Anu Lahtinen • Erika Ripatti • Jouni Similä

LUKION HISTORIA

Linkki 2

Eurooppalainen ihminen

Sanoma Pro Oy
Helsinki

Tiedustelut
Sanoma Pro Oy, Helsinki
puh. 020 391 000
sähköposti: asiakaspalvelu@sanomapro.fi

www.sanomapro.fi

Kustantaja: Sanoma Pro Oy
Tämä aineisto on digitaalinen rinnakkaisversio
tuotteesta ISBN 978-951-0-35034-8 Linkki 2 Eurooppalainen ihminen

12 kk lisenssi ISBN 978-952-63-1879-0
48 kk lisenssi ISBN 978-952-63-1880-6

Toimitus: Anu Valkama
Ulkoasu ja taitto: Törmä • Ärrälä Oy / Anu Törmä
Repro: Törmä • Ärrälä Oy / Ilkka Ärrälä
Kuvatoimitus: Kati Koivikko

© Anu Lahtinen, Erika Ripatti, Jouni Similä
ja Sanoma Pro Oy

Kopiointiehdot
Tämä teos on digitaalinen oppikirja, joka on suojattu
tekijänoikeuslailla (404/61).

Historia 2

Anu Lahtinen
Erika Ripatti
Jouni Similä

Kädessäsi on lukion historian toinen kurssi, jonka teemana on eurooppalainen ihminen ja eurooppalainen kulttuuri. Kulttuurilla tarkoitetaan tieteitä ja taiteita, mutta myös ihmisten maailmankuvaa ja elämäntapaa.

Vaikka Euroopan alueelta löytyy hyvinkin erilaisia kulttuureja, tietty yhteinen historia yhdistää niitä toisiinsa. Tällä kurssilla käsitellään tuota yhteistä menneisyyttä.

Eurooppalaisuuden synty ajoitetaan usein antiikkiin, jota pidetään muun muassa demokratian, filosofian ja kristinuskon kehtona. Euroopan mantereen asukkaat eivät kuitenkaan ole kehittyneet umpiossa. He ovat omaksuneet uusia ajatuksia ja taitoja muista maailman kulttuureista, ja nämä ovat puolestaan saaneet osansa eurooppalaisten maailmankuvasta ja kulttuurista. Euroopan kulttuurin yhteydet ja sen levittäytyminen muihin maanosiin on siten osa eurooppalaisen ihmisen historiaa.

Sisällys

Antiikin maailma

1. Kreikkalaisten maailmankuva.....7
- Syntyikö eurooppalaisuus antiikin aikana?...7
- Maailmankuvan määritelmä.....9
- Myyttinen maailma.....10
- Persefoneen myytti.....11
- Uskonnonharjoitus.....12
- Filosofian synty.....14
- Tieteenharjoitus.....16

2. Kreikkalainen yhteiskunta ja kulttuuri.....18
- Kuka saa päättää yhteiskunnassa?.....18
- Ateenan demokratian toiminta.....20
- Aspasia – antiikin ajatteleva nainen...21
- Kasvatus ja koulutus.....22
- Urheilua sotaa ja jumalia varten.....22
- Kuvanveisto ja maalaustaide.....24
- Kirjallisuus ja teatteri.....26

3. Käytännöllinen roomalainen.....28
- Roomalainen vallankäyttö.....28
- Koti ja arvomaailma.....28
- Syytön kunnes toisin todistetaan.....30
- Otteita Rooman 12 taulun laista.....30
- Rooman uskonnot.....31
- Uskonnollisia kultteja.....33
- Käytännöllistä taidetta.....34
- Kirjallisuus.....36
- Vapaa-ajan huvittelu.....37
- Antiikin perintö.....39
- Antiikin arkkitehtuurin ihmeet.....40
- Aineistotehtävät.....42

Keskiajan Eurooppa

4. Antiikin perintö hajoaa.....45
- Kolme kulttuuripiiriä.....45
- Bysantti vaalii antiikin perintöä.....46
- Kukoistava islam.....47
- Bysantin ja islamin taide.....48
- Kristinusko yhdistää Länsi-Eurooppaa.....49
- Länsi-Euroopan nousu.....50
- Kulttuurit kohtaavat Lähi-idässä.....51
- Kirkko taistelee vallasta.....52

5. Keskiajan ihmisen maailmankuva.....54
- Uskonto maailmankuvan perustana.....54
- Pyhimysten huomassa.....55
- Luostariyhteisöt.....56
- Kirkon kritiikki.....57
- Mystiikkaa ja harhaoppisyytteitä.....57
- Yhteisö ja yksilö keskiajalla.....58
- Jeanne d'Arc.....60

6. Tiede ja taide kirkon ohjauksessa.....62
- Kirkko kouluttaa.....62
- Yliopistot ja tiede.....62
- Skolastiikka yhdistää uskon ja tiedon.....64
- Abelard ja Heloise – vuosituhannen rakkaustarina.....65
- Keskiajan sanataide.....66
- Ritariromantiikka.....67
- Romaanisesta taiteesta gotiikkaan.....68
- Keskiajan käsitteet ja mielikuvat.....71
- Keskiajan arkkitehtuuri heijastaa kirkon valtaa.....72
- Aineistotehtävät.....74

Uuden ajan murros

7. Renessanssi tähyää antiikkiin.....77
- Renessanssi syntyy Italiassa.....77
- Humanismi ja uusi ihmiskäsitys.....78
- Ruhtinaan hyve on voimankäyttö.....80
- Renessanssin kuvataide ja kirjallisuus.....80
- Suurten taiteilijoiden aikakausi.....82
- Syntyikö antiikki uudelleen?.....85

8. Uskonpuhdistus ja uusi maailmankuva.....86
- Kirkkoa kritisoidaan.....86
- Uskonpuhdistus.....87
- Taistelu puhtaasta uskosta.....88
- Tähtitaivas tutkimuksen kohteeksi.....90
- Maakeskisestä aurinkokeskiseen maailmankuvaan.....91
- Mekaaninen maailmankuva?.....92

9. Itsevaltiuden kulttuuri..... 94
"Valtio olen minä".....94
Hovikulttuuri.....95
Korskea ja koreileva barokki.....97
Keimaileva rokokoo.....100
Renessanssi ja barokki ilmentävät uutta aikaa.....102
Aineistotehtävät.....104

Valistuksen aikakausi

10. Valistusfilosofia.....107
Järkeilemällä parempi yhteiskunta.....107
Locke – valistuksen oppi-isä.....110
Voltaire – ihmisyyden puolustaja.....112
Montesquieu – vallan kolmijaon arkkitehti.....113
Rousseau: kansa päättää.....114
Wollstonecraft – naisasian uranuurtaja.....114
Valistusajan maailmankuva.....115

11. Valistuksen poliittiset seuraukset...116
Valistusfilosofia leviää.....116
Yhdysvaltain itsenäistyminen.....118
Katkelma Yhdysvaltain itsenäisyys-julistuksesta vuodelta 1776.....119
Ranskan suuri vallankumous.....121
Uusklassismi vallankumouksen palveluksessa.....122
Valistuksen ja vallankumouksen perintö....123
Uusklassismin selkeät muodot.....124
Aineistotehtävät.....126

Eteenpäin, Eurooppa!

12. Vallankumous synnyttää uusia aatteita..... 129
Napoleonin itsevallasta Wienin kongressiin.....129
Konservatismi – paluu vanhaan.....130
Liberalismi – porvariston aate.....132
Nationalismi – kansa ja valtio.....132

13. Kohti demokratiaa..... 136
Eurooppa kuohuu jälleen.....136
Sosialismi – työväestön aate.....137
Sosialistinen liike jakaantuu.....138
Oikeuksia naisille.....139
Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus.....140

14. Taiteita porvariston käyttöön.....142
Porvariston elintapa.....142
Romantiikka haastaa järjen.....142
Romantiikan taide.....145
Realismi.....148
Pirstoutunut moderni taide.....150

15. Tiede haastaa uskonnon.....152
Darwin ja evoluutioteoria.....152
Darwinin teorian vaikutukset.....153
Tieteen saavutuksia 1700–1800-luvuilla.....154
Luonnontieteiden edistysaskeleita.....155
Eurooppalainen uskoo edistykseen.....157
Kertaustyylit.....158
Aineistotehtävät.....160

Nykykulttuurin mosaiikki

16. Taistelu kulttuurista.....163
Kapinallinen taide.....163
Kahlittu taide.....167
Viihdettä massoille.....168
Elävät ja puhuvat kuvat.....169
Ruumiinkulttuuria: liikunta ja voimistelu....170
Olympialaiset – urheilua ja politiikkaa.....171

17. Pirstoutuva kulttuuri.....172
Unelmia ja ahdistusta.....172
Historian arvet Berliinissä.....174
Nuorisokulttuurin synty.....176
Rock, rauha, rakkaus?.....178
Kulttuuri viihteellistyy.....179
Eurooppalainen verkottuneessa maailmassa.....180
Aineistotehtävät.....182

Käsitehakemisto.....184
Kuvalähteet.....187

Välimeren piirissä noin 800 eKr–400 jKr. vaikuttaneita antiikin Kreikan ja Rooman kulttuureita pidetään länsimaisen kulttuurin syntypaikkana. Kulttuureissa oli paljon yhtäläisyyksiä mutta myös eroja. Kreikkaa pidetään länsimaisen arkkitehtuurin, taiteen, tieteen ja kauneusihanteiden alkukotina. Roomalaiset keskittyivät kehittämään rakentamistekniikkaa, hallintoa ja lainsäädäntöä. Kristinusko sai alkunsa Rooman valtakunnassa ja se vaikutti vahvasti siihen, millaiseksi eurooppalainen kulttuuri myöhemmin muotoutui.

1. Kreikkalaisten maailmankuva

Syntyikö eurooppalaisuus antiikin aikana?

Maanosamme on saanut nimensä kreikkalaisesta tarusta, jossa häräksi naamioitunut Zeus-jumala ryösti prinsessa Europen Lähi-idän rannikolta Foinikiasta ja kuljetti hänet mukanaan Kreetan saarelle. Zeus ja Europe saivat pojan, kuningas Minoksen, joka loi Kreetalle kukoistavan palatsikulttuurin. Europen veli Kadmos etsi siskoaan Kreetalta ja toi sinne tullessaan aakkoset, jotka oli tarinan mukaan juuri keksitty. Kertomus siis sijoittaa kulttuurin juuret Lähi-itään.

Kertomus Europen ryöstöstä ei kuvaa asiatarkasti eurooppalaisen kulttuurin syntyä, mutta kuvastaa kuitenkin antiikin ajan historiallista kehitystä. On totta, että juuri Kreetalle, noin sadan kilometrin päähän manner-Kreikasta, syntyi Euroopan varhaisin korkeakulttuuri. Kulttuuria kutsutaan minolaiseksi. Minolaiset käyttivät kaupanteossa ja luetteloinnissa foinikialaista kirjaimistoa.

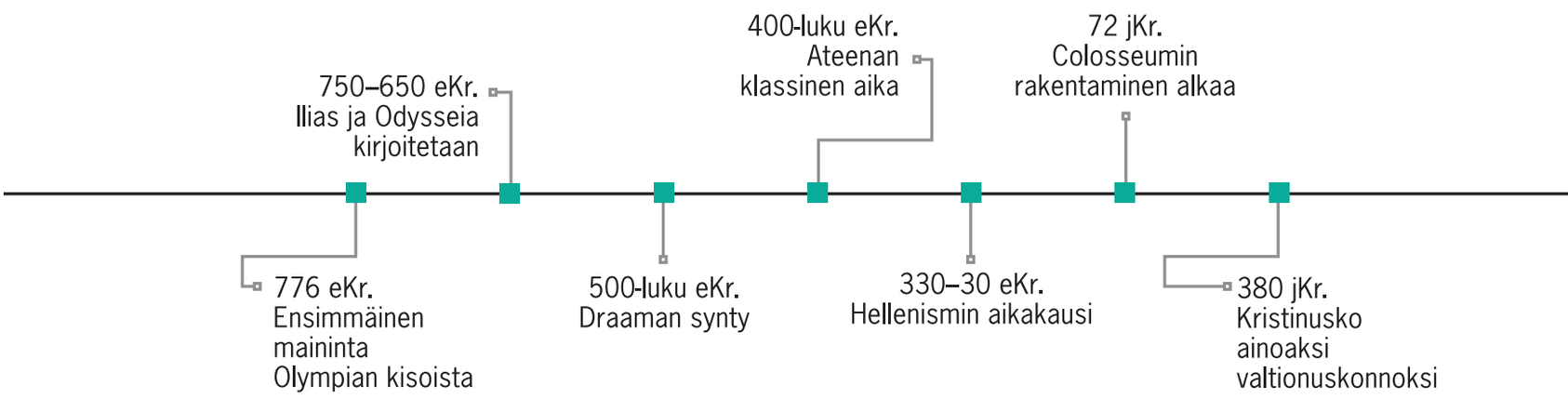

Europen tarina on myytti, mutta se kuvastelee omalla tavallaan kreikkalaisten käsitystä kulttuurinsa juurista. Antiikin ruukkutaiteessa esiintyy härällä ratsastavan neidon teema, ja myöhemmin antiikkia ihailevat eurooppalaiset taiteilijat ovat kuvanneet Europen tarinaa. Ryöstetyn neidon hahmo on kuvittanut myös monia nykyajan uutisia, joissa on pohdittu Euroopan yhdentymisen lupauksia ja uhkakuvia.

Kreetalaiset välittivät taitonsa naapureilleen, manner-Kreikan asukkaille, joita kutsutaan mykeneläisiksi. Mykeneläiset puolestaan loivat pohjan antiikin loistokkaalle kulttuurille, joka kukoisti ensin Kreikassa ja myöhemmin Rooman valtakunnassa. Samalla kun kulttuuri siirtyi Kreetalta mantereelle, alettiin nimi ”Eurooppa” liittää Pohjois-Kreikkaan ja sen takaa löytyviin maihin.

Antiikin tiede ja taide, rakentaminen ja yhteiskunnalliset näkemykset ovat vaikuttaneet kaikkien myöhemmin eläneiden eurooppalaisten maailmaan jollakin tavoin. Antiikin ihanteet on nostettu esiin aina uudelleen, erityisesti renessanssin ja toistuvien klassismin kausien aikana. Käytämme yhä antiikista peräisin olevia sanoja kuten politiikka tai komedia. Olemme perineet antiikin kreikkalaisilta muun muassa demokratian ja filosofian; roomalaisilta taas kristinuskon ja oikeusjärjestelmämme perusteet. Joidenkin mielestä koko eurooppalaisen ihmisen **maailmankuva** rakentuu antiikin kulttuurien luomalle pohjalle.

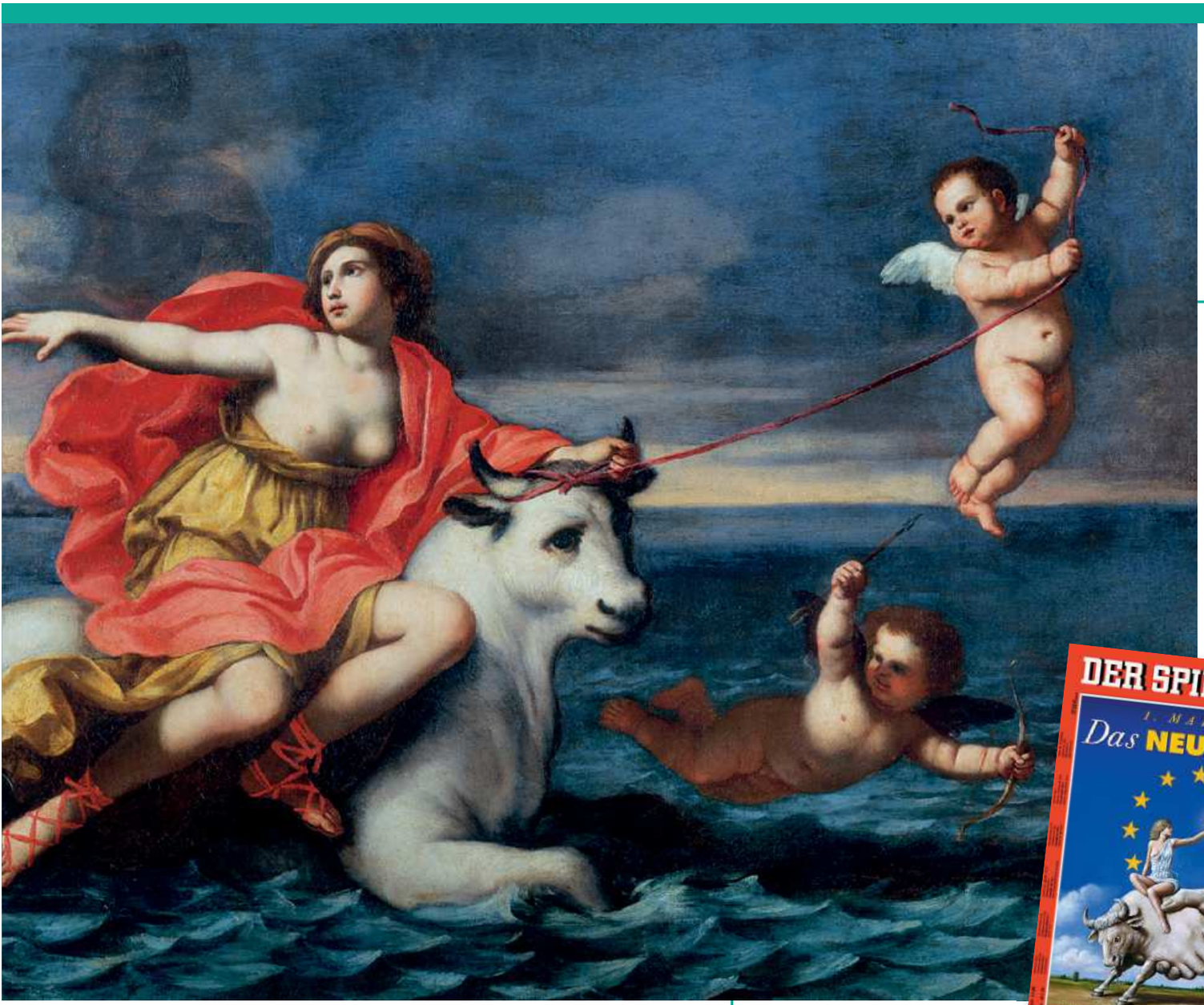

Antiikin kulttuurit eivät kuitenkaan syntyneet tyhjästä. Kreetalaisen kulttuurin tiedetään omaksuneen tieteitä ja taiteita idän kulttuureista, erityisesti Mesopotamian alueelta ja Egyptistä. Lähi-idässä luotiin pohja tähtitieteelle, lääketieteelle ja matematiikalle. Kaksoisvirtain maasta ja Egyptistä ovat peräisin esimerkiksi yhä käytössä olevat kymmen- ja kuusikymmenjärjestelmä. Taru Europen ryöstöstä pitää siis paikkansa ainakin siinä mielessä, että sivistys saapui Eurooppaan idästä.

Maailmankuvan määritelmä

Maailmankuva tarkoittaa tietylle ajalle tai kansalle tyypillistä kokonaisnäkemystä maailmasta. Siihen kuuluvat käsitykset

1. ajasta ja avaruudesta
2. maailman synnystä, yliluonnollisesta
3. luonnosta ja ihmisen suhteesta siihen (luontokäsitys)
4. ihmisestä itsestään, suhteesta toisiin (ihmiskäsitys)
5. yhteiskuntarakenteesta, kansasta, valtiosta ja historian kulkua määräävistä tekijöistä

Kun satoi, kreikkalaiset ilmaisivat asian sanomalla "Zeus sataa". Zeus oli kreikkalaisen mytologian ylijumala ja samalla taivaan, tuulen, pilvien, sateen ja ukkosen jumala. Mytologian mukaan Zeus syntyi ja kasvoi Kreetalla. Hänen sisaruksiaan olivat Hera, Poseidon, Demeter, Hestia ja Haades. Lapsia Zeuksella oli useita niin jumalien kuin tavallisten kuolevaistenkin kanssa.

Myyttinen maailma

Myytit ovat tarinoita, jotka käsittelevät elämän peruskysymyksiä. Antiikin kreikkalaiset selittivät myyttien avulla esimerkiksi luonnon tapahtumia: miksi joskus satoi ja toisinaan oli kuivaa ja miksi vuodenajat vaihtelivat.

Monet ympäröivän maailman ilmiöt nähtiin jumalten aikaansaannoksina. Jumalten lisäksi myyteissä esiintyi sankareita, jotka saattoivat olla ihmisiä tai yli-ihmisiä. Lisäksi myyttien maailmassa esiintyi lukematon määrä erilaisia yliluonnollisia olentoja kuten hirviöitä, jättiläisiä ja seireenejä, jotka houkuttelivat laulullaan merimiehet karille. Myytit elivät vuosisatojen ajan suullisina, runomuotoisina kertomuksina ja levisivät sukupolvilta ja alueilta toisille muuttuen matkan varrella.

Antiikin kreikkalaiset tunsivat lukemattoman määrän erilaisia jumalia, joilla oli omat yksilölliset piirteensä. Koska osa jumaluuksista oli hyvin varhaista alkuperää ja tiedot heistä olivat muuttuneet aikojen kuluessa, jumalten roolit olivat ristiriidassa keskenään ja osin päällekkäisiä.

Kreikkalaisilla ei ollut pyhää kirjaa eikä yhtenäistä oppia jumaluuksista. 700-luvulta eKr. lähtien jumaltarustoa eli **mytologiaa** alettiin kirjoittaa muistiin. Runoilijat nimeltä Homeros ja Hesiodos kirjoittivat teoksiinsa tunnettuja myyttejä sekä jumalmaailman tarkkoja kuvauksia. Heitä pidetään länsimaisen kirjallisuuden ensimmäisinä niminä.

Tässä Ateenan Parthenonista löytyneessä reliefissä näkyy kolme jumalaa. Merenjumala Poseidon oli ylijumala Zeuksen veli. Hän asui Aigeianmeren pohjassa ja aiheutti esimerkiksi maanjäristykset. Apollon ja Artemis olivat Zeuksen lapsia. Apollon oli muun muassa ennustustaidon jumala ja suojeli Delfoin oraakkelia. Apollonin kaksoissisko Artemis oli metsästyksen jumalatar. Neitsyenä pysytellyttä Artemista palvottiin hiukan ristiriitaisesti myös synnytysten jumalattarena ja pikkulasten suojelijana.

Jumalperheen uskottiin asuvan Olympos-vuorella, joka on Kreikan korkein kohta. Vuoren mukaan jumalia on nimitetty **olympolaisiksi jumaliksi**. Pääjumala oli ukkosen ja taivaan valtias Zeus. Haades hallitsi kuoleman valtakuntaa ja merenjumala Poseidon merta ja vesistöjä. Pallas Athene suojeli Ateenaa ja viisautta. Afrodite taas oli kauneuden ja rakkauden jumalatar. Helpoiten lähestyttäviä jumalia olivat kotilieden jumalatar Hestia sekä viininjumala Dionysos.

Kreikkalaiset jumalat olivat kuolemattomia mutta muuten hyvin inhimillisiä heikkouksineen ja vikoineen. Heidän elämänsä oli kuin skandaalinkäryjen sävyttämää saippuaoopperaa: he kiistelivät keskenään, viettelivät, juonittelivat ja puuttuivat kuolevaisten elämään. He saattoivat saada myös lapsia tavallisten ihmisten kanssa. Jumalten yläpuolella oli kuitenkin kohtalo, jolle edes jumalat eivät voineet mitään.

Persefoneen myytin uskotaan toimineen esikuvana lukuisille kreikkalaisille nuorta naista esittäville kore-veistoksille.

Persefoneen myytti

Persefoneen myytti on kertomus äidinrakkaudesta ja hyvien ja pahojen tekojen seurauksista, mutta se myös selittää luonnonilmiöitä.

Manalan jumala Haades oli iskenyt silmänsä jumalatar Demeterin ja pääjumala Zeuksen tyttäreen Persefoneen. Haades ryösti neidon ja vei hänet mukanaan kuolleiden valtakuntaan. Demeter oli murheen murtama. Etsiessään tytärtään hän laiminlöi työnsä maanviljelyn ja kasvun äitinä. Satoa ei tullut, maa lakkasi kantamasta hedelmää.

Demeter pyysi, että Zeus pakottaisi Haadeksen antamaan Persefonen takaisin. Zeus suostui sillä ehdolla, että Persefone ei ottaisi mitään mukaansa manalasta elävien maailmaan. Persefone nielaisi kuitenkin granaattiomenan siemenen. Rangaistuksena teostaan Persefone joutui palaamaan manalaan, mutta sai luvan viettää puolet vuodesta maan päällä. Demeter rauhoittui tietäessään näkevänsä tyttärensä aina kevään koittaessa ja ryhtyi jälleen hoitamaan tehtäviään. Kun Persefone palasi syksyisin manalaan, luontokin suri Demeterin mukana, kasvit kuihtuivat, ja ilma kylmeni.

Delfoin temppelin oraakkeli istui maaonkalon päälle asetetulla kolmijalkaisella jakkaralla. Papitar heilutti laakerinoksaa ja vaipui transsiin. Hän kertoi ennustuksia jumalan suulla, ja pappien tehtävä oli sepittää ennustukset runomittaan.

Delfoi oli antiikin maailman keskus ja kulttipaikka. Parnassos-vuoren rinteellä sijainneesta Apollon-jumalan temppelistä ja teatterista on enää vain rauniot jäljellä.

Uskonnonharjoitus

Kreikkalaiset hakivat jumalilta apua niin arkisissa murheissa kuin sodassakin. Ihmisen maanpäällisen menestyksen ajateltiin riippuvan jumalten suosiosta. Jumalat saattoivat rankaista esimerkiksi liian ylimielistä ihmistä. Siksi jumalia lepyteltiin rukoilemalla ja uhraamalla. Juomingitkin aloitettiin juomauhrilla – kaatamalla tilkka viiniä maahan. Useissa kodeissa oli jumalille pystytettyjä kotialttareita. Jumalten suosiota yritettiin saada myös viemällä pyhäkköihin ja temppeleihin lahjoja.

Kreikkalaiset järjestivät paljon juhlia jumalten kunniaksi. Ateenassa järjestettiin vuosittain ainakin 50 uskonnollista juhlaa. Ohjelmassa oli kulkueita sekä kuoro- ja urheiluesityksiä. Esi-

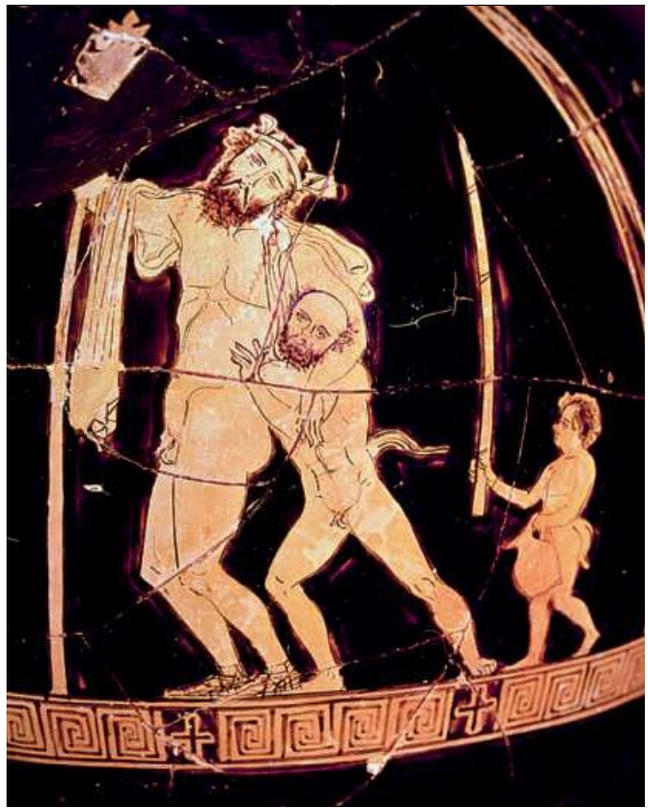

Kohtuus kaikessa! Punakuvioisessa juomamaljassa on varoitus viinin, hedelmällisyyden ja hurmion jumalan Dionysoksen juhlien vaaroista. Orjat saattavat vahvasti juopunutta juhlijaa kotiin.

merkiksi sadonkorjuu oli tärkeä juhlan aihe. Myös hautajaiset olivat merkittäviä juhlatilaisuuksia, jotka aloitettiin näyttävällä saattueella. Usein ruumiit haudattiin tai poltettiin. Jäännösten päälle tuli sirotella vähintään kourallinen multaa, jotta kuolleiden haamut voisivat laskeutua manalaan, kuoleman valtakuntaan.

Kreikkalaiset pyrkivät saamaan selville jumalten tahtoa tulkitsemalla esimerkiksi luonnon ennusmerkkejä tai eläimiä. Ennustuksilla oli tärkeä rooli kreikkalaisten elämässä. Lähes mikä tahansa poikkeava ilmiö saatettiin tulkita jumalten viestiksi.

Tunnetuin ennustajista oli Delfoin **oraakkeli,** johon turvauduttiin yli tuhannen vuoden ajan. Oraakkeli merkitsee sekä ennustuspaikkaa, ennustajaa että itse viestiä. Delfoi oli tuolloisen kreikkalaisen maailman henkinen keskus. Siellä sijaitsi Apollon-jumalan temppeli, jossa Pythian nimellä tunnettu papitar välitti Apollon-jumalan viestejä eräänlaisessa transsissa. Oraakkelin sekavan olotilan ja katkonaisen puheen aiheuttivat kenties tuliperäisestä maasta nousevat myrkylliset höyryt. Viestien tulkinta oli pappien varassa, ja ellei ennustus toteutunut, ongelma oli heidän tulkinnassaan, ei itse ennustuksessa.

Kreikkalaisten uskonnollisuus keskittyi maanpäälliseen elämään ja siinä menestymiseen. **Mysteerit** olivat tästä poikkeus. Ne olivat salaisia menoja, joilla tavoiteltiin mahdollisesti jonkinlaista kuolemattomuuden ekstaattista kokemusta. Mysteereihin pääsivät osallisiksi vain tiedolle vihityt sisäpiiriläiset, joiden oli annettava ehdoton vaitiololupaus. **Eleusiin kultti** oli kreikkalaisten mysteereistä tärkein. Mysteerin osanottajat kokoontuivat aamuvarhaisella Ateenaan ja vaelsivat soihtukulkueena 20 kilometrin matkan Eleusisiin. Eleusiin palvontamenoihin kuului ainakin pyhän viljanjyvän palvontaa hedelmällisyyden ja kasvun jumalattaren Demeterin ja tämän tyttären Persefonen kunniaksi. Juhlan osanottajat ilmeisesti kokivat voimakkaan hurmioituneita kokemuksia, mutta on epäselvää, johtuivatko kokemukset osin päihteistä vai uskosta.

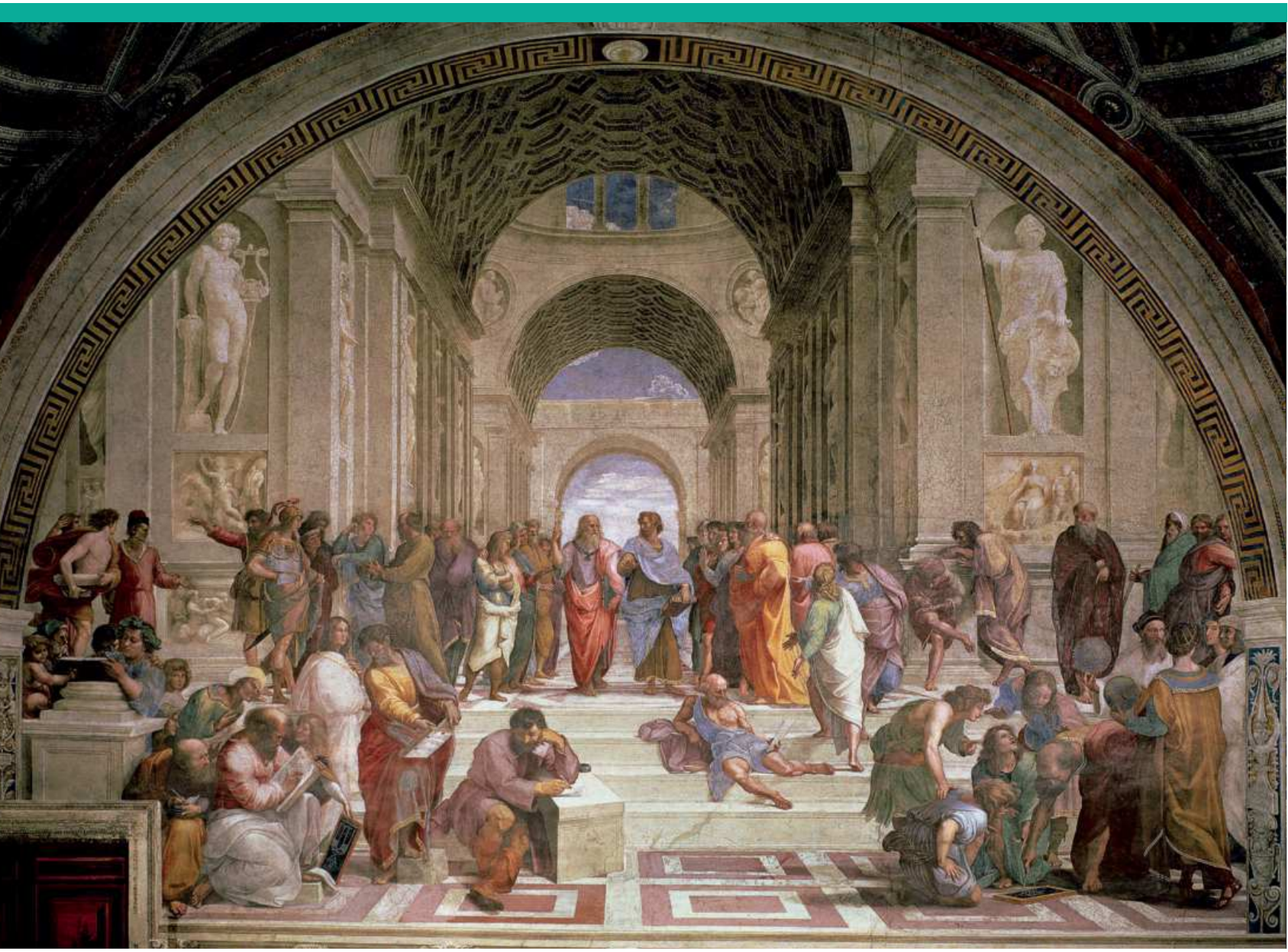

Filosofian synty

Kaikki kreikkalaiset eivät tyytyneet oraakkelien epäselviin vastauksiin ja myytteihin ympäröivän maailman selittäjinä. Oli kreikkalaisia, jotka etsivät uskonnosta riippumatonta ajattelua, totuutta ja tietoa. He halusivat löytää vastauksia luonnonilmiöihin tai siihen, miten kaupunkivaltion olot ja hallinto parhaiten järjestettäisiin tai siihen, miten oli mahdollista taata ihmisille hyvä elämä. Totuuden etsinnästä ja pohdiskelusta syntyi filosofia, joka tarkoittaa tiedon ja viisauden rakkautta.

Filosofia saattoi syntyä, koska yhteiskunta oli vakaa ja ihmisillä oli varaa keskittyä muuhunkin kuin elannon hankkimiseen. Vähän-Aasian eli nykyisen Turkin alueen joonialaiset olivat rikastuneet kaupan avulla. Heillä oli aikaa miettiä muun muassa sitä, mistä maailmankaikkeus koostui. Nämä **joonialaiset luonnonfilosofit** pyrkivät 500-luvulla eKr. selittämään eri ilmiöitä myyttisten selitysten sijasta järjen avulla. Maailmankaikkeuden elementteinä pidettiin maata, vettä, tulta ja ilmaa, kunnes filosofi nimeltä Demokritos sanoi näidenkin muodostuneen näkymättömistä, jakamattomista hiukkasista eli atomeista. Pythagoras puolestaan selitti maailmankaikkeutta matemaattisten kaavojen ja lukujen avulla.

Renessanssimaalari Rafael on kuvannut antiikin filosofista ajattelua taiteen keinoin maalauksessaan Ateenan koulu. Kuvan keskellä seisovat rinnakkain Platon ja Aristoteles. Platon osoittaa ylöspäin, viitaten ideamaailmaansa, joka oli hänen filosofialleen keskeinen. Hänen oppilaansa Aristoteles puolestaan viittaa kädellään maahan, aistein tutkittavaan maailmaan.

Ateenalainen filosofia keskittyi 400-luvulla ennen kaikkea poliittisiin ja eettisiin kysymyksiin. Varhaisin kuuluisista ateenalaisista ajattelijoista oli Sokrates (noin 470–399 eKr.). Hänen tapansa väitellä moraalikysymyksistä oli keskusteleva. Taitavilla kysymyksillä keskustelukumppani johdateltiin oikeiden vastausten ja tiedon lähteille. Sananvapautta suosivana ja vapaamielisenä pidetty Ateenan kaupunki näytti kuitenkin suvaitsemattoman puolensa, kun Sokrates tuomittiin kuolemaan nuorison kiihottamisesta ja jumalanpilkasta.

Sokrateen ajatukset kirjasi ylös hänen oppilaansa Platon (noin 427–347 eKr.). Hän perusti Ateenaan Akademeia-filosofikoulun. Akatemia tarkoittaa tänäkin päivänä korkeampaa sivistystä antavaa oppilaitosta. Teoksessaan Valtio Platon kuvasi ihannevaltion mallin, jossa vallassa ja vastuussa olisivat valtion valistuneimmat ja viisaimmat henkilöt – eli filosofit. Platonia pidetään niin kutsutun ideaopin isänä. Hänen mukaansa todellisuus jakautui aistein havaittavaan aistimaailmaan ja muuttumattomaan ideamaailmaan, joista vain jälkimmäistä tutkimalla voitiin saavuttaa korkeampi viisaus.

Aristoteles (384–322 eKr.) ei hyväksynyt Platonin ideaoppia. Hän uskoi, että aistimaailmaa havainnoimalla voitiin saada uutta, tärkeää tietoa. Niinpä Aristotelesta pidetään ennen kaikkea havaintoihin perustuvan tutkimuksen, johdonmukaisen ajattelun ja logiikan isänä. Hän perehtyi useisiin tieteenaloihin ja loi perusteet nykyajan luonnontieteille, esimerkiksi fysiikalle, biologialle ja anatomialle. Aristoteles perusti oman filosofikoulun Apollon Lykeionille omistettuun gymnasioniin. Koulun suojelijan nimi elää yhä lyseo-sanassa.

Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen seuraajien lisäksi muutkin harjoittivat filosofiaa. **Epikurolaiset** ajattelivat, että olemassaolon tarkoitus oli nautinto. Tyytyväisyyden tunne saavutettaisiin kohtuullisuuden ja ystävyyden avulla. Epikurolaisuudesta tuli niiden ihmisten filosofia, jotka kykenivät vetäytymään maailmasta vaatimattomaan mukavuuteen. **Stoalaisuus** taas vetosi niihin, jotka joutuivat olosuhteiden pakosta kärsimään ja elämään maailmassa. Stoalaisten mielestä ihmisen tuli tyynesti hyväksyä kohtalonsa ja täyttää velvollisuutensa. Onnen saattoi löytää elämällä sopusoinnussa itsensä, luonnon ja järjen kanssa.

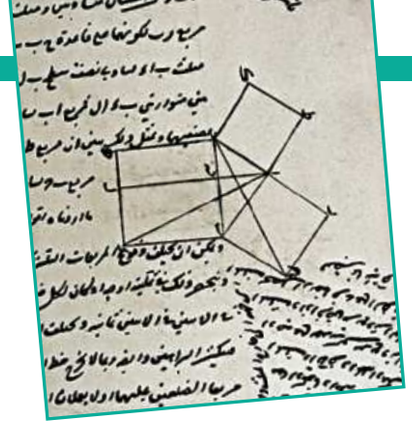

Kreikkalaisfilosofi ja tutkija Pythagoras uskoi, että kaikki maailmassa liittyy matematiikkaan. Hänen havaintonsa, jonka mukaan suorakulmaisen kolmion hypotenuusan neliö on yhtä suuri kuin sen kahden muun sivun neliöiden summa, on jäänyt elämään matematiikassa Pythagoraan lauseena. Kuvassa se on esitetty arabiankielisessä tekstissä.

Tieteenharjoitus

400- ja 300-luvut eKr. eivät olleet yksinomaan filosofian kultakautta. Edistystä tapahtui myös muun muassa matematiikassa, astronomiassa ja lääketieteessä. Kreikkalaiset eivät tosin tehneet jakoa eri tieteenaloihin vaan tiede oli kokonaisvaltaista.

Kreikkalaiset olivat kiinnostuneita sotateknologiasta, mutta muista teknisistä keksinnöistä ei niinkään piitattu. Höyryvoima tosin onnistuttiin valjastamaan, mutta sitä sovellettiin varsin pienimuotoisesti esimerkiksi temppelin ovenavausmekanismiin. Orjatyövoimaa oli yllin kyllin, joten kreikkalaisilla ei ollut tarvetta kehitellä energiaa säästäviä laitteita.

Kreikkalaiset olivat erityisen kiinnostuneita geometrisista yhtälöistä ja matemaattisista ongelmista. Etenkin geometriaa pidettiin avaimena tiedon ja viisauden lähteille. Kerrotaan, että Platonin akatemiankin oven päällä luki: ”joka ei ole tutkinut geometriaa, älköön astuko tästä sisälle”. Aleksandrialainen Eukleides perehtyi alaan ja onnistui todistamaan kaikki väittämänsä geometrian ja lukujen avulla. Hänen teoksensa Elementa (Alkeet) oli käytössä geometrian oppikirjana vielä 1900-luvulla.

Eukleideen oppilas syrakusalainen Arkhimedes jatkoi tutkimuksia eteenpäin. Hän oli yksi merkittävimmistä antiikin ajan oppineista. Arkhimedes onnistui määrittelemään ympyrän kehän ja halkaisijan suhteen eli piin sekä laskemaan pallon tilavuuden. Lisäksi hän kirjoitti vipuvoiman lain, teki tutkimuksia linsseillä ja kehitti laitetta, jota käytetään veden nostossa yhä tänä päivänä. Laite nimettiin Arkhimedeen ruuviksi.

Arkhimedes havaitsi, että nesteeseen upotettu kappale menettää painostaan yhtä paljon kuin sen syrjäyttämä nestemäärä painaa. Myöhemmän tarinan mukaan Arkhimedes sai oivalluksen, kun hän istui täyeen kylpyammeeseen

Alexandrian satamassa kohosi yksi antiikin seitsemästä ihmeestä, Faroksen majakka. Se oli aikansa rakennustaidon huippunäyte ja ilmensi kaupungin johtoasemaa.

ja vesi alkoi tulvia sen reunojen yli. Tarina kertoo hänen huudahtaneen ”heureka, heureka – olen keksinyt sen” ja juosseen innoissaan alasti kadulle.

Lääketieteen isänä taas pidetään Hippokratesta. Kreikkalaiset suhtautuivat sairauksiin taikauskoisesti, mutta Hippokrates oli vakuuttunut siitä, että sairauden syyt selviäisivät oireita tutkimalla ja potilas voitaisiin parantaa oikealla hoidolla. Lääkärien hoitoetiikka perustuu edelleen Hippokrateen lääkärinvalaan, jossa luvataan kunnioittaa elämää ja potilasta.

Myös historiantutkimuksen juuret löytyvät antiikista. Herodotos kirjoitti 400-luvulla historiateoksen, jossa hän kuvasi persialaissotien tapahtumia suullisten lähteiden pohjalta. Sotapäällikkö Thukydides taas osallistui itse peloponnesolaissotaan ja kirjoitti siitä huolellisen kuvauksen, joka pohjautui silminnäkijälausuntoihin. Thukydides pyrki objektiiviseen tietoon ja analysoi myös kriittisesti sodan taustatekijöitä ja seurauksia. Siinä mielessä Thukydideen teosta voidaan pitää ensimmäisenä varsinaisena historiateoksena.

Aleksandrian kirjasto ja tiedekeskus Museion nousivat kaiken tiedon keskuksiksi. Kirjaston hoitajana toimi tiedemies Eratosthenes. Tieteellinen maaperä oli hedelmällinen, sillä Aleksandriaan koottiin tunnetuimmat kreikkalaiset ja itämaiset tutkimukset. Sinne myös saapuivat alan lahjakkaimmat tutkijat.

Erityisesti tähtitiede kukoisti. Pohjana kreikkalaisten edistykselle toimivat pitkälti Mesopotamian ja Egyptin tähtitieteilijöiden tekemät havainnot ja laskelmat. Jo 200-luvulla eKr. kreikkalainen tähtitieteilijä Aristarkhos esitti rohkean väittämän, jonka mukaan maa kiertää aurinkoa ja pyörii oman akselinsa ympäri. Teoria ei kuitenkaan saanut vielä laajempaa kannatusta. Antiikin vallitsevaksi tähtitieteelliseksi maailmankuvaksi jäi Ptolemaioksen 100-luvulla jKr. hahmottelema malli, jossa maa on kaiken keskipisteenä.

Maantieteellisissä kirjoituksissa maan tunnetut alueet jaettiin kolmeen osaan, Eurooppaan, Aasiaan ja Afrikkaan. Kreikkalaiset oppineet uskoivat, että Euroopan olosuhteet olivat erityisen suotuisat kulttuurin kehittymiselle, mutta antoivat arvoa myös aasialaisille elämäntavoille.

Tehtävät

1. **Minkälainen merkitys kreikkalaisille oli**
   a) Olympolaisilla jumalilla
   b) Delfoin oraakkelilla
   c) Eleusiin kultilla
2. **Miksi filosofia syntyi antiikin Kreikassa?**
3. **Määrittele käsitteet**
   a) luonnonfilosofit
   b) sofistit
   c) ateenalainen filosofia
   d) epikurolaisuus
   e) stoalaisuus
4. **Pohdi, minkä eri tieteenalojen juuret ovat antiikin Kreikassa.**
5. **Tee käsitekartta kreikkalaisten maailmankuvasta.**

2. Kreikkalainen yhteiskunta ja kulttuuri

Kuka saa päättää yhteiskunnassa?

Antiikin Kreikan kaupunkivaltiot eli **polikset** olivat Spartaa ja Ateenaa lukuun ottamatta hyvin pieniä. Yksittäisen kreikkalaisen oli helppoa käsittää vain muutaman tuhannen asukkaan poliksen toiminta ja pyrkiä mahdollisesti myös vaikuttamaan siihen. Pienuuden kääntöpuolena oli asekuntoisten miesten vähyys.

Kaupunkivaltioissa hoidettiin yhteisiä asioita eri tavoin. Moni poliksista kehittyi demokratioiksi. Demokraattisissa kaupunkivaltioissa oikeus päättää yhteisistä asioista kuului kaikille täydet kansalaisoikeudet omistaville täysi-ikäisille miehille. Naisilla ei ollut kreikkalaisten mielestä kykyä ajatella järkevästi eikä naisten haluttu osallistuvan julkiseen keskusteluun. Hei-

Jokaisella kaupunkivaltiolla oli oma linnoituksensa – akropoliinsa. Niistä tunnetuin on Ateenan Akropolis. Linnoitusvuorta vastapäätä on Pnyks-kukkula, jossa kansankokous kokoontui pari–kolme kertaa kuukaudessa.

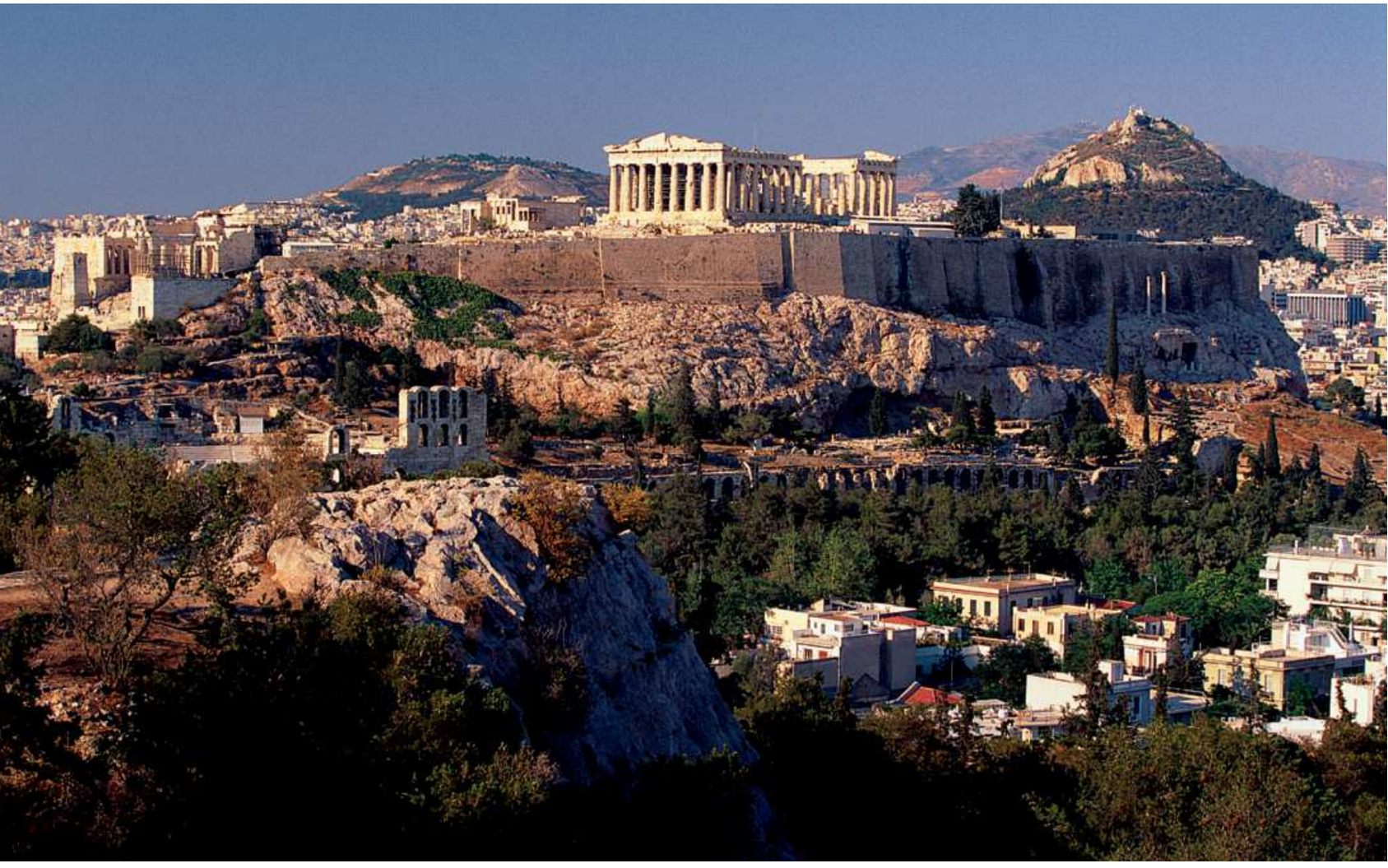

Hopliitit eli jalkaväensotilaat olivat elinehto kaupunkivaltion olemassaololle. He vaativat ja myös saivat lisää vaikutusvaltaa kaupunkivaltion asioihin, jolloin demokratia laajeni.

dän tehtävänään oli toimia kodin seinien sisäpuolella. Mieheksi syntyminenkään ei tosin taannut vaikutusmahdollisuuksia. Kreikkalaiset eivät arvostaneet ulkomaalaisia, eikä kaupunkivaltioon muualta muuttaneille **metoikeille** annettu vaikutusvaltaa. Myös orjat olivat päätöksenteon ulkopuolella.

Ateenaa on pidetty aikansa demokraattisimpana kaupunkivaltiona. Päätösvalta keskittyi kuitenkin aluksi rikkaille maanomistajille, koska vain heillä oli varaa varustaa ratsumiehiä kaupunkia puolustamaan. Kaupunkivaltiota hallitsi kuningas, jonka ohella varakkaimmat maanomistajat käyttivät valtaa neuvostona. Tällaista hallitusmuotoa nimitetään **aristokratiaksi**.

Ennen pitkää ateenalaiset siirtyivät aristokratiasta **timokratiaan**, jossa oikeudet lisääntyivät varallisuuden myötä. Tietyn määrän maata omistavat kansalaiset saivat esimerkiksi äänestää, mutta heillä ei ollut oikeutta päästä virkoihin kuten varakkaammilla ateenalaisilla.

Yhä useampi pystyi osallistumaan puolustukseen, kun Ateena vaurastui kaupankäynnillä ja sodankäynnissä alettiin ratsumiesten sijaan käyttää jalkaväen sotilaita eli hopliitteja, joiden varustus oli huomattavasti halvempi. Tämä joukko alkoi pian vaatia itselleen oikeutta osallistua myös päätöksentekoon.

Vaikka Ateenan demokratia oli aikansa kansanvaltaisin hallitsemistapa, suuri osa väestöstä jäi kuitenkin demokratian ulkopuolelle. On arvioitu, että vajaasta 200 000 ateenalaisesta vain noin 40 000 miehellä oli täydet kansalaisoikeudet. Miesten hoitaessa yhteisiä asioita naiset vastasivat kotitalouden ja perheen hoidosta. Kotitaloutta tarkoittaneesta oikonomia-sanasta juontaa juurensa nykyisin taloutta tarkoittava sana ekonomia.

Ateenan vallatessa yhä uusia alueita kansalaisten demokraattiset oikeudet laajenivat. Köyhimmänkin talonpojan panos tarvittiin sotaretkiä varten. Virkatehtävistä alettiin 400-luvun puolimaissa maksaa pientä palkkaa, että köyhälläkin olisi mahdollisuus osallistua yhteisten asioiden hoitoon. Vain kaikkein merkittävimpien virkatehtävien hoito pidettiin palkattomana, joten ne pysyivät rikkaiden etuoikeutena.

Sparta oli kaupunkivaltioista monessa mielessä Ateenan vastakohta. Sparta oli **oligarkia** eli harvainvaltaan perustuva järjestelmä, jossa todellinen valta oli kahden kuninkaan ja tiettyjen jalosukuisten perheiden miehistä kootun neuvoston käsissä. Kansalaisoikeuksia annettiin harvoille ja koko miespuolinen väestö pidettiin jatkuvassa sotakunnossa.

Ateenan demokratia oli laajimmillaan Perikleen aikakaudella 400-luvun puolivälin jälkeen eKr. Perikles oli huomattava strategi, joka oli vakuuttunut kansanvallan tarpeellisuudesta. Hänet valittiin äänestyksellä aina uudestaan virkaansa. Käytännössä hän johti Ateenaa useita vuosikymmeniä. Perikles puhuu Pnyx-kukkulalla, kansankokouksen pitopaikalla. Sana politiikka tarkoitti Kreikassa poliksen yhteisten asioiden hoitoa. Demokraattisessa Ateenassa idiootti-sana tarkoitti ihmistä, joka ei ollut kiinnostunut politiikasta.

Ateenan demokratian toiminta

Demokraattisessa Ateenassa **kansankokouksella** oli ylin päätösvalta kaupunkivaltion asioissa. Vapaat kansalaiset kokoontuivat yhteen keskustelemaan, väittelemään ja lopuksi päättämään asioista. Kansankokous sääti lait ja teki kaikki kaupunkivaltion kannalta merkittävät ratkaisut. Kysymyksessä oli suora demokratia sanan varsinaisessa merkityksessä: kun vapaa kansalainen äänesti kansankokouksessa sodan aloittamisen puolesta, hänen oli itse valmistauduttava lähtemään saman tien sotaan tai maksamaan sotamiehestä.

Kansankokouksen päätöksiä valmistelemaan tarvittiin virkamiehiä. Virkamiehistö eli **viidensadan neuvosto** valittiin vuosittain arpomalla, jotta kukaan ei voisi lahjoa tai painostaa äänestäjiä. Viidensadan neuvosto myös huolehti päätösten toteuttamisesta. Kukaan ei voinut olla jäsenenä kahta kautta pidempään, joten suuri osa kansalaisista pääsi toimimaan julkisessa virassa jossain vaiheessa elämäänsä.

Viidensadan neuvosto valitsi vuosittain **strategit**, joiden toimenkuva oli alun perin sotilaallinen. Strategeista tuli merkittäviä poliittisia vaikuttajia. Aristokraatti Perikles valittiin strategik-

Kansalaiset raaputtivat saviruukun kappaleisiin (ostrakon) karkotettavan, demokratialle vaarallisen henkilön nimen.

si kerta toisensa jälkeen noin vuodesta 460 eKr. ja hän johti Ateenaa lähes kolmenkymmenen vuoden ajan.

Oikeusistuimena toimi **kansantuomioistuin**. Tuomaristossa oli jäseniä 200 miehestä ylöspäin. Tehtävään ei ollut koulutusta.

Jännittävä demokratiaa suojeleva erityispiirre Ateenassa oli kansankokouksessa suoritettu **ostrakismos**. Se oli eräänlainen häätöäänestys, jonka avulla päästiin eroon kaupunkivaltiolle ja demokratialle haitallisista – esimerkiksi tyranniksi pyrkivistä – henkilöistä. Kansankokous ehdotti äänestyksen järjestämistä tarpeen tullen. Kansalaiset kirjoittivat saviastian sirpaleeseen epäsuositun henkilön nimen. Kuudellatuhannella äänellä tämä voitiin häätää kymmeneksi vuodeksi maanpakoon.

Roomalainen patsaskopio kreikkalaisesta rintakuvasta, joka on voinut olla Aspasian hautakivi. Jalustaan on kirjoitettu Aspasian nimi.

Aspasia – antiikin ajatteleva nainen

Vaikka kreikkalaisnaisten paikka oli yleensä kotona, historiasta löytyy myös poikkeuksia. Tunnetun ateenalaisen poliitikon ja valtiomiehen, Perikleen, puoliso Aspasia herätti omana aikanaan (noin 470–410 eKr.) hämmennystä ateenalaisten keskuudessa. Aspasia puhui julkisesti, toi esiin omia mielipiteitään ja vaikutti vallan ytimessä. Hän oli kirjallisesti sivistynyt ja älykäs nainen, joka kohahdutti tiedoillaan ja puhetaidollaan. Hän oli outo ilmestys aikakaudella, jolloin naisten tehtävä oli pysytellä kodin seinien sisäpuolella ja jättää yhteiskunnalliset asiat miesten hoidettavaksi.

Tiedot Aspasian elämästä ovat niukat ja niistä välittyvä kuva on ristiriitainen. Toisaalta hänet kuvataan arvostettuna ja oppineena hyvänä puhujana eli sofistina, toisaalta vallanhimoisena ja ovelana naisena.

Aspasia järkytti puheillaan ja julkisella toiminnallaan antiikin ihmisiä, jotka joutuivat pohtimaan kysymystä, osaako nainenkin ajatella. Monet vaikutusvaltaiset ateenalaiset kokivat Aspasian uhaksi, sillä hänellä oli vaikutusvaltaa Perikleeseen ja sitä kautta koko valtion politiikkaan. Häntä mustamaalattiin muun muassa maksulliseksi naiseksi eli hetairaksi. Aspasia oli kotoisin Miletoksesta, eli Ateenassa hän oli siirtolainen, metoikki. Ateenan lakien mukaan hän ei siksi voinut solmia Perikleen kanssa virallista avioliittoa. Perikleen ja Aspasian poika sai kuitenkin Ateenan kansalaisoikeudet, mikä kertoo vanhempien nauttimasta arvostuksesta.

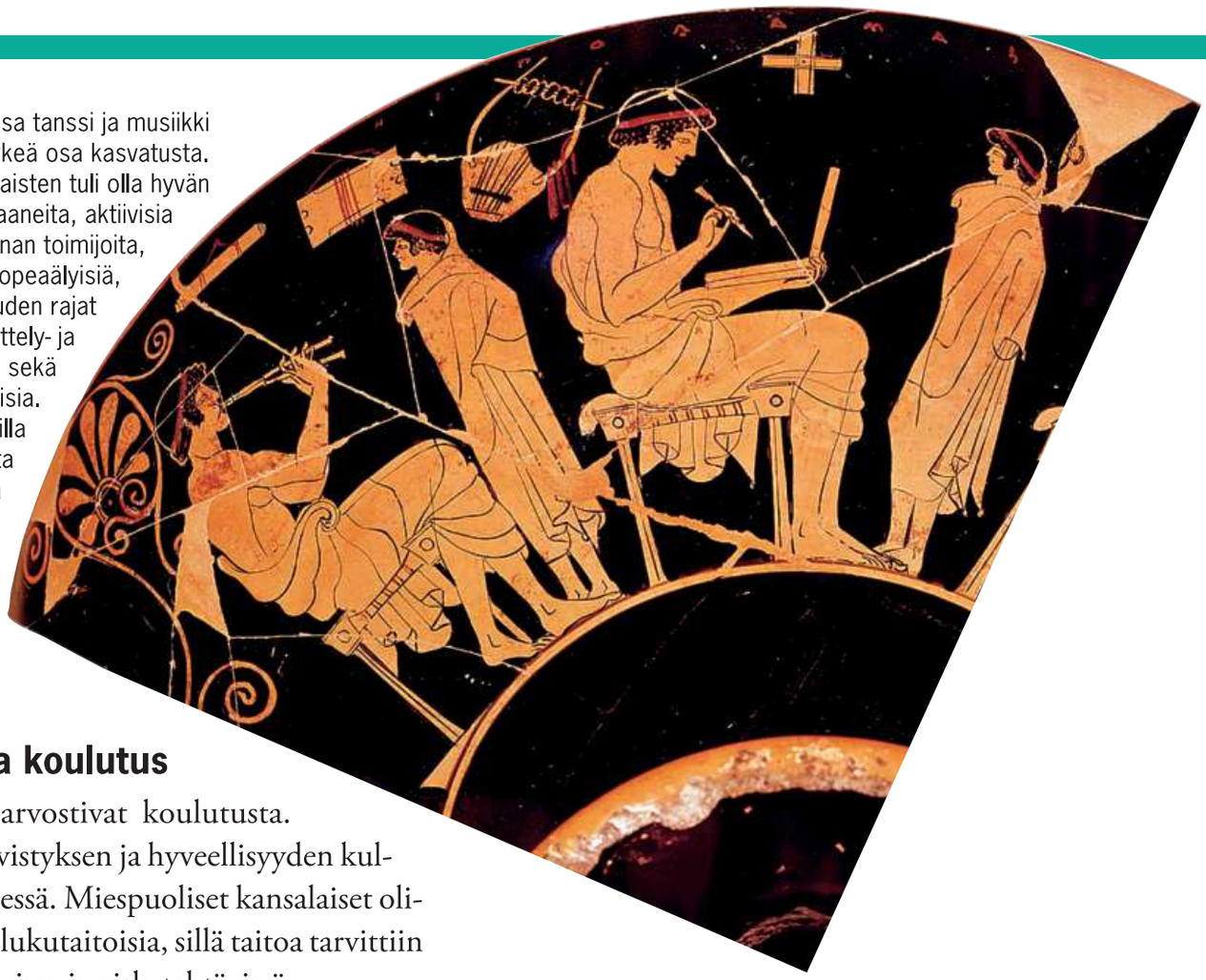

Antiikin Kreikassa tanssi ja musiikki olivat tärkeä osa kasvatusta. Kansalaisten tuli olla hyvän koulutuksen saaneita, aktiivisia yhteiskunnan toimijoita, arvokkaita, nopeaälyisiä, kohtuullisuuden rajat tuntevia, väittely- ja soittotaitoisia sekä kaunopuheisia. Kuvan soittotunnilla soitetaan aulosta eli kaksiputkista puhallinta.

Kasvatus ja koulutus

Kreikkalaiset arvostivat koulutusta. He uskoivat sivistyksen ja hyveellisyyden kulkevan käsi kädessä. Miespuoliset kansalaiset olivatkin yleensä lukutaitoisia, sillä taitoa tarvittiin kansankokouksissa ja virkatehtävissä

Puhetaito eli **retoriikka** oli tärkeä oppiaine ja taito, sillä se takasi menestyksen muiden mielipiteisiin vaikuttamisessa. **Sofistit**, kiertävät puhetaidon opettajat, auttoivat ihmisiä löytämään järkiperusteluja eri asioihin ja puolustamaan ja vastustamaan eri näkökantoja. Oppiensa mukaisesti sofistit vaihtoivat usein sujuvasti kantaansa eri kysymyksissä, mistä syystä jotkut pitivät heitä tyhjänpuhujina.

Tytöt saivat kotonaan opetusta kotitalouden hoitoon tarvittavissa taidoissa, kuten kehräämisessä ja kankaan kudonnassa. Poikien koulutus kodin ulkopuolella alkoi kuusivuotiaana. Kotiorjana toimineet pedagogit saattoivat lapset kouluun. Varakkaimpien perheiden pojat kävivät kolmeakin koulua: peruskoulua kirjallista sivistystä varten sekä musiikkikoulua ja gymnasionia tanssin, urheilun ja liikuntataitojen harjoittamiseksi. Koulutus päättyi kahden vuoden asepalvelukseen, joka alkoi nuoren miehen täyttäessä 18 vuotta.

Kreikassa muotoutuneesta antiikin koulutustraditiosta tuli myöhemmin roomalaisen koulutuksen perusta. Koulutus jakaantui seitsemään vapaaseen taitoon, josta alempaan triviumiin kuuluivat kielelliset taidot ja ylempään quadriviumiin geometria, aritmetiikka, astronomia ja musiikki.

Urheilua sotaa ja jumalia varten

Kreikkalaiset kaupunkivaltiot taistelivat jatkuvasti keskenään kauppareiteistä, alueista, vallasta ja kunniasta. Koska sodankäynnin onnistuminen oli menestyksen ehto, sotakunnon ylläpitämisestä oli huolehdittava. Poikia valmennettiin pienestä pitäen urhoollisiksi sotilaiksi. Tähän liittyi urheilukasvatusta, jonka avulla pojista piti tulla terveitä, kauniita, sopusuhtaisia, elinvoimaisia ja sankarillisia.

Toisaalta terveitä elämäntapoja vaalittiin myös jumalten kunniaksi. Urheilukilpailut pyhitettiin Kreikan jumalille. Kaikkein tärkeim-

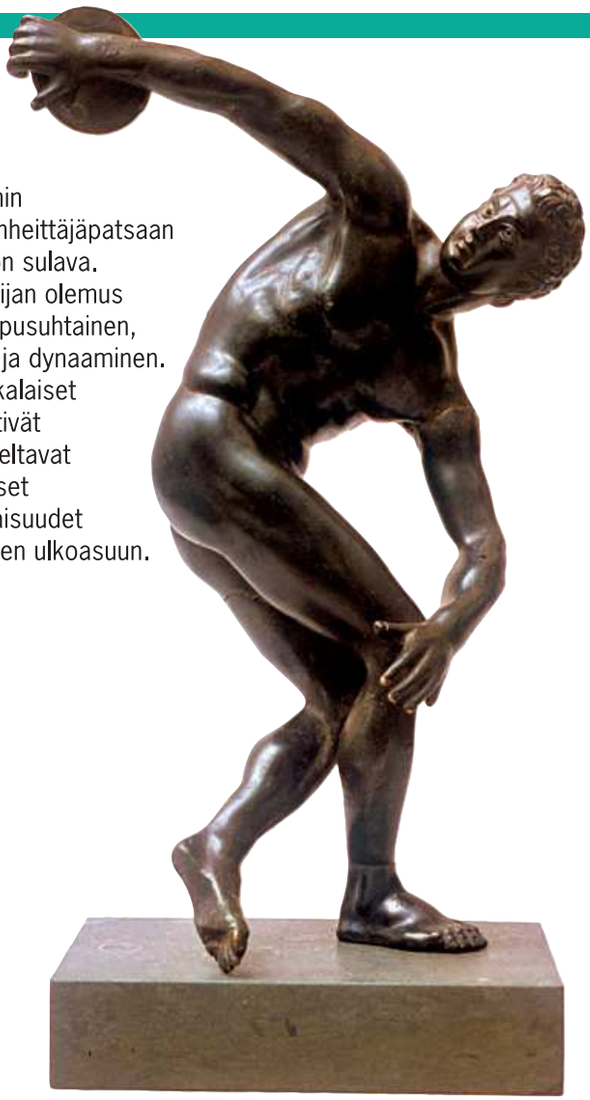

Myronin kiekonheittäjäpatsaan liike on sulava. Urheilijan olemus on sopusuhtainen, rento ja dynaaminen. Kreikkalaiset yhdistivät tavoiteltavat henkiset ominaisuudet fyysisen ulkoasuun.

Spartalaiset tytöt olivat urheilullisia. He saivat saman ruumiillisen koulutuksen kuin pojat ja osallistuivat kilpailuihin. Naiset olivat tärkeitä, sillä heidän tuli sytyttää lapsissa kilpailuhenki ja kasvattaa tulevia sankareita.

mät kisat järjestettiin ylijumala Zeuksen kunniaksi Olympian kaupungissa joka neljäs vuosi. Olympian kisat kestivät viikon ajan, ja niihin liittyi uskonnollisia menoja, uhritoimituksia ja palvontarituaaleja. Näiden kaikille kreikkalaisille kaupunkivaltioille tarkoitettujen kisojen ajaksi julistettiin rauha. Kiivaimmat taistelut kaupunkivaltioiden välillä taukosivat hetkeksi.

Olympian kisojen lajeja olivat asejuoksu, paini, nyrkkeily, ratsastus- ja hevosvaljakkokilpailut, viisiottelu sekä **pankration** eli vapaapaini, jossa lähes kaikki otteet silmien puhkomista lukuun ottamatta olivat sallittuja. Yleisurheilulajit kilpailtiin **stadionilla** ja hevoskilpailut hippodromilla. Urheilijat kisasivat alasti. Suurin urheilusankari oli viisiottelun eli pentathlonin voittaja. Viisiottelussa kisattiin kiekonja keihäänheitosta, juoksusta, pituushypystä ja painista. Naiset eivät osallistuneet kisoihin, eikä naimisissa olevilla naisilla ollut pääsyä myöskään katsomoon.

Urheilijat tavoittelivat kisoissa ennen kaikkea kunniaa ja mainetta. Palkinnoksi voittaja sai pyhänä pidetyn oliivipuun lehvistä tehdyn seppeleen. Kotikaupunki muisti kisoista palaavaa sankariaan myös lahjoin ja palkinnoin.

Tavallisessa arjessaankin kreikkalaiset hoitivat ruumiinkuntoaan huolella. Nuoren miehen lihaksikasta vartaloa pidettiin kauniina ja se esitettiin usein alastomana. Painijoita, nyrkkeilijöitä, kiekonheittäjiä ja hevosvaljakkojen ajajia kuvattiin ruukkumaalauksissa, ja runoissa kerrottiin heidän loistavista urheilusuorituksistaan. Kaupungeissa oli usein urheilukeskus, jossa harjoiteltiin voimistelulajeja, juoksua ja painia. Liikunnan lisäksi urheilukeskukset palvelivat sosiaalista elämää, ja niissä keskusteltiin ja rentouduttiin.

Vanhimmat säilyneet maljakot ovat ajalta ennen arkaaisen kauden alkua, jolloin maljakoita hallitsi geometrinen tyyli. Maljakoita kiersivät nauhamaiset koristeet. Arkaaisen kauden aikana kuvioita täydennettiin yksinkertaisilla kuvilla, jotka tyyliteltiin mustina siluetteina punaruskealle pohjalle. Klassisen kauden aikana tekniikka kehittyi, ja maljakoiden tekijät alkoivat käyttää punaista kuviota mustalla pohjalla. Tämä mahdollisti yksityiskohtaisemman ja luonnollisemman kuvauksen.

Kuvanveisto ja maalaustaide

Kreikkalaisten maailmankuva välittyy taiteessa pyrkimyksenä tasapainoon ja kauneuteen. Antiikin arkkitehtuurissa on paljon uskonnollista aiheistoa. Temppelit olivat jumalten asuntoja, joihin tavallisella ihmisellä ei ollut asiaa. Ne olivat kuitenkin osa julkista kaupunkikuvaa eikä niitä piilotettu suljettuihin kaupunginosiin tai muurien taakse kuten Mesopotamiassa ja Egyptissä.

Kreikkalaiset valoivat lähinnä temppeleiden koristeeksi upeita pronssipatsaita, joista suurin osa on tuhoutunut. Attikasta ja Olympiasta on löydetty muutamia alkuperäispatsaita, mutta pääasiassa kreikkalaisveistokset ovat säilyneet roomalaisten tekeminä marmorikopioina. Marmoripatsaat väritettiin, joten myöhemmin syntynyt käsitys valkoisena hohtavista kreikkalaispatsaista on virheellinen. Kreikkalaisveistosten aiheet ja tyyli erosivat selvästi toisistaan eri aikakausina.

Maljakoita ja keramiikkaa käytettiin antiikissa paljon. Niitä tarvittiin säilytykseen, tarjoiluun ja kuljettamiseen. Ei siis olekaan ihme, että niitä on säilynyt paljon aina meidän päiviimme saakka. Maljakkomaalaukset ovat tärkeä historian tietolähde. Niissä on kuvattu sankaritarujen ohella myös arkielämän tapoja kuten taloustöitä.

Maljakkokuvia tarkastelemalla on helppo saada kuva kreikkalaisista mielikuvituksellisena ja tyylitajuisena kansana. Kuvissa saattoi esiintyä esimerkiksi kreikkalaisia arkielämän keksintöjä tai arvostettuja kreikkalaisia henkilöitä, jotka olivat esikuvana kreikkalaiselle nuorisolle.

Vasikankantaja-patsas kuvaa tarua, jossa nuori poika ottaa pienen vasikan harteilleen ja kantaa sitä joka päivä, kunnes se on painava härkä ja poika itse väkivahva nuorukainen. Vaikka patsaan asento on eloisa, sen kasvoilla on ns. arkaainen hymy.

Kreikkalainen Polykleitos oli antiikin merkittävimpiä kuvanveistäjiä. Roomalaiskopio Polykleitoksen Keihäänkantajasta, jonka asento on klassiselle kaudelle tyypillinen: vartalon paino lepää toisen jalan varassa ja toinen on kevyesti taivutettu.

Laokoon-ryhmä on rhodoslaisen kuvanveistäjäkolmikon hellenistinen taidonnäyte. Tarun mukaan Laokoon yritti varoittaa troijalaisia kaupunkiin tuotavan puuhevosen vaarallisuudesta. Jumalat lähettivät käärmeitä kuristamaan totuuden puhujan ja kohtalon uhmaajan poikineen.

Arkaaisen kauden (780–480 eKr.) tyypillisiä aiheita ovat kore-neidot ja kuros-nuorukaiset. Nuoria naisia esittävillä patsailla on aina vaatteet, mutta miespatsaat ovat alastomia. Patsaissa on vaikutteita egyptiläisestä kuvanveistosta. Arkaaisen kauden patsailla on jäykkä asento, ja niiden kasvoilla on usein arvoituksellinen, niin kutsuttu arkaainen hymy. Patsaita käytettiin usein hautamuistomerkkeinä.

Klassisen kauden (480–330 eKr.) patsaissa on taidokkaasti tavoiteltu pysähtynyttä, hallittua liikettä. Ne ovat matemaattisen tarkkoja ihmiskuvauksia, joiden yksityiskohdat ja mittasuhteet ovat hämmästyttävän totuudenmukaisia. Tyypillinen asento klassisen kauden patsaille on toisen jalan varassa lepäävä **kontraposto**. Suosittu aihe oli puhdaspiirteinen urheilijahahmo. Myös muotokuvat yleistyivät.

Hellenistinen kuvanveisto (330–30 eKr.) sai vaikutteita klassisen kauden esikuvista. Uutena piirteenä kuvanveistoon tulivat rajun voiman ja intohimon kuvaukset. Sekavissa poliittisissa oloissa kuvanveistäjät luopuivat yksinkertaisista ja puhtaista urheilijaveistoksista.

Epidauroksen teatteri Etelä-Kreikassa on akustiikan huipputaidonnäyte.
Kuiskaamalla lausutut sanat voidaan kuulla ylimmilläkin penkkiriveillä.
Teatteriin mahtui noin 14 000 katsojaa.

Kirjallisuus ja teatteri

Homeroksen kirjoittamina pidetyt Kreikan kansalliseepokset Ilias ja Odysseia vaikuttivat jumalmaailman kuvauksensa ansiosta kreikkalaisiin voimakkaasti. Eepokset perustuvat löyhästi myyttisen Troijan sodan tapahtumiin kertoen sankareista ja sankariteoista. Iliasta ja Odysseiaa voidaan pitää koko länsimaisen kirjallisuuden alkuna. Ne edustavat **epiikkaa** eli kertomakirjallisuutta.

Kreikkalaiset kirjoittivat myös tunnerunoutta, **lyriikkaa**. Tunnettuja runoilijoita olivat esimerkiksi Lesbos-saarella asuneet Alkaios sekä naisrunoilija Sapfo, joiden runot käsittelivät rakkautta.

Epiikka ja lyriikka loivat pohjan teatteritaiteelle. Teatteriesitykset ja niihin liittyvä kirjallisuus syntyivät Dionysos-jumalan kunniaksi järjestettyjen keväisten hedelmällisyysjuhlien yhteydessä. Kuorot esittivät tanssia, puheita ja lauluja. Noin 500-luvulla eKr. esitykseen lisättiin puhuvan näyttelijän rooli, ja kun näyttelijä ryhtyi sananvaihtoon kuoron johtajan kanssa, syntyi **draama** eli vuoropuhelun muodossa esitettävä näytelmä. Myöhemmin mukaan tuli toinen ja sen jälkeen kolmaskin näyttelijä. Jos osia oli enemmän, naamioita käyttävät näyttelijät vuorottelivat eri roolien välillä.

Tragedioista eli murhenäytelmistä tunnetuimpia on Sofokleen Kuningas Oidipus, jota

Komediakirjailijoista kuuluisin oli Aristofanes. Hänen tunnetuimpia näytelmiään on peloponnesolaissodan aikainen Lysistrate. Näytelmän aiheena on ateenalaisten ja spartalaisten naisten "lemmenlakko": Näytelmän naiset kieltäytyivät harrastamasta seksiä miestensä kanssa, kunnes sotivat kaupungit solmisivat rauhan.

esitetään yhä. Kuningas Oidipus on synkkä tarina, jonka päähenkilön kohtalona on surmata tietämättään isänsä ja avioitua oman äitinsä kanssa. Kuuluisia olivat myös ateenalainen Aiskhylos, joka kirjoitti Oresteia-trilogian, sekä Euripides, joka kirjoitti muun muassa teokset Medeia sekä Troijan naiset. Euripides korosti kansalaisen tarvitsevan tietoa. "Autuas, ken tuntee opetukset historian", hän kirjoitti.

Komedioissa eli huvinäytelmissä saatettiin arvostella räväkästikin yhteiskuntaa ja poliitikkoja. Myös jumalat joutuivat naurunalaisiksi.

Teatteriesityksiä järjestettiin ulkoilmassa. Aluksi näytelmät esitettiin vuorenrinteiden juurella, jolloin rinne muodosti luonnollisen katsomon. Pian puolikaaren muotoisia teatterirakennuksia rakennettiin kaikkialle Kreikkaan. Istuinrivit kiersivät ympyränmuotoista orkhestraa, jossa kuoro liikehti Dionysos-jumalan alttarin ympärillä. Orkhestran takana oli esiintymislava ja skene, joka alun perin oli kuoron ja näyttelijöiden pukeutumispaikka ja lavaste. Akustiikka oli erinomainen.

Teatterinäytännöt olivat kaupungin viranomaisten järjestämiä ja niissä kilpailtiin usein palkinnoista. Kaikki näyttelijät olivat miehiä. He käyttivät erilaisia naamioita kuvatakseen roolien tai tunnetilojen vaihtelua. Kuorolla oli merkittävä rooli näytelmän kulussa sillä se kertoi tapahtumien käänteistä. Näytökset kestivät useita tunteja. Myös jumalat saattoivat puuttua monimutkaisten juonenkäänteiden kulkuun. Yleisö eli mukana ja osoitti epäsuosiotaan esimerkiksi maiskuttelemalla eväitä kovaäänisesti.

Tehtävät

1. **Miten Ateenan demokratia poikkeaa tämän päivän demokratiasta?**
2. **Miten sanonta "terve sielu terveessä ruumiissa" ilmentää kreikkalaisten ajattelutapaa?**
3. **Määrittele seuraavien aikakausien ajoitus, historiallinen tausta ja keskeiset tyylipiirteet**
   a) arkaainen kausi
   b) klassinen kausi
   c) hellenismi
4. **Mitä maljakkomaalaukset kertovat kreikkalaisista?**
5. **Miten Kreikan teatteri liittyi kreikkalaisten uskonnonharjoitukseen?**

3. Käytännöllinen roomalainen

Roomalainen vallankäyttö

Rooma alkoi kasvattaa valtaansa ja levittäytyä kreikkalaisten asuttamille alueille noin 200-luvulta eKr lähtien. Jo sitä ennen kreikkalainen ja roomalainen kulttuuri olivat eläneet rinnakkain satojen vuosien ajan. Roomalaiset ylimykset olivat esimerkiksi tuoneet kreikkalaisia oppineita opettamaan lapsiaan.

Vaikka roomalaiset ottivat esikuvakseen kreikkalaisen kansanvallan, valta oli käytännössä yhteiskunnan yläluokan käsissä. Aluksi Roomassa käyttivät valtaa kansankokous ja senaatti. Molemmat olivat alun perin varakkaiden **patriisien** johtamia. Patriisit olivat vanhojen ylimyssukujen jälkeläisiä. Muut roomalaiset, **plebeijit**, saattoivat olla köyhiä tai rikkaita, mutta heillä ei ollut vaikutusvaltaa yhteisiin asioihin.

Vähitellen kansalaisoikeudet kuitenkin laajenivat ja myös plebeijit saivat osallistua valtion johtamiseen. Tätä aikaa (noin 509–27 eKr.) Rooman valtakunnassa kutsutaan **tasavallan ajaksi**. Myöhemmin kansanvaltaiset toimielimet menettivät merkitystään, koska hallitsijasta tuli itsevaltias. Tätä aikaa kutsutaan **keisariajaksi** (noin 27 eKr.–476 jKr.).

Koti ja arvomaailma

Roomalaisen perheen ja samalla kodin itseoikeutettu auktoriteetti oli isä, perheenpää eli **paterfamilias**. Hän käytti ylintä valtaa perheen elämään ja sen hallitsemaan omaisuuteen. Perheen tyttäret siirtyivät suoraan isänsä holhouksesta avioliittoon ja aviomiehen holhoukseen. Keisari Augustus, joka halusi lisätä syntyvyyttä, sääti tosin lain, jonka mukaan kolme lasta synnyttänyt nainen vapautui holhouksenalaisuudesta. Myös perheen pojat pysyivät isänsä valvonnassa, vaikka he olisivatkin itse jo perustaneet perheen. Kun isä kuoli, hänen valtansa siirtyi perheen seuraavaksi vanhimmalle miehelle.

Vaikka roomalainen nainen oli muodollisesti joko isänsä tai miehensä holhouksessa, hän oli käytännössä usein miehelleen tärkeä kumppani. Naisella saattoi olla myös omaa omaisuutta, koska hän oli veljiensä kanssa tasaveroinen perijä.

Poika irrottaa tikkua jalastaan.
Perhe oli roomalaisille tärkeä.

Hallintokortteli Forum Romanum oli antiikin Rooman politiikan, oikeuden ja kaupan keskus. Aluetta halkoo Via sacra – pyhä tie, jota pitkin valloituksien ja voittojen kunniaksi pidetyt triumfikulkueet kulkivat.

Myös avioliitossa naiset säilyttivät oman omaisuutensa, jota he saattoivat käyttää esimerkiksi osallistumalla liike-elämään. Taloudellinen vaikutusvalta saattoi antaa heille merkittävää valtaa yhteiskunnassa. Tällaiset naiset osallistuivat myös vapaa-ajan rientoihin, kuten kilpa-ajoihin tai gladiaattorinäytöksiin.

Kodin ohella myös roomalainen yhteisö mielletiin ikään kuin suurena perheenä. Roomalainen kotikasvatus korosti, että yhteisön etu oli tärkeämpi kuin henkilökohtaiset toiveet. Roomalaiset siis opetettiin ajattelemaan ensisijaisesti Rooman kansaa ja valtiota ja vasta toissijaisesti omaa etuaan.

Roomalaiset arvostivat ammatillista kehittymistä ja aktiivista poliittista toimintaa. Rooman kansalaisen kaikista virkatehtävistä ja toimista kootiin virkaluettelo, **curriculum vitae**. Laaja virkaluettelo auttoi nousemaan ylöspäin valtionhallinnossa. Kovaa kilpailua käytiin esimerkiksi maaherran tai vesihuoltopäällikön viroista.

Roomalaisen ylimystön ihailemat elämänarvot voidaan tiivistää **humanitas**-käsitteeseen. Sillä tarkoitettiin tieteen ja kirjallisuuden tuntemusta sekä sosiaalisissa suhteissa tarvittavia ominaisuuksia. Roomalaisten arvostamia piirteitä ihmisessä olivat miehuus, urhoollisuus, uskollisuus, arvokkuus, velvollisuuden- ja kunniantunto, kauneuden arvostaminen sekä huumorintaju.

Roomalainen ylimystö arvosti siis tiedettä, kirjallisuutta ja poliittista osallistumista. Tavallista kansaa kiinnosti kevyempi viihde, esimerkiksi kilpa-ajot ja gladiaattoritaistelut.

Pompejista löytynyt freskokuva esittää todennäköisesti asianajaja Terentius Neoa vaimoineen. Lakiin perustuvien sopimusten loukkaamattomuus oli roomalaisille tärkeää. Rooman valtakunnassa syntyi erikoistunut juristiammattikunta ja lakia saattoi opiskella erikoiskouluissa.

Syytön kunnes toisin todistetaan

450 eKr. plebeijit vaativat parannuksia asemaansa ja oikeuksiinsa. Tällöin laadittiin Rooman ensimmäinen kirjoitettu laki. Nämä 12 taulun lait asetettiin Forumille kaikkien nähtäville. Niissä oli yleisiä oikeusperiaatteita ja yksityiskohtaisia määräyksiä kiistatilanteisiin. Ne muodostavat länsimaisen oikeuskäytännön perustan. Ensi kertaa todettiin, että syytetyllä oli oikeus puolustautua.

Laeilla pyrittiin kansalaisten tasavertaiseen kohteluun varakkuudesta riippumatta. Ketään ei saanut tuomita syylliseksi vain pelkän epäilyn perusteella, vaan syyttäjän oli aina pysyttävä esittämään todisteita syyllisyydestä. Jos todisteet olivat heppoisia, syytetyn etu ratkaisi.

Otteita Rooman 12 taulun laista:

- Öljypuuta tai viikunapuuta älköön kukaan istuttako yhdeksää jalkaa lähemmäksi naapurin rajaa.
- Jos kanava tai vesijohto, joka johdetaan yleisen alueen läpi aiheuttaa yksityisomaisuudelle vahinkoa, olkoon oikeus vaatia, että vahinko korvataan omistajalle.
- Jos tammenterhot putoavat vieraalle maalle, saa omistaja ne kerätä.
- Jos joku täysikasvuinen yön aikana korjaa toisen pellolta maataloustuotteita tai syöttää niitä karjalleen, saakoon hän kuolemanrangaistuksen - -
- Ilman tuomiota älköön ketään surmattako.
- Jos joku käskee vaimonsa korjaamaan pois tavaransa, ottakoon tältä myös avaimen ja ajakoon hänet pois talostaan.
- Nainen olkoon isänsä, aviovaimo miehensä holhouksen alla.

Rooman uskonnot

Rooman valtakuntaa asutti suurimmillaan yli 400 eri kansaa omine tapoineen, uskontoineen ja aatteineen. Yhtenäisyyttä pidettiin yllä yhteisen kielen eli latinan sekä Rooman lakien ja legioonalaisten avulla.

Uskonnot olivat antiikin ajalla yleensä paikallisia, eivätkä eri uskontojen edustajat pyrkineet levittämään omaa uskoaan muiden pariin. Roomalaiset olivat suvaitsevaisia uskonnollisissa kysymyksissä ja antoivat yleensä valloitettujen alueiden palvoa omia jumaliaan. Roomalaiset uskoivat myös käytännöllisesti, että jos valloitettujen alueiden jumalat otettiin valtakunnan jumaluuksien joukkoon, ne suojelisivat koko valtakuntaa.

Keisarit saivat jumalallisen kultin, kun hallitsija Julius Caesar (100eKr.–44eKr.) kohotti itsensä ylipapiksi (pontifex maximus). Caesarin seuraaja, ensimmäinen keisari Augustus teki valtiosta ja uskonnosta erottamattomat. Hän korotti Caesarin jumalaksi ja nousi tämän ottopoikana itse jumalan pojaksi. Kun Augustus kuoli 14 jKr., hänen ilmoitettiin muuttuneen jumalaksi, ja häntä seuranneet keisarit ja näiden puolisot nostettiin samalla tavoin kuoltuaan jumalten joukkoon. Keisarin palvonnasta tuli kansalaisvelvollisuus.

Kreikkalainen uskonto oli välittynyt roomalaisille jo pitkään. Roomalaiset samaistivat olympolaiset jumalat pikku hiljaa omiinsa. Esimerkiksi Zeuksesta tuli Juppiter ja Afroditesta Venus. Kreikkalaisten jumalat olivat hyvin ailahtelevaisia, mutta käytännölliset roomalaiset selkiyttivät jumalten tehtäviä. Lähes kaikilla luonnon ja ihmiselämän ilmiöillä oli omat jumaluutensa.

Augustus-patsas. Patsaan paljasjalkaisuus kertoo kuvattavan olevan jumalallista syntyperää. Rintahaarniskan korkokuviin on kuvattu hänen mainetekojaan.

Antiikin Rooman uskonnollisen ja poliittisen elämän tärkeimmät seremoniat pidettiin Juppiterin temppelissä Capitolium-kukkulalla. Temppeli oli valtakunnan keskus ja maailman pää, ”caput mundi”. Siellä oleva Juppiterin patsas oli valmistettu kullasta ja norsunluusta. Temppeleissä rukoiltiin jumalia ja annettiin heille uhreja ja lahjoja.

Aivan kuten kreikkalaiset, roomalaisetkaan eivät palvoneet jumalia kuoleman jälkeisen ikuisen elämän toivossa, vaan heiltä haettiin apua elämän kulloisiinkin vaikeisiin päätöksiin tai kriisitilanteisiin. Monet kaipasivat kuitenkin lupausta kuolemanjälkeisestä elämästä.

Keisari Konstantinus salli lailla kristinuskon harjoittamisen valtakunnassa vuonna 313. Kristittyjä oli vainottu aina Rooman palosta vuodesta 64 saakka, nyt vainot päättyivät. Keisari myös siirsi valtakunnan pääkaupungin Roomasta Byzantiumiin. Konstantinuksen jättiläismäisestä marmoripatsaasta on säilynyt vain osia. (Capitoliumin museot)

Rooman valtakunnan alueella asui myös juutalaisia. Heitä syrjittiin usein, mutta he saivat harjoittaa omaa yksijumalaista uskontoaan. Vuonna 63 eKr. Rooma valtasi juutalaisten asuttaman Palestiinan ja liitti sen valtakuntaansa. Juutalaiset kapinoivat Rooman herruutta ja raskasta verotusta vastaan. Tukahduttaakseen levottomuudet roomalaiset hyökkäsivät Jerusalemiin vuonna 70 jKr. He ryöstivät kaupungin ja sen temppelin käyttäen kovia otteita ja orjuuttaen tai karkottaen juutalaiset.

Kristinusko sai alkunsa Palestiinan alueella ensimmäisen vuosisadan aikana. Kristityt kieltäytyivät osallistumasta keisarikultin harjoittamiseen. He pitivät omaa jumalaansa ainoana oikeana. Kristinusko korosti väkivallattomuutta, ja sitä alettiin pitää uhkana yleiselle järjestykselle ja keisarin asemalle. Kristittyjä vainottiin aika ajoin, erityisesti levottomina aikoina, kun Rooman perinteiset uskonnot haluttiin palauttaa aikaisempaan asemaansa.

Kristinusko kuitenkin kasvatti suosiotaan varsinkin valtakunnan itäosissa ajanlaskun ensi vuosisatoina. Siinä oli tuttuja piirteitä idän perinteisistä uskonnoista kuten käsitys hyvän ja pahan taistelusta sekä uudestisyntynyt lapsi. Kris-

Uskonnollisia kultteja

Pääjumalien lisäksi roomalaisilla oli kotijumalia, joista merkittävin oli kodin ja kotilieden jumalatar Vesta. Vestan kultti oli Rooman vanhimpia, ja hänen temppelinsä antiikin kunnioitetuimpia pyhäkköjä. Siellä Vestan kuusi neitsyttä eli vestaalia piti yllä pyhää ikuista liekkiä. Jos papitar epäonnistui tehtävässään ja liekki sammui, rangaistuksena oli ruoskinta ja erottaminen tehtävästä. Vestaalit valittiin tehtävään 7–10-vuotiaina, ja palvelusaika oli 30 vuotta. Vestaalien oli pysyttävä neitsyinä koko palvelusajan.

Vestaalit nauttivat suurta arvostusta myös palvelusajan jälkeen. He saivat halutessaan mennä naimisiin, mutta monet jatkoivat tehtävässä, sillä vestaaleilla oli oikeuksia, joita roomalaisilla naisilla – tai miehilläkään – ei ollut. Vestaaleilla oli kunniapaikat amfiteattereissa. Jopa poliittisten päättäjien oli väistyttävä, kun vestaalit kulkivat kaupungilla henkivartijoidensa saattamina.

Persiasta kotoisin oleva Mithra-kultti oli selkeä ja kurinalainen uskonto joka vetosi sotaisiin roomalaisiin erityisesti valtakunnan loppuaikoina. Mithralaisuus oli yksi kristinuskon vahvimmista kilpailijoista uudeksi maailmanuskonnoksi. Siinä oli paljon yhteisiä piirteitä kristinuskon kanssa, kuten ehtoollinen ja palvottu uudestisyntynyt lapsi.

Rooman legioonalaiset toivat 100-luvulla mukanaan Persiasta Mithra-kultin. Salaseuramainen uskonto kokoontui rituaalimenoihin, jotka oli sallittu vain miehille. Mithralaisuus vetosi sotilaisiin ylistämällä urheutta: sen jäseniin viitattiin Jumalan sotilaina. Kultista tuli hyvin suosittu. Sille oli ominaista härän uhraaminen siten, että sen veri valutettiin uhraajan päälle. Verellä uskottiin olevan uudistava ja puhdistava voima, joka auttoi saavuttamaan uudestisyntymän.

tinusko sisälsi myös mytologiasta niin kreikkalaisille kuin roomalaisillekin tuttua ainesta kuten neitseellisen syntymän, jumalallisen kolminaisuuden ja lupauksen kuolemattomuudesta. Lähetystyöllä uskontoa levitettiin eri puolille valtakuntaa. Kristityt osoittivat teoillaan lähimmäisenrakkautta ja korostivat tasa-arvoa. Ei siis ihme, että kristinusko vetosi suuriin, erityisesti heikommassa asemassa eläviin ihmisjoukkoihin.

Vuonna 313 keisari Konstantinus myönsi kristityille uskonnonvapauden ja rakennutti kirkon Pietarin, Rooman ensimmäisen piispan, haudalle. Konstantinus näki, että suosiotaan kasvattanut kristinusko olisi niin vahva roomalaista yhteiskuntaa koossapitävä tekijä, että sen avulla Rooma yhtenäistyisi. Hän siis nosti kristinuskon palvelemaan Rooman valtakunnan etua. Ennen Rooman jakaantumista 300-luvun lopulla kristinuskosta tehtiin ainut sallittu uskonto.

Flora – kukkien ja kevään jumalatar. Seinämaalaus Stabiaesta. Fresko ilmentää roomalaisten rakkautta luontoa kohtaan.

Käytännöllistä taidetta

Kuten kaikki äkkirikastuneet nousukkaat, roomalaisetkin haalivat kulttuuria ja sivistystä, kopioivat innokkaasti kreikkalaisten tapoja ja ostivat kreikkalaisia taideaarteita. Köyhtyneet kreikkalaiset tarjosivat palveluksiaan roomalaisten käyttöön. Kreikkalaisen arkkitehtuurin, kuvanveiston ja kirjallisuuden saavutukset omaksuttiin Roomassa ja muunnettiin roomalaiseen käyttöön sopiviksi. Kreikkalaiset arkkitehtuurityylit otettiin käyttöön ja niitä yhdisteltiin ennakkoluulottomasti. Kuvanveistäjät kopioivat kreikkalaisia patsaita ja kohokuvioita ja sovittivat ne roomalaisiin muotoihin.

Roomalaisen rakentamisen keskeisin innovaatio oli holvaustekniikan käyttöönotto. Vaikka jo kreikkalaiset olivat tunteneet holvaustekniikan, he eivät vielä osanneet soveltaa sitä suurten rakennusten rakentamiseen. Roomalaiset sen sijaan ymmärsivät muurata kiilamaisista tiilistä puoliympyrän muotoisia holveja. Tämä yhdessä sementin käytön kanssa mahdollisti suurien tilojen kattorakenteiden rakentamisen.

Roomalaisen insinööritaidon näytteet loivat koko Rooman valtakunnan alueelle käytännöllistä rakennustaidetta. Esimerkiksi akveduktit olivat paitsi käytännöllisiä, myös taidokkaita osoituksia roomalaisten insinöörien kauneudentajusta. Raikkaan veden johdattamiseksi kaupunkeihin rakennettiin monimutkaisia järjestelmiä vesivarastoineen, korkeuseroja hyödyntävine siltoineen ja maanalaisine tunneleineen.

Holvaustekniikkaa hyödynnettiin myös riemukaarien rakentamisessa. Ne olivat näyttäviä rakennelmia, pysyviä kunnianosoituksia menes-

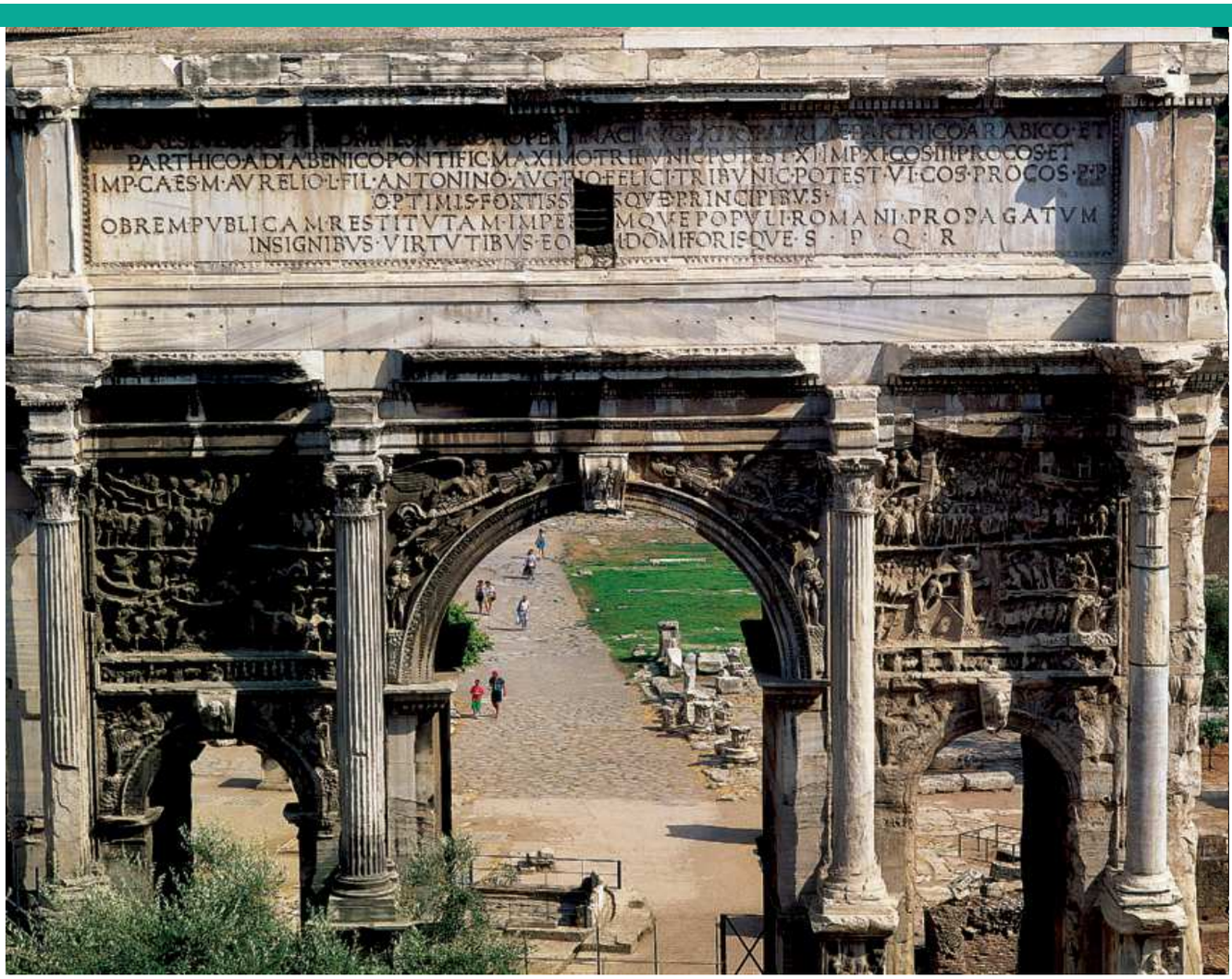

Voittojen ja valloitusten kunniaksi järjestettiin kulkueita ja niiden muistoksi pystytettiin riemukaaria. Ne olivat eräälaisia massiivisia mainostauluja merkkihenkilöiden teoista ja saavutuksista.

tyneille sotapäälliköille ja hallitsijoille onnistuneiden voittojen ja valloitusten kunniaksi. Kaupungissa järjestettiin ensin kulkue tai riemusaatto merkkitapahtuman kunniaksi, ja tapahtuman muistoksi rakennettiin riemukaari. Rakennelmista tuli keisarinpalvonnan ilmentymiä, eräänlaisia antiikin ajan mainostauluja.

Roomalaiset keksivät rakentaa kaksi kreikkalaista teatteria vastakkain, jolloin he saivat aikaan omille huvituksilleen sopivan tilan, suljetun ovaalinmuotoisen areenan. Colosseum on näistä vaikuttavin. Tämä Flaviusten teatterina tunnettu areena avattiin yleisölle vuonna 80 jKr., kahdeksan vuotta kestäneiden rakennustöiden jälkeen.

Kuvataiteissa roomalaiset suosivat taidokkaita mosaiikkeja ja freskoja, joita tehtiin niin julkisten kuin yksityistenkin rakennusten seinille ja lattioille. Pienistä erivärisistä ja -kokoisista kivenpaloista sommitellut mosaiikit yleistyivät jo hellenistisellä ajalla. Freskot ovat kostealle kalkkilaastille maalattuja seinäkuvia, joista kuivuttuaan tulee hyvin kestäviä. Maalatut kuvat olivat herkkiä ja taidokkaasti tehtyjä. Luontoaiheet olivat niissä yleisiä. Mosaiikintekijät ja kuvataiteilijat olivat kysyttyjä käsityöläisiä. He saattoivat olla roomalaisia tai kreikkalaisia tai edustaa jotain muuta laajan valtakunnan monista eri kansoista ja etnisistä ryhmistä.

Korkokuvia eli reliefejä tehtiin rakennusten koristeeksi ja varta vasten pystytettyihin pylväisiin. Pitkissä kuvasarjoissa saatettiin kuvata Rooman historiallisia taisteluja tai kuuluisia mainetekoja.

Kaupunkikuvaa juhlistivat myös muun muassa egyptiläiset obeliskit, joita legioonat toivat saaliina sotaretkiltään. Koska veistokset olivat vallan merkkejä, vallan vaihtuessa uudet vallanpitäjät halusivat toisinaan hävittää jäljet edeltäjistään. Kristinuskon voimistuttua monia veistoksia tuhottiin pakanallisina.

Kirjallisuus

Roomalaiset käänsivät kreikankielistä kirjallisuutta latinaksi mukauttaen kreikkalaisen mytologian omaan kirjallisuuteensa. Valtiomies Ciceron vaikutuksesta roomalaisten ylimysten tavaksi tuli koota itselleen yksityiskirjasto, joka ilmensi omistajansa sivistyneisyyttä.

Roomalaiset kirjailijat olivat usein runoilijoita ja filosofeja. Heidän maineensa ja suosionsa olivat riippuvaisia keisarin mielipiteestä ja mieltymyksistä. Kuka hyvänsä kirjakauppias saattoi valmistaa kirjailijoiden teoksista kopioita ja myydä niitä, joten kirjoittamisella ei voinut elättää itseään.

Rooman kansallissankariksi nousi keisari Augustuksen suosiota nauttinut runoilija Vergilius. Augustus kustansi Vergiliuksen kirjallisen työn ja niinpä hänen runoistaan käy ilmi kiitollisuus

Trajanuksen pylväs kertoo tarinaa sotaisan keisari Trajanuksen teoista. Trajanuksen aikana Rooman valtakunta levisi laajimmilleen. Trajanus valloitti vauraan Daakian ja liitti Mesopotamian lyhyeksi ajaksi Rooman valtakuntaan.

Runoilija Vergilius istuu kertovan runouden muusa Kalliopen ja tragiikan muusa Melpomeneen välissä ja pitää kädessään Aeneis-runoelman kirjoituskääröä. Aeneis sisältää viittauksia Kreikan kansalliseepoksiin, Iliaaseen ja Odysseiaan. Aeneis on roomalainen versio Akhilleuksesta, Homeroksen sankarista, joka oli ylivertainen taistelija Troijan sodassa. Aeneista voi pitää myös vertauksena keisari Augustukseen, Vergiliuksen tukijaan ja ihailun kohteeseen.

Augustusta kohtaan. Vergilius kirjoitti pääteostaan nimeltä Aeneis 11 vuoden ajan, mutta ei ehtinyt viimeistellä sitä ennen kuolemaansa. Vaikka Vergilius vaati kuolinvuoteellaan teoksen polttamista, hänen ystävänsä päättivät julkaista teoksen.

Keisari Augustusta arvostelleella runoilija Ovidiuksella oli toisenlainen kohtalo. Hän nautti seurapiirien suosiota, mutta keisari karkotti hänet kapinanlietsojana Roomasta Mustanmeren rannalle. Hänen kirjallinen tuotantonsa ei kuitenkaan kadonnut. Hänen kuuluisimpana teoksenaan mainitaan Metamorfooseja – Muodonmuutoksia, joka on kokoelma myyttejä ja muita tarinoita.

Horatius oli Vergiliuksen aikalainen ja tämän ystävä. Hän laati eräänlaisen runousopin, Ars poetica -teoksen, jossa runoudella käsitellään runoutta filosofisesti. Horatiuksen lausahdus ”Carpe diem! – Tartu hetkeen” on jäänyt elämään lentävänä lauseena.

Vapaa-ajan huvittelu

Varakkaimpien roomalaisten järjestämät yltäkylläiset pidot eli **orgiat** kestivät tuntikausia. Juhlapöydässä oli useita ruokalajeja, joista osa oli tuontitavaraa provinsseista.

Pitojen isännät myös kilpailivat keskenään eksoottisten herkkujen tarjoamisessa. Petroniuksen kirjoittamassa Trimalkionin pidot -teoksessa kerrotaan erään nousukkaan hankkineen itselleen sellaisen kokin, joka sai kalan maistumaan lihalta ja päinvastoin.

Ruokailu tapahtui leposohvilla rennosti loikoillen. Ruoka nautittiin keraamisista tai metallisista kupeista. Usein syötiin sormin. Haarukkaa ja veistä käytettiin vain ruoan paloitteluun, josta palvelijat huolehtivat. Pitojen pitkittyessä vieraat kävivät välillä eri huoneessa lepäilemässä ja joskus oksentamassa, jotta seuraavan kattauksen herkut mahtuisivat vatsaan.

Kylpeminen oli roomalaisille monimutkainen ja aikaa vievä vapaa-ajan viettotapa. Kaikkialle valtakunnan alueelle rakennettiin kylpylöitä eli **termejä**. Ne olivat hyvin varustettuja. Useimmissa niistä oli lattian alla kiertävän höyryn avulla toteutettu lattialämmitys. Varsinaisten kuumien, haaleiden ja kylmien kylpytilojen ja hierontatilojen lisäksi rakennuksissa oli voimistelutiloja eli gymnasiumeja, puutarhoja, parturiliik-

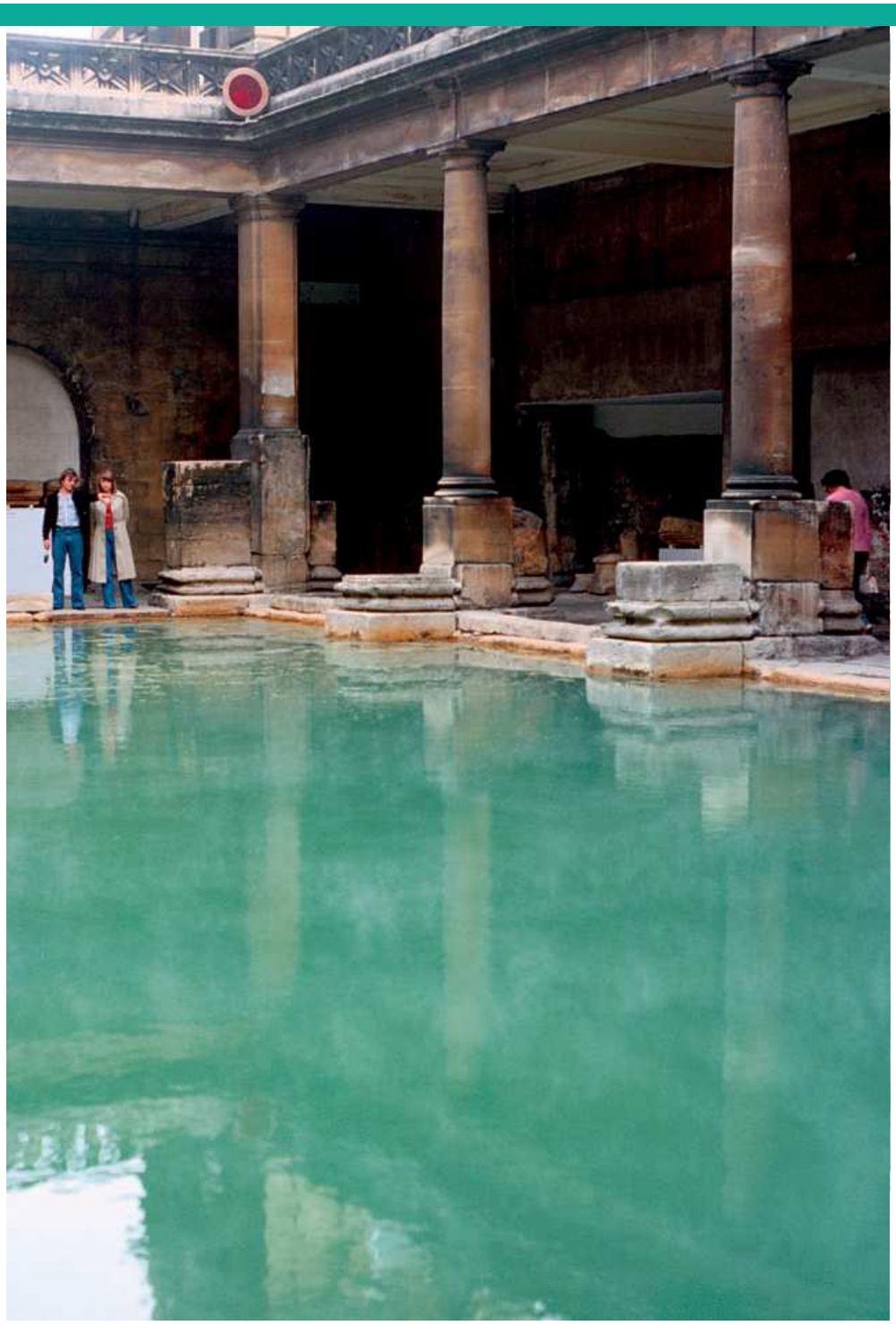

Bathin kaupunki Brittein saarilla on roomalaisten perustama ja saanut nimensä kylpylän mukaan.

keitä, kirjastoja ja ravintoloita. Myös prostituoidut saattoivat ottaa siellä asiakkaita vastaan.

Hevosten kilpa-ajot olivat myös suosittua vapaa-ajan viihdettä antiikin Roomassa. Suurin stadion oli Circus maximus, jonka katsomoon mahtui toista sataa tuhatta katsojaa kannustamaan ratsu- ja vaunukilpailuissa omia suosikkejaan. Vedonlyönti oli yleistä. Radan pituus oli 600 metriä ja se kierrettiin valjakoilla seitsemän kertaa. Eri tallien kilpailijat oli puettu erivärisin asuihin: näin joukkueet erottuivat kauimmaisillekin katsomoriveille.

Gladiaattorinäytökset olivat suurta kansanhuvia ja mittavia massatapahtumia. Kaupungin mahtimiehet, senaattorit ja keisarit, järjestivät näitä väkivaltaisia näytöksiä saadakseen kansansuosiota. Näytöksissä oli eläinten sirkustemppuja, eläintaisteluja ja taistelunäytöksiä. Gladiaat-

Hevosurheilu oli suosittua vapaa-ajan viihdettä. Taitavat kilpa-ajajat nousivat kansan suosikeiksi ja sankareiksi.

torit olivat usein sotavankeja, orjia tai rikollisia, mutta myös vapaat miehet saattoivat pestautua gladiaattoreiksi. Taistelijoita koulutettiin erityisissä gladiaattorikouluissa. Heistä menestyneimmät saattoivat jopa päästä eläkkeelle vaarallisesta ammatistaan. Kristillisen perimätiedon mukaan monet vainotuista kristityistä päättivät päivänsä areenan hiekkakentällä.

Roomalaiset harrastivat myös teatteria. Esimerkiksi Rooman kaupungissa oli kolme teatteria, joihin mahtui tuhansia katsojia. Roomalaiset ihailivat muun muassa pantomiimitaidetta, joka muistutti nykyistä balettia. Pantomiimitaiteilijoilla oli omat ihailijajoukkonsa kuin nykyajan supertähdillä. Verisempiä esityksiä nähtiin julkisissa teloituksissa. Kuolemaantuomittu saatettiin pakottaa esimerkiksi näyttelemään roviolla kuolleen sankarihahmo Herakleen osaa. Jotkut roomalaisetkin moittivat tällaistä väkivaltaviihdettä mauttomaksi.

Antiikin perintö

Antiikkia on usein luonnehdittu eurooppalaisen kulttuurin kehdoksi. Kreikkalaisen filosofian, kirjallisuuden, arkkitehtuurin ja veistotaiteen kauneusihanteet näkyvät edelleen nykyajassa. Antiikin valtakuntien kielet, kreikka ja latina, elävät edelleen esimerkiksi lääketieteen sanastossa. Myös demokratian ja oikeuselämän peruspiirteet periytyvät antiikista.

Antiikin perintöön on suhtauduttu myös kriittisesti. Kreikkalaiset pitivät muita kansoja barbaarisina, ja heidän ihailijansa omaksuivat myös piirteitä tästä ylimielisyydestä. Roomalaisten valloitushaaveet ja imperialismi on nähty vahingollisena esikuvana myöhempien aikojen itsevaltiaille. Vaikka antiikissa syntyneen kristinuskon katsotaan tarjonneen toivoa köyhille ja vähäosaisille, sen yksijumalaisuuteen kuului myös suvaitsemattomuutta, jolla on katsottu olleen vahingollisia seurauksia.

Kaikkiaan on syytä muistaa, että Kreikan ja Rooman sivistys eivät syntyneet tyhjästä, vaan rakentuivat aikaisemmille korkeakulttuureille. Sama pätee myös antiikkia seuranneisiin kulttuureihin. Kun Rooman valtakunta 400-luvulla hajosi, seuranneen keskiajan ihmiset vaalivat ja ihailivat monia antiikin ajan piirteitä, mutta rakensivat myös uutta.

Tehtävät

1. **Pohdi kodin merkitystä roomalaisten arvojen muodostumiselle.**
2. **Miten kreikkalaisten esikuva vaikutti**
   a) roomalaiseen rakennustaiteeseen
   b) kuvanveistoon ja maalaustaiteeseen
   c) kirjallisuuteen
3. **a) Mitä jumalia roomalaiset palvoivat?**
   b) Mitä näiden jumalien palvominen kertoo roomalaisista arvoista?
4. **Pohdi, miksi Roomassa kilpa-ajot ja gladiaattoritaistelut olivat suositumpia kuin teatteri?**

Antiikin arkkitehtuurin ihmeet

Viiden euron setelissä kuvataan roomalaista rakentamista.

Kreikkalaisten Parthenon

Häikäisevä osoitus kreikkalaisten arkkitehtuurisesta taidosta on jumalatar Pallas Athenen kunniaksi pystytetty Parthenon-temppeli Ateenan Akropolis-kukkulalla. Linnoituskukkulan jälleenrakennustyöt aloitettiin persialaisista saadun voiton jälkeen 400-luvulla. Ajanjaksoa kutsutaan kreikkalaisen kulttuurin klassiseksi kaudeksi. Ateena oli silloin Välimeren vaurain mahtivaltio, ja sen maamerkistä tehtiin mahdollisimman loistokas.

Suorakaiteen muotoisissa rakennuksissa rakennusaineina käytettiin marmoria ja kalkkikiveä. Pylväsrivit kiersivät rakennusta joka sivulla. Päätykolmio ja friisi oli usein koristeltu veistoksin, maalauksin ja korkokuvin. Tunnetuin Akropoliin koristeveistäjistä oli nimeltään Feidias. Rakennuksen suunnittelivat Iktinos ja Kallikrates. Temppelit oli myös koristeltu voimakkain maalauksin ja kuvioin, mutta värikkäät kuvat ovat aikojen saatossa kuluneet pois.

Sopusuhtaisuutta ja harmoniaa luotiin optisilla harhoilla. Pylväitä saatettiin kallistaa, ohentaa tai paksuntaa, kulmia voitiin laajentaa ja tehdä lattia tai katto kaarevaksi halutun il-

Tyypillisiä rakenteita antiikin klassisille rakennuksille olivat erilaiset pylväät, jotka kannattelivat loivaa harjakattoa. Pylväät voidaan erottaa toisistaan eri tyylien mukaan:

Doorilainen on pylväistä yksinkertaisin. Pylvään yläosassa ei ole koristeita.

Joonialainen pylväs on doorilaista hoikempi, ja sen yläosa on yleensä koristeltu pukinsarvia muistuttavalla kaksoiskierukalla.

Korinttilainen pylväs on joonialaisen kaltainen, mutta sen yläosa on koristeltu lehtiaiheilla.

Lisäksi harvemmin käytetty pylvästyyppi oli itämaisvaikutteinen naishahmoinen karyatidi. Karyatidipylväitä on käytetty Akropoliilla Erektheionin temppelissä.

luusion luomiseksi. On sanottu, ettei Parthenonissa ole yhtään suoraa kulmaa.

Roomaa ei rakennettu päivässä

Rooman ylivalta ja vauraus perustui legioonien lisäksi myös korkealuokkaiseen rakennustaitoon. Rakennustaiteen tehtävänä oli ilmentää valtakunnan valtaa. Keisariajalla roomalaisista rakennuksista tuli yhä kookkaampia ja loistokkaampia. Keisari Augustuksen sanotaan saaneensa käsiinsä tiilisen kaupungin, mutta jättäneen jälkeensä marmorisen imperiumin pääkaupungin.

Temppeleistä on säilynyt vain osia. Parhaiten on säilynyt kaikkien jumalten temppeli Pantheon. Sen vaikuttavuus syntyy mittasuhteista; ympyränmuotoisen tilan halkaisija on täsmälleen sama kuin sen korkeus. Kupolissa on puolipalloa muistuttava rakenne. Kupolin halkaisija on peräti 43,3 metriä. Katossa on oculus, aukko, josta virtaa valoa rakennuksen sisään. Sateella siitä virtaa sisään myös vettä, mutta lattian nerokas sadevesijärjestelmä huolehtii sen tehokkaasta pois kuljettamisesta. Kasetirakenteella saatiin katon paino kevenemään. Myös kivilajien valinnalla oli tärkeä merkitys; raskaita kivilajeja käytettiin alhaalla ja kevyimpiä lajeja ylhäällä lähellä katon keskiosaa.

Vaikka myöhemmin keski- ja uudella ajalla osa antiikin pyhistä rakennuksista ja temppeleistä tuhottiin pakanallisina jäänteinä, Pantheon säästyi tuholta jälkipolville, sillä se vihittiin jo varhain 600-luvun alussa kristittyjen kirkoksi.

Aineistotehtävät

1. Oheisissa kuvissa on kaksi antiikin ajan ihmisille tärkeää rakennusta: teatteri Ateenassa sekä roomalainen kylpylä, joka sijaitsee Bathin kaupungissa.

a) Miksi teatteri oli tärkeää kreikkalaisille?
b) Miten kylpylä liittyy roomalaisten vapaa-ajanviettoon?
c) Pohdi väitettä: kreikkalaiset olivat sivistyneempiä kuin roomalaiset.

2. Alla on katkelma Ateenan strategi Perikleen puheesta Peloponnesolaissodissa kaatuneiden muistotilaisuudessa.

Valtiosääntömme ei jäljittele naapurimaiden lakeja, vaan me olemme ennemmin esikuvana toisille kuin heidän matkijoitaan. Valtiotamme sanotaan demokratiaksi; siinä on päätösvalta kansalaisten enemmistöllä. Yksityisiä riitoja ratkaistaessa ovat kaikki kansalaiset tasa-arvoisia lain edessä, mutta arvonanto, jota henkilö jostakin syystä saa osakseen, ei perustu yksilön näkökannalta siihen, että kuuluu johonkin tiettyyn kansanluokkaan, vaan hänen persoonallisiin ansioihinsa. Köyhääkään miestä ei hänen vaatimaton säätynsä estä etenemästä virkauralla, jos hän pystyy tekemään jotain valtion hyväksi.

--

Me ateenalaiset päätämme itse julkiset asiamme tai ainakin yritämme saada niistä oikean käsityksen ollen sitä mieltä, ettei niiden pohtiminen haittaa toimintaa, vaan että tehdään virhe, jos ei niistä keskustella ennen kuin tarpeen tullen ryhdytään toimimaan.
Thukydides (noin 460–400 eKr.): Peloponnesolaissota

a) Arvioi, miten paljon Perikles toisaalta kertoo, toisaalta jättää kertomatta Ateenan demokratian toiminnasta.
b) Pohdi, mitä ongelmia liittyy Perikleen puheen käyttöön historiantutkimuksen lähteenä.

3. Alla on kaksi naisen ja miehen suhdetta kuvaavaa katkelmaa. Ensimmäinen kuvaa naisen asemaa Kreikassa ja toinen Roomassa.

Naisen on paras pysytellä talossaan eikä näytellä itseään ovipielissä, mutta miehelle on häpeäksi kiinnostua enemmän kodistaan kuin julkisista asioista.
Ksenofon (noin 431–360 eKr.)

Miksi en halua mennä naimisiin rikkaan naisen kanssa? En halua, että nainen päättää, kenet ottaa miehekseen. Vaimon pitää olla miestä köyhempi. Muuten avioliitossa ei toteudu tasa-arvo.
Martialis (noin 40–104 jKr.)

a) Mitä katkelmat kertovat naisen asemasta Kreikassa ja Roomassa?
b) Arvioi, missä määrin naiset pääsivät osallistumaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon Kreikassa ja Roomassa.

Kertaus

- Kreikkalaiset uskoivat myytteihin maailman selittäjinä. Niiden avulla selitettiin esimerkiksi luonnonilmiöitä.
- Kreikassa sai alkunsa myös asioiden tieteellinen selittäminen. Totuuden etsinnästä saivat alkunsa niin filosofia kuin monet tieteenalatkin.
- Ateenan demokratia syntyi, kun toistuviin valloitussotiin osallistuneille sotilaille haluttiin antaa oikeus osallistua kaupunkivaltion asioiden hoitoon. Demokraattisiin elimiin saivat osallistua vain täysi-ikäiset, asepalveluksen suorittaneet, syntyperäiset ateenalaiset miehet.
- Kreikassa muodostui pohja länsimaiselle koulutusjärjestelmälle, kuvataiteelle, arkkitehtuurille ja kirjallisuudelle.
- Rooma omaksui kreikkalaisten saavutukset kulttuurin alalla ja sovelsi niitä omaan kulttuuriinsa. Esimerkiksi kreikkalaisten jumalten nimet muutettiin latinankielisiksi.
- Roomalaiset suosivat harrastuksissaan viihteellisiä elementtejä, kuten kilpa-ajoja ja gladiaattoritaisteluita.

Keskiajalla uskonto hallitsi kulttuuria, ihmisten maailmankuvaa, taidetta ja sivistystä. Vuoteen 1000 mennessä suuri osa Euroopan asukkaista oli kääntynyt kristinuskoon. Kirkko loi kulttuurille yhteisen perustan niin Itä-Rooman kuin entisen Länsi-Roomankin alueilla. Eurooppa hyötyi myös yhteyksistään islamilaiseen kulttuuriin. Keskiajan kuluessa kulttuuri ja tiede kehittyivät ja alkoivat irtautua kirkon piiristä.

4. Antiikin perintö hajoaa

Kolme kulttuuripiiriä

Rooman valtakunta käsitti aikoinaan lähes koko tunnetun maailman. Kansainvaellukset ja sisäiset ristiriidat hajottivat kuitenkin tuon vanhan valtapiirin. Keskiajalla Rooman valtakunnan raunioille kehittyi kolme kulttuuripiiriä: Bysantti, Länsi-Eurooppa ja islam. Antiikin perintö näkyi niiden uskonnossa, taiteessa ja kulttuurissa.

Sekä Itä-Rooman että Länsi-Rooman asukkaiden uskonto oli kristinusko, myöhäisantiikin valtionuskonto. Itäisen valtakunnan eli Bysantin alueella uskonnon kieleksi vakiintui kreikka, ja käytössä oli kreikkalaiset kirjaimet. Länsi-Euroopassa kirkon kielenä oli latina ja aakkosina latinalaiset kirjaimet. Kieli ja aakkosjärjestelmä erottivat näin entisen Rooman itäiset ja läntiset osat toisistaan.

Bysantin kulttuuri kukoisti varsinkin keskiajan ensimmäisinä vuosisatoina. Islamin kulttuuripiiri syntyi 600-luvulla ja sai paljon vaikutusvaltaa Välimeren alueella. Keskiajan lopulla oli Länsi-Euroopan vuoro nousta kukoistukseen.

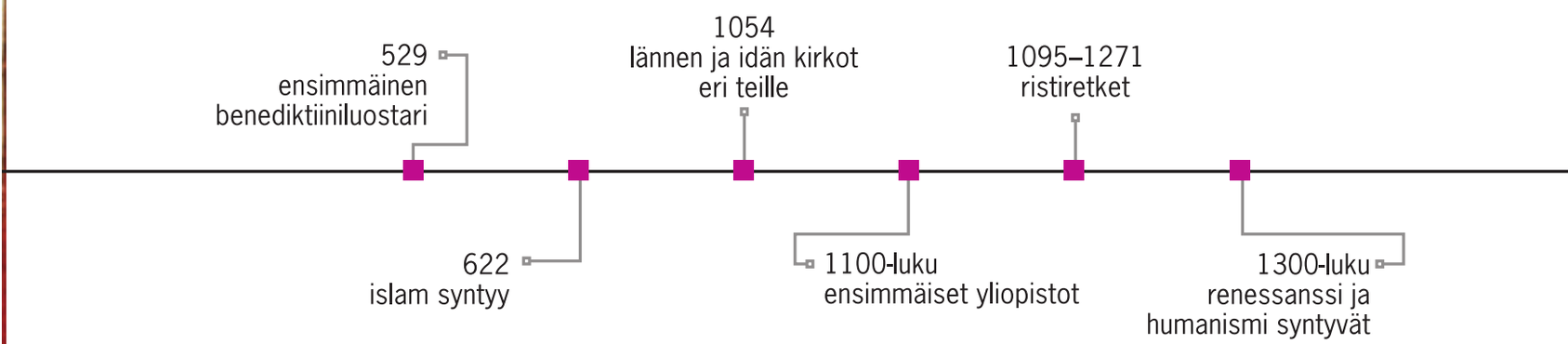

Bysantin keisarinna Theodora kantaa ehtoollismaljaa. Theodora oli alkuaan näyttelijä, mutta nousi keisari Justinianus I:n puolisoksi ja neuvonantajaksi. Ravennassa Italiassa säilynyt mosaiikkitaideteos kuvastaa 500-luvun taidekäsityksiä.

Bysantti vaalii antiikin perintöä

Bysantti ei kärsinyt sodista yhtä paljon kuin Länsi-Eurooppa. Erityisesti Konstantinopoli, pääkaupunki ja vilkas kauppakeskus, kukoisti vallan ja kulttuurin keskuksena. Bysantissa vallitsivat jyrkät yhteiskuntaerot: valta ja sivistys olivat keskittyneet keisarilliseen hoviin ja kirkon johtajille. Konstantinopolin yliopisto saavutti mai-

Kuvitusta arabikeksijä Al-Jazarin kirjaan, jossa annettiin ohjeita kellokoneiston rakentamiseksi. Al-Jazari kehitteli 1100-luvulla jopa juoma- ja musiikkiautomaatteja.

netta erityisesti ansiokkaalla kirjallisuuden, kieliopin ja filosofian opetuksellaan. Kristilliseen ajatteluun haettiin tukea antiikin oppineiden, erityisesti Aristoteleen, ajattelusta. Kreikkalaisten oppineiden tekstejä käännettiin monille paikallisille kielille, muun muassa syyriaksi.

Bysantin hallitsijat kehittivät yhteiskuntaa. Keisari Justinianus I pani alulle uuden lakikokoelman laatimisen. Tavoitteena oli laatia lakikirja, joka tarjoaisi valtakunnalle yhtä lujan perustan kuin Rooman kahdentoista taulun lait. Syntyi **Corpus iuris civilis**, kokoelma, joka oli tärkeä lainkäytön perusteos. Vuoden 1000 jälkeen sitä alettiin soveltaa myös lännessä. Yhdessä germaaniheimojen oikeusperinteiden kanssa se muodostaa länsimaisen oikeuskäsityksen peruspilarin.

Sisäiset valtataistelut ja ulkoiset ristiriidat alkoivat kuitenkin heikentää Bysanttia. Kristilliset keisarit alkoivat rajoittaa oppineiden toimintaa. Filosofiasta ja tieteistä kiinnostuneet muuttivat valtakunnasta Lähi-idän muihin maihin.

Bysantin valtakausi päättyi lopullisesti vuonna 1453, kun **ottomaanien sulttaani** valtasi Konstantinopolin. Itä-Rooman perinne jatkui kuitenkin Venäjällä, minne kristinusko oli levinnyt Bysantista. Venäjän hallitsija otti keisarin (*czar*) arvonimen ja nimitti Moskovaa kolmanneksi Roomaksi.

Kukoistava islam

Islam syntyi 600-luvun alkupuolella Mekasta syntyisin olleen Muhammedin johdolla. Islamin yksijumalainen uskonto pohjautui kristinuskoon ja juutalaisuuteen, ja se ammensi vaikutteita antiikin ajan kulttuureista. Sadassa vuodessa islaminuskoisten arabien valtakunta levittäytyi Espanjan ja Indus-virran väliselle alueelle. Tärkeitä arabikaupunkeja Euroopassa olivat Espanjan Córdoba ja Sisilian Palermo.

Arabian kielestä tuli hallinnon ja kulttuurin kieli. Islaminuskoiset hallitsijat kiinnostuivat muun muassa kreikkalaisesta tieteestä ja filosofiasta. Antiikin tieteellistä ja filosofista kirjallisuutta alettiin nyt kääntää arabian kielelle. Arabihallitsijoiden lähetystöt matkustivat ympäri valtakuntaa etsimässä Aristoteleen ja muiden antiikin oppineiden tekstejä. Moni antiikin ajan kreikankielinen teksti onkin säilynyt vain arabiankielisenä käännöksenä.

900-luvulla arabioppineet muun muassa Bagdadin, Toledon ja Kairon yliopistoissa olivat hyvin perehtyneet antiikin tieteisiin ja kehittivät omia tietojaan ja taitojaan ohi hellenismin ajan saavutusten. Erityisesti tähtitiede, lääketiede ja matematiikka kukoistivat. Arabit omaksuivat Intiasta kymmennumerojärjestelmän ja nollan.

Roomalaisen kirkon seinäfreskossa kuvataan Kristus valtaistuimella, Neitsyt Marian ja Josefin välissä. Alemmalla rivillä kuvataan keisari Konstantinus I:n elämää. Kuvataide korosti enemmän kristillistä symboliikkaa kuin ihmishahmojen luonnonmukaisuutta.

Bysantin ja islamin taide

Bysantissa taide kukoisti ja sai tyylivaikutteita sekä hellenismistä että itämaisesta taiteesta. Bysantin keisari oli myös kirkon johtaja, ja taiteen tehtävänä oli kuvastaa kirkollisen ja maallisen vallan loistoa.

Bysantin taideihanne noudatti vakiintuneita ja arvostettuja kuvaamisen kaavoja. Se ei pyrkinyt luonnonmukaisuuteen vaan mystiseen henkevyyteen. Taitavat mosaiikkikuvat kuuluivat Bysantin taiteen kuuluisimpiin saavutuksiin. Yleinen aihe oli ”Kristus kaikkivaltias” -teema, jossa Kristus kuvattiin sädekehän ympäröimänä. Bysantin taideperinne elää yhä ortodoksisen kirkon ikonimaalauksissa.

700-luvulla Bysanttia ravisteli **kuvariita** eli ikonoklasmi, kun keisari Leo III kielsi Jeesusta ja pyhimyksiä esittävien kuvien palvomisen. Kuvakiista oli saanut vaikutteita islamista, joka ei hyväksynyt kuvia uskonnon harjoittamisessa. Pelättiin, että huomio keskittyi kuviin, ei pyhään henkilöön, jota kuvat esittivät.

Kiihkeiden kiistojen ja kuvien tuhoamisen jälkeen sovittiin, että kuvia sai kunnioittaa mutta ei palvoa. Kuvariidan jälkeen Bysantissa ei enää veistetty patsaita, mutta esimerkiksi arkki-

tehtuuri kukoisti. Vuonna 537 valmistunut Hagia Sofia -kirkko on yksi bysanttilaisen arkkitehtuurin mestariteoksista.

Myös islamin taiteessa uskonnolliset pyhäköt, moskeijat, olivat arkkitehtuurin taidonnäytteitä. Ne koristeltiin hienostuneilla geometrisilla kuvioilla ja kasviornamenteilla. Henkilökuvien käyttöä ei hyväksytty, koska se yhdistettiin epäjumalanpalvelukseen.

Kristinusko yhdistää Länsi-Eurooppaa

Varhaiskeskiajalla Länsi-Rooman alue joutui sekasortoon ja hajosi pieniin valtakuntiin. Läntisessä Euroopassa siirryttiin omavaraistalouteen. Hajanaisina aikoina ihmisten elämänpiiri rajoittui pienehköihin kyläyhteisöihin. Maaseudulla ei kaivattu antiikin arkkitehtuurin, lakien tai kirjallisuuden hienouksia, joten monet tiedot ja taidot unohtuivat. Osa antiikin tiedoista hylättiin siksi, että varhaiskeskiajan kristityt keskittyivät uskonnolliseen elämään, jossa maalliset saavutukset eivät olleet niin tärkeitä kuin tuonpuoleinen.

Valtakunnan hajotessa syntyi myös paikallisia kieliryhmiä. Latinan kielen alueelliset murteet saivat vaikutteita naapurikielistä ja eriytyivät toisistaan. Paikallisista latinan murteista syntyivät vähitellen romaaniset kielet kuten ranska, italia, portugali ja espanja. Ihmiset pystyivät kuitenkin keskustelemaan ja käymään kauppaa murre- ja kielirajojen yli. Euroopan pohjoisosissa puhutut germaaniset kielet saivat vaikutteita latinasta.

Varhaiskeskiajan päälliköt, voudit ja soturit eivät käyneet kouluja, vaan he turvautuivat suulliseen perimätietoon ja tapaoikeuteen. Roomalainen, muistiin kirjoitettu oikeus sekoittui germaanien suulliseen oikeusperintöön. Lopulta kirjoitustaitoa, oppineisuutta ja hallintoa ylläpitivät lähinnä kirkon oppineet.

Länsi-Euroopassa hengellinen valta keskittyi Rooman piispalle eli **paaville**. Merkittävimmät varhaiset paavit kehittivät läntisen maailman puolustusta, hallintoa ja lakeja. He järjestivät myös lähetystyötä lännessä ja pohjoisessa. Lähetystyö jatkui pohjoiseen ja itään, ja keskiajan kuluessa lähes koko Länsi-Eurooppa omaksui kristinuskon. Uskonnollisuudella oli suuri merkitys niin jokapäiväisessä elämässä kuin taiteissakin. Yhteiset pyhimykset, kalenterit ja kirkolliset juhlat toivat ihmisille tunteen, että he kuuluivat samaan **kristikuntaan**.

Yhteisen kulttuuriperinnön vuoksi on joskus puhuttu **keskiajan yhtenäiskulttuurista**, jota kirkon ja kristinuskon säännöt ja arvot säätelivät. Monenlaiset uskomukset, tavat ja kulttuurit sekoittuivat toisiinsa. Pakanaperinteet saivat kristillisen sisällön: talvipäivän seisauksen juhla liitettiin Kristuksen syntymään, keskikesän juhla nimettiin Johannes Kastajan nimikkojuhlaksi – juhannukseksi – ja ikiaikaisiin palvontapaikkoihin ja uhrilehtoihin rakennettiin kirkkoja.

Antiikin ajan kristinusko oli ollut kaupunkiuskonto. Keskiajallakin piispanistuimet pysyivät kaupungeissa, ja niihin rakennettiin suurimmat kirkot eli **katedraalit**, vaikka maallinen valta vetäytyi kaupungeista maaseudun linnoihin ja kartanoille. Mutta myös maaseudun väestö kääntyi nyt kristinuskoon, ja paikallinen seurakunta pappeineen sai merkittävän aseman.

Kaarle Suurta on pidetty antiikin perinnön elvyttäjänä. Hänen kallonsa jäännöstä eli reliikkiä säilytetään tässä 1300-luvulla tehdyssä pyhäinjäännöslippaassa.

Länsi-Euroopan nousu

Vähitellen Länsi-Eurooppaan vakiintuivat tietyt valtakuntien rajat. Erityisen merkittävä valtakunta syntyi 800-luvulla Kaarle Suuren alaisuuteen. Hänen hallitsemaansa frankkivaltakuntaan kuuluivat muun muassa nykyiset Saksa, Ranska ja Pohjois-Italia. Kaarle Suuri solmi liiton paavin kanssa ja kruunautti itsensä keisariksi Roomassa. Näin hän korosti jatkavansa antiikin perinteitä. Samassa hengessä Kaarlen hovissa elvytettiin antiikin tietoja ja taitoja kuten kirjallista kulttuuria.

1000-luvulla kulttuuri kukoisti Espanjan alueella, joka oli hajaantunut pieniin ruhtinaskuntiin. Oppineet kokoontuivat suvaitsevien islaminuskoisten hallitsijoiden hoveihin, joissa. juutalaiset, kristityt ja islaminuskoiset oppineet työskentelivät yhdessä. Kun kristityt vähitellen valloittivat Espanjan takaisin, he saivat haltuunsa näiden hovien käsikirjoituksia, jotka aiheuttivat kuumeisen innostuksen. Suuri joukko oppineita matkusti tutustumaan esimerkiksi Toledon kirja-aarteisiin.

1000-luvun jälkeen Länsi-Euroopan kulttuuripiiri kehittyi nopeasti. Ristiretket Pyhälle maalle 1000-luvun ensimmäisinä vuosisatoina vahvistivat länsieurooppalaisten ihmisten kulttuuriyhteyksiä Lähi-itään. Länsi-Eurooppa alkoi kukoistaa myös taloudellisesti. Vaurastumisen myötä kuninkaiden valta alkoi kasvaa, ja olot vakiintuivat. Samalla valtakuntien sisäinen yhtenäisyys lisääntyi. Saman kuninkaan alamaisuus liitti tietyn maan asukkaita yhteen. He saattoivat tunnistaa maanmiehensä myös yhteisestä kielestä ja yhteisistä tavoista. Keskiajan lopulla tällainen kieleen ja kulttuuriin perustuva kansallisuus alettiin mieltää entistä tärkeämmäksi. Esimerkiksi Englannin ja Ranskan välinen satavuotinen sota (1337–1453) vahvisti näissä valtakunnissa orastavaa kansallistunnetta.

Kulttuurit kohtaavat Lähi-idässä

1000–1200-luvuilla Länsi-Euroopan kristityt lähtivät ristiretkille Lähi-itään. Heidän tavoitteenaan oli vahvistaa kristittyjen asemaa uskonnon syntysijoilla, Jerusalemissa ja sen lähiseuduilla. Hengelliset ritarikunnat, esimerkiksi temppeliherrojen veljestö, perustettiin suojelemaan kristittyjä pyhiinvaeltajia. Ristiretkeläiset ajattelivat olevansa sankareita, mutta sekä Bysantin että Lähi-idän asukkaat pitivät heitä usein barbaareina. Bysanttilaisprinsessa Anna Komnenan mukaan ”frankkilaiset kreivit ovat häpeämättömiä ja väkivaltaisia, ja puhuvat lipevämmin kuin mikään muu kansa.” Ranskalaiset puolestaan moittivat bysanttilaisia epäluotettavuudesta.

Osa ristiretkeläisistä oppi kunnioittamaan paikallisia uskontoja, ja eri kulttuurit saattoivat elää myös sovussa. Islamilainen ruhtinas Usâma ibn Muqidh ystävystyi monien ristiretkeläisten kanssa, joita hän kutsui ”frankeiksi”. Hän kuvasi erästä kohtaamista seuraavasti: ”Ne frankit, jotka ovat vasta tulleet frankkien maasta, ovat tavoiltaan karkeampia kuin ne, jotka ovat asettuneet tänne asumaan ja ovat eläneet yhdessä muslimien kanssa. Seuraava esimerkki kertoo heidän tapojensa karkeudesta, Jumala saattakoon heidät häpeään!

Ristiretkillä eurooppalaiset tutustuivat Lähi-idän lääketieteeseen, jota on kuvattu oheisessa käsikirjoituksessa.

Aina kun kävin Jerusalemissa, tapasin mennä al-Aqsâan, jonka vieressä on pieni moskeija. Tämän frankit olivat ottaneet kirkokseen. Kun tulin al-Aqsâan, ystäväni temppeliherrat antoivat minun rukoilla tuossa pienessä moskeijassa.

Eräänä päivänä menin taas kerran sinne. Kun lausuin ”Jumala on suuri” ja asetuin rukoilemaan, eräs frankki säntäsi kimppuuni, otti minusta kiinni, käänsi kasvoni itään päin ja sanoi: ”Rukoile näin!” Joukko temppeliherroja tuli avukseni ja raahasi hänet luotani ... He pyysivät minulta anteeksi ja sanoivat: ”Tuo muukalainen on tullut frankkien maasta vasta pari päivää sitten. Hän ei ole koskaan nähnyt kenenkään rukoilevan muualle kuin itään päin kääntyneenä.”

Jaakko Hämeen-Anttila:
Mare Nostrum

Pyhä Yrjänä surmaa lohikäärmeen ja pelastaa prinsessan. Katolinen kirkko koetti sivistää keskiajan sotureita opettamalla, että kunnon kristityn ritarin oli puolustettava kirkkoa ja suojeltava heikkoja.

Kirkko taistelee vallasta

Kun kristinusko levittäytyi kaikkialle Eurooppaan, syntyi uusia tulkintakysymyksiä ja ristiriitoja. 300-luvulta lähtien oppiriitoja ratkottiin kirkolliskokouksissa, joihin saapui pappeja ja oppineita eri puolilta kristikuntaa.

Tunnetuin oppiriita oli **suuri skisma**, joka syntyi 1000-luvulla Bysantin johtaman itäisen kirkon ja läntisen katolisen kirkon välillä. Skismassa kiisteltiin muun muassa siitä, kenellä oli ylin päätösvalta. Länsi-Euroopan kirkot olivat omaksuneet ajatuksen, että kristikunnan johtaja oli paavi. Itä-Euroopassa kirkon johtajat vaativat, että ylin päätösvalta oli annettava kirkolliskokouksille. Läntinen ja itäinen kirkko kiistelivät myös uskontunnustuksen sanamuodoista,

paaston ajoista sekä selibaattivaatimuksesta. Läntinen kirkko vaati, että kirkonmiesten oli jäätävä naimattomiksi; itäinen kirkko ei ollut yhtä tiukan selibaattisäännön kannalla.

Suuri skisma huipentui vuonna 1054, kun lännen kirkon johtaja paavi Leo IX ja idän kirkon johtaja patriarkka Mikael Kerouillarios julistivat toisensa **pannaan** eli kirkonkiroukseen. Vaikka kirkkokuntien yhdistymistä vielä toivottiin, ja vaikka läntisen Euroopan ristiretkeläiset välillä auttoivatkin idän kristittyjä, riitaa ei saatu sovittua.

Länsi-Euroopassa kirkko oli 900-luvulta lähtien korostanut kirkon riippumattomuutta ja valtaa. Paavin mielestä kirkon ei tarvinnut maksaa veroja kuninkaille. Maallisten hallitsijoiden ei myöskään haluttu puuttuvan kirkon virkojen täyttöön. Paavi saattoi julistaa pannaan ne hallitsijat, jotka vastustivat häntä.

Voimistuva kuningasvalta ajoi kuitenkin paavin yhä ahtaammalle. 1300-luvun alussa Ranskan Filip IV Kaunis haastoi paavin vallan ja keräsi kirkolta veroja. Hän vangitsi paavin, ennen kuin tämä ehti rangaista kuningasta näistä rikkomuksista. Paavi kuoli pian tämän häväistyksen jälkeen, ja seuraavat paavit taivuteltiin muuttamaan Ranskan Avignoniin, kuninkaan alaisuuteen. Aikaa 1309–1377 on kutsuttu ”Avignonin vankeudeksi” ja ”paavien Baabelin vankeudeksi”, ja se huipentui vuosina 1378–1417, kun Länsi-Euroopassa oli kaksi kilpailevaa paavia – toinen Avignonissa, toinen Roomassa.

Irlantilainen Kellsin kirja on keskiajan käsikirjoitustaiteen kauneimpia esimerkkejä. Kuvassa on Matteuksen evankeliumin alku muhkeine alkukirjaimineen eli initiaaleineen.

Valtataistelut heikensivät paavin arvovaltaa ja katolisen kirkon asemaa. Kirkko, joka oli ollut yhteiskunnan koossa pitävä voima, menetti vähitellen merkitystään, ja ihmisten maailmankuva alkoi muuttua.

Tehtävät

1. **Miten antiikin perintöön suhtauduttiin**
   a) Bysantissa
   b) Länsi-Euroopassa
   c) Islamilaisilla alueilla?
2. **Mitkä tekijät toisaalta yhdistivät, toisaalta hajottivat Länsi-Eurooppaa?**
3. **Miksi kulttuuri alkoi kukoistaa Länsi-Euroopassa sydänkeskiajalla?**
4. **a) Miksi kirkko ja maalliset hallitsijat taistelivat vallasta Euroopassa?**
   b) Miten valtataistelu vaikutti kirkon asemaan?

5. Keskiajan ihmisen maailmankuva

Uskonto maailmankuvan perustana

Varhaiskeskiajan hajanaisessa maailmassa oma kylä ja sen seurakunta tarjosivat ihmiselle tärkeän yhteisön, josta voitiin hakea tukea ja turvaa. Keskiajan paikalliset papit eivät välttämättä olleet kovin oppineita, mutta seurakuntalaiset ja aikalaiset näyttävät kuitenkin arvostaneen heitä.

Vaikka jumalanpalveluksista suuri osa pidettiin latinaksi, niihin kuului myös kansankielisiä osuuksia. Paikallisen, kirkon kouluttaman papin opastuksella tavalliset ihmiset omaksuivat kristinuskon perustiedot. Heidän maailmankuvaansa hallitsivat osin kristinuskon opit, osin paikalliset tavat ja uskomukset.

Pyhä Franciscus Assisilainen, fransiskaaniveljestön perustaja, eli vaatimattomasti, muita auttaen. Luonnon ystävänä hänet on myöhemmin nostettu luonnonsuojelun suojeluspyhimykseksi.

Keskiaikainen ajattelu suuntautui usein kuolemanjälkeiseen elämään. Hyvien tekojen uskottiin vähentävän aikaa, jonka ihminen joutuisi viettämään **kiirastulessa**. Kiirastulen oli määrä puhdistaa ihminen synneistä kuoleman jälkeen. Kirkon oppien noudattaminen pelastaisi hänet tältä tulelta ja ikuisen helvetin kauhuilta.

Pelastuksen toivossa kirkolle tehtiin suuria lahjoituksia. Anteliaimpien lahjoittajien kuvat ikuistettiin kirkon seinille, ja heidän muistokseen tuli pitää ikuisia messuja tiettyinä vuoden päivinä. Varakkaimmat varmistivat, että heidät haudattiin kirkon lattian alle tai räystäiden alle, sillä katolta tippuvan veden uskottiin helpottavan kiirastulen kärsimyksiä. Syntejä saattoi myös sovittaa erilaisilla katumusharjoituksilla ja pitkällä pyhiinvaelluksella.

Vaikka keskiajan ihmisten ajatellaan viettäneen suurimman osan elämästään samalla asuinseudulla, jotkut tekivät pitkiäkin vaelluksia esimerkiksi uskonsa nimissä. Euroopan halki kulki pyhiinvaellusreittejä, jotka veivät pohjoismaisiakin vaeltajia Roomaan, Jerusalemin Pyhälle Haudalle tai Pyhän Jakobin oletetulle haudalle Espanjan Santiago de Compostelaan.

Pyhiinvaeltajat kuvataan usein mukanaan vaellussauva, laukku sekä pyhiinvaeltajan merkki. Esimerkiksi Santiago de Compostelassa käyneet kiinnittivät hattuunsa simpukankuoren.

Pyhimykset tarjosivat keskiajan ihmisille esikuvia, ja kaikilla aloilla oli erityinen suojelija eli nimikkopyhimys. Marttyyrikuoleman kärsinyt Pyhä Cecilia oli muusikkojen suojelija.

Kaikilla oli velvollisuus suojella ja auttaa pyhiinvaeltajia minne he menivätkin, ja heitä varten perustettiin myös erityisiä majataloja.

Pyhimysten huomassa

Pyhimykset, esimerkillistä elämää eläneet kristityt henkilöt, olivat tärkeä osa keskiajan uskontoa. Heidän uskottiin kuolemansa jälkeen toimivan välittäjinä Jumalan ja ihmisten välillä. Kirkko opetti, että Jumala teki ihmeitä pyhimysten pyynnöstä, mutta tavalliset ihmiset ajattelivat usein, että pyhimykset itse tekivät ihmeitä. Ihmepelastus voitiin saada rukoilemalla pyhimystä tai lupaamalla tälle jokin lahjoitus.

Varhaiset pyhimykset olivat apostoleita ja alkukirkon marttyyreita. Kun kristinusko laajeni eri puolille Eurooppaa, ihmiset alkoivat vähitellen palvoa myös paikallisia hurskaita ihmisiä. Sydänkeskiajalla paavi julisti, että tapahtuneet ihmeet oli tutkittava Rooman paavillisissa virastoissa, ennen kuin niiden tekijä voitiin julistaa pyhimykseksi.

Pyhimyksien juhlapäivät kirkollisine juhlineen toivat vaihtelua työntäyteiseen arkeen. Pyhimyskalenteri oli tärkeä ajan hahmottamisen väline. Paikalliset pyhimykset toivat kirkkoihin

Keskiaikaisen luostarin sisäpihaa ympäröivät käytävägalleriat, joiden kautta asukkaat siirtyivät asuintiloistaan kirkkoon ja työn pariin. Sisäpiha oli tärkeä kohtaamispaikka ja luostarin sydän.

pyhiinvaeltajia ja lahjoituksia. Ihmeitä tekevät pyhäinjäännökset eli **reliikit** säilytettiin upeissa rasioissa ja reliikkilippaissa.

Luostariyhteisöt

Kristinuskon varhaisaikoina jotkut hurskaat kristityt vetäytyivät viettämään karua erakkoelämää. He halusivat omistautua yksinomaan Jumalalle ja viettää elämänsä rukoillen. Vähitellen syntyi hurskaiden ihmisten luostariyhteisöjä.

Luostarin munkit tai nunnat sitoutuivat elämään luostarin sääntöjen ja apostolisen esimerkin mukaisesti. 500-luvulla perustettu **benediktiinien veljeskunta** oli eräs varhaisista tärkeistä luostarijärjestöistä. Veljeskunnan perustaja Benedictus Nursialainen laati luostarisäännön, jonka tavoitteena oli yhdistää rukoilun ja työnteon ihanne.

Lisäksi luostarin asukkailta edellytettiin, että he sitoutuivat elämään luostarissa koko ikänsä. Heidän tuli elää selibaatissa ja totella luostarin johtajaa. Luostariin sulkeutumista kutsuttiin **klausuuriksi**. Luostarit saattoivat olla suuria kokonaisuuksia, joissa oli luostaritilojen ja kirkon lisäksi suuri kirjasto, keittiöitä, sairaaloita, ruokasaleja, vierashuoneita, leipomoita, käsityöverstaita, puutarhoja, peltoja ja kouluja. Vaikka köyhyys oli luostarielämän ihanne, luostarit saivat lahjoituksina maaomaisuutta ja rahaa, joita ihmiset antoivat sielunsa autuudeksi ja palkkioksi luostarien tarjoamista kirkollisista seremonioista.

Suurin osa luostareista oli munkkiluostareita. Nunnaluostareiden toimintaa vaikeutti se, että naiset eivät saaneet huolehtia kirkollisista sakramenteista tai saarnaamisesta. He tarvitsivat näihin tehtäviin pappeja. Papit kuitenkin pelkäsivät, että elämä nunnaluostarissa saattaisi heidät kiusauksiin.

Nunnaluostarit rahoitettiin yleensä siten, että tulokkaat tekivät luostarille suuria lahjoituksia.Useimmat nunnat olivatkin yhteiskunnan vauraimmista ryhmistä. Aatelisella **abbedissalla** eli nunnaluostarin johtajattarella saattoi olla valtaa kirkkopolitiikassa. Nunnaluostareissa klausuuri oli erityisen tiukka.

Mystikko Heinrich Suson ajattelua selittävä piirros kuvaa mystistä kokemusta, jossa ihminen löysi yhteyden pyhän kolminaisuuden kanssa kärsimyksen kautta. Kuva kiteyttää käsikirjoituksen sanoman ja toimii muistin tukena Suson kirjaa lukevalle.

Ruotsalaispyhimys Birgitta Birgerintytär perusti kaksoisluostarijärjestön. Birgittalaisluostareissa oli erilliset tilat suurelle nunnaluostarille ja pienemmälle ryhmälle munkkeja. Munkkien tuli huolehtia birgittalaisnunnien sielunhoidosta. Pyhä Birgitta suunnitteli birgittalaisluostarit paikoiksi, joissa ylhäiset naiset saattoivat omistautua uskonnonharjoitukselle, käsitöille ja opiskelulle.

Kirkon kritiikki

Kun kirkko vähitellen rikastui, sen oli vaikeaa pitää kiinni aiemmista köyhyyden ja maailmasta luopumisen ihanteista. Osa ihmisistä koki, etteivät kirkon palvelijat eläneet kuten opettivat, vaan esimerkiksi myivät kirkon virkoja ja rikkoivat selibaattilupausta.

Kriitikot halusivat palauttaa uskonnonharjoituksen lähemmäs sitä yksinkertaisuutta, joka alkukirkossa ajateltiin vallinneen. Uudistajat perustivat uusia luostareita, joiden jäsenet velvoitettiin tiukempaan köyhyyteen ja kuriin.

1200-luvulla uudistumispyrkimykset näkyivät kerjäläisveljestöjen syntynä. Tunnetuimpia ovat Franciscus Assisilaista seuranneet **fransiskaanit** ja Pyhän Dominicuksen innoittamat **dominikaanimunkit**. Molempien järjestöjen jäsenten piti periaatteessa ansaita elantonsa kerjäämällä: heidän tuli vaeltaa kansan keskuudessa opettamassa.

Mystiikkaa ja harhaoppisyytteitä

Keskiajan ihmisten oppimattomuutta on usein liioiteltu. Tavallisetkin ihmiset saivat tietoja kristinuskosta ja pyhimyskertomuksista. He pohtivat myös syvällisesti uskon asioita.

Sydänkeskiajalla henkilökohtainen uskonnollinen vakaumus ja kokemus saivat entistä suuremman merkityksen. Jotkut hurskaat ihmiset saivat mystisiä kokemuksia eli välittömiä

osoituksia pyhien voimien läsnäolosta. Mystikot kertoivat saavansa viestejä Kristukselta tai pyhimyksiltä. Esimerkiksi Pyhä Birgitta sai näkyjä, jotka käsittelivät niin uskonelämää kuin politiikkaakin. Mystiset kokemukset, Jumalan äänitorvena toimiminen, antoivat naisillekin mahdollisuuden uskonnolliseen vaikutusvaltaan, jota heille ei kirkon viroissa suotu.

Keskiajalla yleistyi ajatus kärsimysmystiikasta, eläytymisestä Kristuksen kärsimykseen. Mystikko saattoi tavoitella eläytymistä ankaralla askeesilla, esimerkiksi paastoten, itseään ruoskien tai karkeaa jouhipaitaa käyttäen. Kaikkiin mystikoihin ei kuitenkaan suhtauduttu positiivisesti. Kirkon opetuksia kritisoivat mystikot saatettiin tuomita vääräoppisuudesta, kun taas toiset mystikot saatettiin julistaa pyhimyksiksi.

Kirkollisten sääntökuntien lisäksi hurskaita ihmisiä eli myös epävirallisemmissa yhteisöissä. Kirkko pelkäsi näiden maallikkohengellisten liikkeiden etääntyvän liiaksi kirkon valvonnasta. Jotkut näistä liikkeistä kritisoivat kirkon toimintatapoja ja pyhiä toimituksia. Syntyi vaihtoehtoisia uskonnollisia liikkeitä, jotka katolinen kirkko tuomitsi **kerettiläisinä** eli harhaoppisina.

Valvoakseen kerettiläisiä paavi perusti vuonna 1231 **inkvisition**, jonka tiedustelijoiden tuli valvoa epäilyttäviä ryhmiä. Vaikka inkvisitio on sittemmin saanut huonon maineen, se oli alkuvaiheissaan vielä melko maltillinen. Vain murto-osa inkvisition kuulustelemista ihmisistä sai ankaria rangaistuksia. Myös noituudesta syytettyjä kohdeltiin yleensä maltillisesti. Keskiaikainen kirkko suhtautui noituuden olemassaoloon melko epäilevästi. Noituudesta epäiltyjä rangaistiin lähinnä siinä tapauksessa, että heidän katsottiin vahingoittaneen ihmisiä.

Kristittyjen ja juutalaisten väliset suhteet olivat jännittyneet. Jerusalemin valloituksen (70 jKr.) jälkeen hajaannuksessa eli **diasporassa** elävät juutalaiset olivat muodostaneet omia yhteisöjään eri puolille Eurooppaa. He poikkesivat valtaväestöstä, sillä he noudattivat omia tapojaan, viettivät sapattia ja omia juhlapäiviä, noudattivat kosher-puhtaussääntöä ja puhuivat omaa kieltään, jiddišiä. He eivät saaneet omistaa maata, mutta harjoittivat kaupungeissa käsityöläiselinkeinoja tai kauppaa. Kirkko oli kieltänyt kristittyjä perimästä korkoa rahan lainaamisesta. Juutalaisilla ei ollut tätä rajoitetta, joten heistä tuli tuiki tärkeitä mutta samalla paheksuttuja rahoittajia.

Vaikka monet hallitsijat suhtautuivat suopeasti juutalaisten taloudelliseen panokseen, monien ihmisten epäluulot ja kateus kasvoivat. Juutalaisia syytettiin Jeesuksen kuolemasta, ja heistä tehtiin syntipukkeja sairauksien ja ruton levitessä. Heitä ajettiin pois kodeistaan ja pakotettiin asumaan omissa juutalaiskortteleissaan, getoissa. Verisissä vainoissa juutalaisia myös tapettiin polttamalla kuoliaaksi. Monet juutalaiset pakenivat itään tai suvaitsevammille arabialueille, joilla he saivat elää rauhassa.

Yhteisö ja yksilö keskiajalla

Keskiaikaa on usein luonnehdittu yhteisöllisyyden aikakaudeksi. Ihmisiä yhdistivät erilaiset yhteisöt, esimerkiksi kyläyhteisö, seurakunta, suku ja killat. 1100–1200-luvuilta lähtien on kuitenkin havaittavissa muutos. Keskiajan uskonnollisessa elämässä, tieteessä ja taloudessa kehittyi uudenlaisia, yksilön roolia korostavia piirteitä. Oppineet kävivät väittelyjä, joissa keskusteltiin esimerkiksi ihmisen vapaasta tahdosta sekä yksityisomistuksen ja voitontavoittelun oikeutuksesta. Yksilöllinen onnen ja vaurauden tavoittelu alettiin nähdä hyväksyttävänä.

Sinikultaiseen pukuun verhottu Neitsyt Maria ja pyhimykset ohjaavat nuoren naisen hartaushetkeä. Kuva on alkeiskirjasta, jossa esitellään aakkoset ja tärkeitä rukouksia. Keltapukuinen neito on voinut olla kirjan omistaja.

Jeanne d'Arc

Nuori talonpoikaisneito Jeanne herätti hämmästystä, kun hän vuonna 1429 saapui Ranskan kruunaamattoman kuninkaan, Kaarle VII:n hoviin. Jeanne kertoi matkustaneensa satoja kilometrejä pelastaakseen kuningaskunnan. Laajat osat Ranskasta olivat Englannin ja Kaarlea vastustavien burgundilaisten hallussa, joten kruunaamaton kuningas oli todella pulassa tässä niin kutsutussa satavuotisessa sodassa.

Jeanne kertoi saapuneensa ylienkelien ja pyhimysten käskystä. Hän halusi viedä Kaarle VII:n Reimsiin kruunattavaksi. Kuninkaalla ei ollut mitään menetettävää, joten hän antoi Jeannen komentoon joukko-osaston. Jeanne saavuttikin sotamenestystä, ja Kaarle voitiin kruunata Reimsin katedraalissa. Ihmeen kaltaiset voitot, kirkollinen kruunaus ja pyhä voitelu vahvistivat Kaarlen asemaa.

Jeannen ja kuninkaan välillä syntyi kuitenkin erimielisyyksiä. Jeanne halusi vapauttaa Pariisin englantilaisten hallusta ja lähti Pohjois-Ranskaan taistelemaan englantilaisia vastaan. Burgundilaiset saivat Jeannen vangiksi ja myivät hänet suuresta summasta englantilaisille.

Englantilaisten silmissä Jeanne oli paholaisen kätyri ja Englannin tappioiden symboli. Pariisin yliopistoväki vihjaisi heille, että hänet kannatti tuomita hengellisessä tuomioistuimessa. Kaarle VII:n asemaa olisi helpompi horjuttaa, jos hänen avustajansa osoitettaisiin harhaoppiseksi noidaksi.

Jeanne kesti pitkän oikeudenkäynnin urheasti. Hän vakuutti viattomuuttaan ja näkyjensä aitoutta. Tuomioistuin syytti Jeannea kuitenkin ennen kaikkea siitä, että hän oli pukeutunut miesten vaatteisiin ja osallistunut taisteluihin. Lopulta hänet tuomittiin elävältä poltettavaksi, koska hänen katsottiin syyllistyneen noituuteen, rienaukseen ja harhaoppisuuteen.

Kuningas Kaarle VII ei saanut pelastettua Jeannea. Myöhemmin hän kuitenkin pyysi paavia puhdistamaan tukijansa maineen. Aikanaan Jeanne

Myös kirkko korosti yksilöllisyyttä uusissa määräyksissään, jotka vaativat, että jokaisen ihmisen oli säännöllisesti tunnustettava syntinsä papille. Kirkko alkoi myös korostaa, että nuorilla oli oikeus päättää omasta avioliitostaan.

Myös monet tavalliset ihmiset saivat syvän uskonnollisen innoituksen, jonka vallassa he halusivat osallistua kirkon ja kristinuskon pelastamiseen. Nämä yksilölliset kokemukset saivat myös vahvoja yhteisöllisiä seurauksia, sillä uskonnollisen innoituksen valtaamat ihmiset lähtivät yhdessä ristiretkille tai liittyivät uskonnollisiin yhteisöihin.

Myöhäiskeskiajalla mustan surman aiheuttama väestökatastrofi ravisteli ihmisen maailmankuvaa. Kuolema korjasi satoaan säätyasemasta riippumatta. Kirkon oppien noudattaminen tai mitkään hyvät teot tai katumusharjoitukset eivät tuntuneet riittävän. Avuttomuus ja pelko heijastuivat myös aikakauden kirjallisuuteen ja kuvataiteisiin. Toisaalta kuoleman uhka herätti monissa halun nauttia lyhyestä elämästä täysin rinnoin.

d'Arc julistettiin pyhimykseksi, ja hän sai paikkansa Ranskan kansallissankareiden joukossa. Hänen tapauksensa osoittaa, miten yksittäisen ihmisen uskonnollinen vakaumus saattoi keskiajalla kääntää historian kulkua.

Ranskalaisessa 1400-luvun maalauksessa valkoista viiriä kantava Jeanne d'Arc tuo kuninkaalle ilosanoman voitostaan Orleansin kaupungissa.

Tehtävät

1. **Miten seuraavat käsitteet kuvaavat keskiajan ihmisen maailmankuvaa?**
   a) kiirastuli
   b) pyhiinvaellus
   c) pyhimys
2. **Miten kirkkoa ja luostarilaitosta kritisoitiin keskiajalla?**
3. **Miksi mystiikalla oli suuri merkitys keskiajan ihmiselle?**
4. **Mitkä tekijät rikkoivat keskiajan yhtenäisyyttä ja yhteisöllisyyttä?**
5. **Pohdi väitettä: yksilöllä oli keskiajalla merkitystä vain osana yhteisöä.**

6. Tiede ja taide kirkon ohjauksessa

Kirkko kouluttaa

Katolinen kirkko tarvitsi pappeja, jotka osaisivat sekä latinaa että paikallisia kieliä, jotta he voisivat pitää yhteyttä sekä kirkon kansainvälisiin edustajiin että opettaa paikallisia asukkaita. Tästä syystä oli perustettava kouluja kaikkiin kristittyihin maihin, suurten kirkkojen ja katedraalien yhteyteen. Myös luostarien yhteydessä toimi kouluja. Kouluissa opetettiin jo antiikista tuttuja seitsemää oppiainetta.

Koulut oli ensisijaisesti tarkoitettu pojille. Lisäksi ylhäisten perheiden lapset saivat opetusta oman kartanonsa papilta tai kirjureilta. Käytännössä aatelismiesten aika saattoi kulua sotakentillä, ja heidän sisarensa ja tyttärensä saattoivat lukea kirjallisuutta ja harjoittaa taiteita enemmän kuin heidän veljensä. Käsityötaidot ja ”kotitalouden salojen” opettaminen oli kuitenkin yleensä arvostetuinta opetusta, mitä tytöille annettiin.

Kuri oli kouluissa usein ankaraa, mihin viittaavat myös vanhan laulun sanat:

Opin sauna autuas aina
koska vitsoil’ vihdotaan.
Et on lyöty,
siit on hyöty,
seuraa taito ja toimi.

Kasvattajat varoittivat kuitenkin kohtuuttomasta kurituksesta.

Painotaidon keksimiseen asti kirjat olivat kalliita ja niitä oli vähän. Opetus perustui siis paljolti kuuntelemiseen ja ulkoa oppimiseen. Opiskelijat kirjoittivat myös luentomuistiinpanoja, kopioivat kirjoja ja istuivat koulun kirjastossa tekstejä opiskellen. Muistaminen oli keskiajalla taitolaji ja sitä kehitettiin erilaisilla muistitekniikoilla, joiden arvostus väheni kirjoitus- ja painotaidon myötä. Myös puhumis- ja väittelytaitoja arvostettiin, ja korkeamman opetuksen tärkeä muoto oli väittelyiden kuunteleminen.

Myöhäiskeskiajalla, kun kaupungit alkoivat kukoistaa, perustettiin myös kaupunkikouluja, joissa porvaris- ja käsityöläispojat saattoivat oppia tarpeellisen kirjoitus- ja laskutaidon. Nämä taidot olivat tärkeitä, jotta kauppiaat osaisivat huolehtia tileistään ja voisivat lähettää kirjeitä kauppakumppaneilleen.

Yliopistot ja tiede

Osa paikallisista katedraalikouluista kehittyi vähitellen monialaisiksi opinahjoiksi. Esimerkiksi Pariisin katedraalikoulun opettajat tutkivat yhä laajemmin uskonnon, yhteiskuntafilosofian, luonnontieteen ja lääketieteen arvoituksia, ja tiedonjanoiset ja korkeampaa koulutusta hakevat nuorukaiset matkustivat kuuntelemaan kuuluisia opettajia ja väittelijöitä.

Keskiajalla tekstit kirjoitettiin vasikannahasta tehdylle pergamentille, joka oli hyvin kestävää. Myöhäiskeskiajalla alettiin käyttää myös lumppukankaasta valmistettua paperia.

Teologian eli jumaluusopin luento keskiaikaisessa Sorbonnen yliopistossa. Luennoitsija on arvohierarkian mukaisesti kuvattu opiskelijoita suuremmaksi, koska hän on näitä korkea-arvoisempi.

Vähitellen kirkon ja näiden oppilaitosten välille syntyi ristiriitoja. Opettajat halusivat vapaiksi piispan valvonnasta, joten he muodostivat omia opettajien yhteisöjä, **yliopistoja**, joissa he kokosivat ympärilleen tiedonhaluisia ihmisiä. Yliopistoille oli ominaista riippumattomuus ja itsemääräämisoikeus: yliopisto päätti opetusohjelmasta ja määräsi opiskelijoidensa ja yhteisönsä jäsenien rangaistukset.

Kerjäläisveljestöjen opinahjoihin saapui opiskelijoita eri puolilta Eurooppaa. Dominikaanimunkiksi ryhtyminen saattoikin avata ovet korkeimpaan koulutukseen. Opetuskielenä oli latina, jota oli taottu koulupoikien päähän paikallisissa kouluissa.

Vähitellen eri puolille Eurooppaa syntyi yliopistoja. Bolognan yliopisto Italiassa kehittyi vanhasta oikeustieteen koulusta. Salernossa sijainnut lääkärien oppilaitos perusti opetuksensa arabien kehittämään lääketieteelliseen asiantuntemukseen. Oxfordin yliopisto puolestaan perustettiin, kun Englannin ja Ranskan välille syttyi sota, joka häiritsi opintoja Pariisissa. Myös Prahan ja Leipzigin yliopistot kokosivat opiskelijoita eri puolilta Pohjois-Eurooppaa. Ensimmäinen pohjoismainen yliopisto perustettiin Upsalaan.

Yliopistoissa oli yleensä neljä tiedekuntaa – filosofinen, teologinen, oikeustieteellinen ja lääketieteellinen. Opiskelijan täytyi ensin valmistua maisteriksi filosofisessa tiedekunnassa, ennen kuin hän sai suorittaa tutkintoja muissa tiedekunnissa. Teologia oli tieteistä arvostetuin, vaikka sen opiskelu ei taannutkaan korkeinta kirkollista uraa: suuri osa keskiajan paaveista oli opiskellut oikeustiedettä. Kaikki opis-

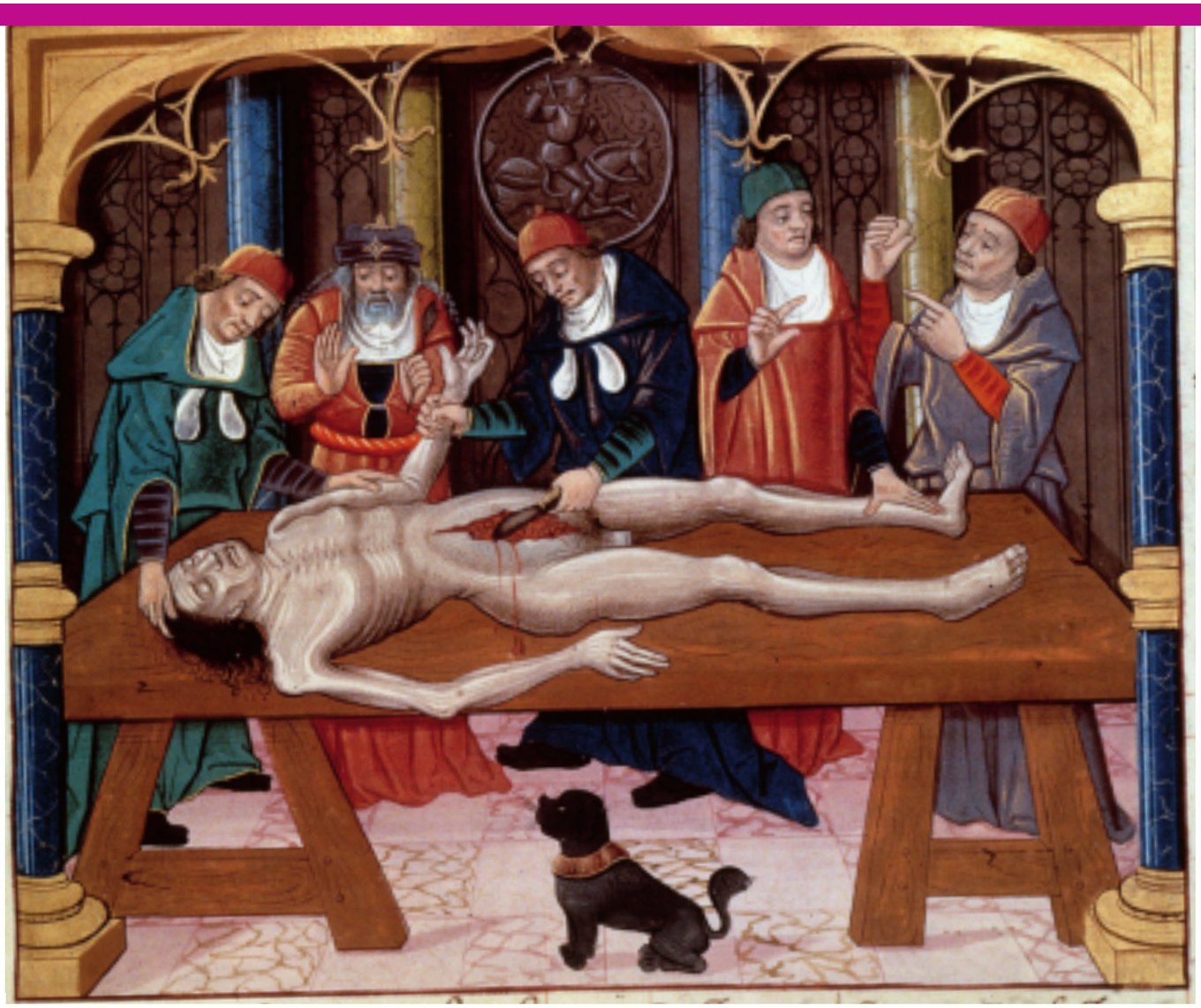

Keskiajalla luotettiin ennen kaikkea antiikin ja kirkon auktoriteetteihin. Vähitellen oppineet alkoivat kuitenkin kartuttaa tietojaan myös käytännön tieteellisissä tutkimuksissa, esimerkiksi ruumiinavauksissa.

kelijat eivät suorittaneet yliopistotutkintoa, vaan osallistuivat luennoille, joita he pitivät kiinnostavimpina tai tärkeimpinä.

Paikallisessa katedraalikoulussa opiskelu pätevöitti yleensä pitäjänpapin uralle. Piispan virat ja muut korkeammat pappisvirat edellyttivät kuitenkin yliopisto-opintoja. Myös maalliset hallitsijat palkkasivat mielellään kirjanoppineita kirjureikseen ja neuvonantajikseen.

Skolastiikka yhdistää uskon ja tiedon

Keskiajan tieteelle oli ominaista vahva usko antiikin ja kirkon auktoriteetteihin. Omiin kokemuksiin perustuvien havaintojen ei uskottu tarjoavan uutta tietoa. Lääketieteen ja luonnontieteen oppineet uskoivat, että kaikki tieto löytyi antiikin teoksista ja kirkon opetuksista.

Tieteen oli lähinnä tarkoitus kuvailla ja luokitella valmista maailmaa. Maailman kuvaamisessa luotettiin edelleen Ptolemaioksen malliin, jossa maa oli kaiken keskipisteenä. Kristillisenä piirteenä Jerusalem sijoitettiin maan ja maailmankaikkeuden keskipisteeksi.

Abelard ja Heloise – vuosituhannen rakkaustarina

Munkki Abelard (1079–1142) oli kuuluisa älystään ja väittelytaidoistaan, ja hän oli aikoinaan arvostettu skolastikko. Hänet muistetaan kuitenkin parhaiten rakkaussuhteestaan oppineeseen pariisilaisneitoon nimeltä Heloise. Abelard ihastui Heloiseen, joka oli kaunis, koulutettu ja lahjakas, ja tarjoutui tämän kotiopettajaksi. Heloisen holhooja oli arvovaltainen pappi, joka ilahtui, kun lupaava opettaja tarjoutui antamaan Heloiselle edullista yksityisopetusta.

Oppituntien varjolla Abelard ja Heloise antautuivat rakkaudentunnustuksiin ja lemmiskelyyn. Salainen suhde oli kuitenkin loukkaus holhoojan arvovaltaa vastaan, ja se vaaransi myös Heloisen maineen. Avioliitto olisi kuitenkin vaarantanut Abelardin aseman kirkonmiehenä ja opettajana. Tästä syystä aviopari solmi salaisen avioliiton. Kysyttäessä Heloise nimenomaan kielsi olevansa naimisissa, koska halusi suojella Abelardia ja tämän uraa.

Salailun ja juorujen ilmapiiri johti kuitenkin kestämättömään tilanteeseen ja julkiseen häväistykseen. Holhoojan lähettämät miehet tunkeutuivat Abelardin taloon ja kastroivat hänet. Miehuutensa menettäneen Abelardin ura oli ohi, sillä silvottuna häntä ei enää hyväksytty kirkollisiin virkoihin. Rakastavaiset vetäytyivät kukin tahoillaan luostareihin, mutta kirjoittivat yhä toisilleen. Kirjeessään Heloise kuvaa rakastavaisten suhdetta: *Sinä tiedät, rakastettuni, kuten koko maailma tietää, miten paljon olen menettänyt kun menetin sinut, miten yksi onneton kohtalon isku ... riisti minulta oman itseni, kun menetin sinut... hyvästi ainoa rakkauteni. ...Tiedän että minun pitäisi murehtia syntejä joihin olen syyllistynyt, mutta saatan vain huokailla sitä mitä olen menettänyt. Kaikki mitä teimme, samoin kuin ajankohdat ja paikat, ovat syöpyneet sydämeeni kuvasi lailla.*

Koska tieteiden oli oltava sopusoinnussa kirkon opetusten kanssa, teologian ja antiikin tieteen opetuksia koetettiin sovittaa yhteen. Näin syntynyttä koulukuntaa on kutsuttu **skolastiikaksi**. Skolastiikka pyrki yhdistämään erityisesti Aristoteleen ajattelun kristinuskon pyhiin kirjoituksiin ja opetuksiin.

Skolastiikan tärkeä kehittäjä oli dominikaaniveli Tuomas Akvinolainen (1225–1274), joka pyrki luomaan teologian ja filosofian kokonaisesityksen. Varhaisemmat skolastikot olivat ajatelleet, että usko oli ymmärtämisen edellytys. Tuomas Akvinolainen puolestaan ajatteli, että usko ja tieto olivat eri tapoja lähestyä totuutta. Uskon avulla ihminen tavoitti Jumalan enkeleineen, järjen avulla hän ymmärsi luontoa ja sen säännönmukaisuuksia.

Opiskelua ja tiedettä myös kritisoitiin. Opiskelijoita moitittiin laiskuudesta, tuhlailusta ja liiasta juhlimisesta. Oppineisuuden epäiltiin vieroittavan uskonnollisesta elämästä. Maallinen tiede oli monen teologinkin mielestä vain ”epätäydellistä uskoa”. Muuan luonnontieteistä kiinnostunut teologi huomautti kuitenkin, ettei uskoa tarvinnut harjoittaa ”kuin maalaistomppeli”; kristityllä oli lupa etsiä syitä ilmiöiden takaa.

Saksalainen runoniekka Reinmar soittaa kahdelle ylhäiselle naiselle. Keskiaikaisen käsikirjoituksen kuvitusta.

Sydänkeskiajalla alettiin kuitenkin kirjoittaa muistiin myös kansankielisiä maallisia kertomuksia ja runoja. Maallinen runous kuvasi usein sankaritekoja. Englantilainen runous kertoi sankarillisesta Beowulfista, ranskalaisten eepos *Rolandin laulu* puolestaan ihannoi Kaarle Suuren aikaisia taisteluja. Pohjoisempana saksalainen Nibelungein laulu ja islantilaisten saagat kertoivat monenlaisista urotöistä.

Myöhäiskeskiajalla oppineiden ajattelu alkoi muuttua. Alettiin esittää ajatuksia, joiden mukaan maailmaa havainnoimalla voitiin saada uutta tärkeää tietoa. Oppineet kävivät keskustelua myös yhteiskunnan toimintaperiaatteista, siitä, oliko hallitsija saanut vallan kansalta ja oliko kansalla siten oikeus suistaa vallasta tyrannimainen hallitsija.

Keskiajan sanataide

Keskiajalta säilynyt kirjallisuus oli pitkään lähinnä hengellistä ja latinankielistä. **Legendat** ja uskonnolliset näytelmät kertoivat pyhien ihmisten elämästä, ja kirkkolaulut ylistivät heidän tekojaan ja taivaallista valtaa. Kansankieliset laulut ja tarinat kulkivat suusta suuhun perimätietona.

Ritarikulttuurin piirteet toistuivat moraalioppaissa, kertomuksissa ja aikakauden **trubaduurirunoudessa**, jolle ominainen naisen palvonta oli saanut vaikutteita arabialaisesta laulurunoudesta. Ylistyksen ja palvonnan kohteena olivat ennen kaikkea ylhäiset naiset, ja jotkut heistä kirjoittivat itsekin runoja. Ylevän pinnan alla liikkui kuitenkin myös intohimoja ja torjuttuja tunteita. Myös kuningas Arthurista ja pyöreän pöydän ritareista kertovat tarinat saavuttivat suuren suosion. Ritaritarinoihin liittyi uskonnollistakin mystiikkaa. Seikkailevat ritarit kuvattiin etsimässä esimerkiksi Graalia, tarumaista astiaa, johon arveltiin vuotaneen verta Jeesuksen haavoista ja joka yhdistettiin myös viimeisellä ehtoollisella käytettyyn maljaan.

Ritariromantiikka

Mielikuva keskiajan ritarista, joka ratsastaa auttamaan neitoa hädässä, elää yhä elokuvissa ja tarinoissa. Alun perin ritarielämä ei kuitenkaan ollut loistokasta. Ritarit olivat palkkasotureita, joita koulutettiin käsittelemään ratsua ja aseita. Heidän harjoitustaisteluistaan kehittyivät sittemmin turnajaiset monine rituaaleineen ja seremonioineen.

Varhaiset ritarit olivat aatelittomia miehiä tai aatisperheiden nuorempia poikia. Länsi-Euroopassa vanhin veli peri usein kartanon tai linnan läänityksineen, ja nuoremmat veljet joutuivat hankkimaan elantonsa taistelukentillä. Palkkiokseen ritarit saivat maaomaisuutta, mikä kasvatti heidän arvostustaan.

1000-luvulla kirkko alkoi korostaa uudenlaista kristityn soturin ihannetta. ”Uudenlainen ritari” oli harras kristitty, joka asetti voimansa hyvän palvelukseen, suojeli kirkkoa, pyhiinvaeltajia sekä turvatonta rahvasta. Aatelin ja kuninkaiden kannatti omaksua tämä ihanne, koska vastineeksi kirkko siunasi heidän maallisen valta-asemansa. Myös ristiretki-innostus tuotti ihannoituja kuvauksia kristityistä ritareista. Pyhälle Maalle perustettiin hengellisiä ritarikuntia, muun muassa temppeliherrojen ja johanniittojen ritarikunnat, joiden jäsenten tuli suojella pyhiinvaeltajia.

Itsekieltäymystä hehkutettiin myös maallisille ritareille. Nuoret aatelismiehet, joille ei ollut luvassa perintöä, joutuivat siirtämään avioliittoaan ja elämään muiden palveluksessa. Ritariromantiikka loi tiettyä hohtoa ankeaan tilanteeseen: välttämättömyydestä tehtiin hyve. Ihanteellinen ritari palveli rakastamaansa linnanrouvaa tai muuta naista, joka palkitsi hänet suosionosoituksella. Tuntemansa rakkauden tähden ritarin tuli kunnioittaa myös muita naisia osoittamalla itsehillintää, urhoollisuutta ja hyviä tapoja.

Romantiikka tarjosi lohtua tilanteessa, jossa rakkaus, kiintymys ja intohimo eivät voineet saada täyttymystään. Ritarikulttuuri toi ajanvietettä myös nuorille aatelisneidoille, jotka viettivät suljettua elämää, sekä linnanrouville, joiden merkitys näin tunnustettiin. Ritari oli aikansa supersankari, joka riensi urotöihin rakkauden siivittämänä.

Keskiajan lopulla ritarien merkitys taistelukentillä väheni, ja tuliasein varustetut jalkaväkijoukot tulivat tärkeämmiksi. Ritarikulttuuria alettiin ihannoida sitä enemmän, mitä vähäisemmäksi ritarien sotilaallinen merkitys muuttui. Ritarikulttuuri ja siihen liittyvät tavat ja juhlat muuttuivat ylhäisön huviksi ja etuoikeudeksi. Käytösoppaat ja romanttinen kirjallisuus saavuttivat entistä suuremmat mittasuhteet. Turnajaiset alkoivat muistuttaa hienostuneita näytöksiä, ja sotilaallisen koulutuksen merkitys väheni. Ritariromaanien epätodellista maailmaa pilkattiin jo varhain. Kirjailija Cervantes kertoi kuuluisassa romaanissaan *Don Quijote* (1605) miehestä, joka menetti järkensä luettuaan liikaa ritariromaaneja ja alkoi taistella tuulimyllyjä vastaan.

Lasimaalauksin koristetut ruusuikkunat ovat esimerkki keskiajan hienostuneesta kirkkotaiteesta.

Romanttisen ritarirakkauden kuuluisimpiin esimerkkeihin kuuluu tarina *Tristan ja Isolde*, jossa ritari ja kuninkaan morsian juovat erehdyksessä lemmenjuomaa ja rakastuvat palavasti toisiinsa.

Romaanisesta taiteesta gotiikkaan

Länsi-Euroopassa paavit hyväksyivät uskonnollisten muotokuvien käytön. Kuvilla oli tärkeä tehtävä kristinuskon opettamisessa. Jeesusta ja pyhimyksiä kuvattiin niin seinämaalauksissa

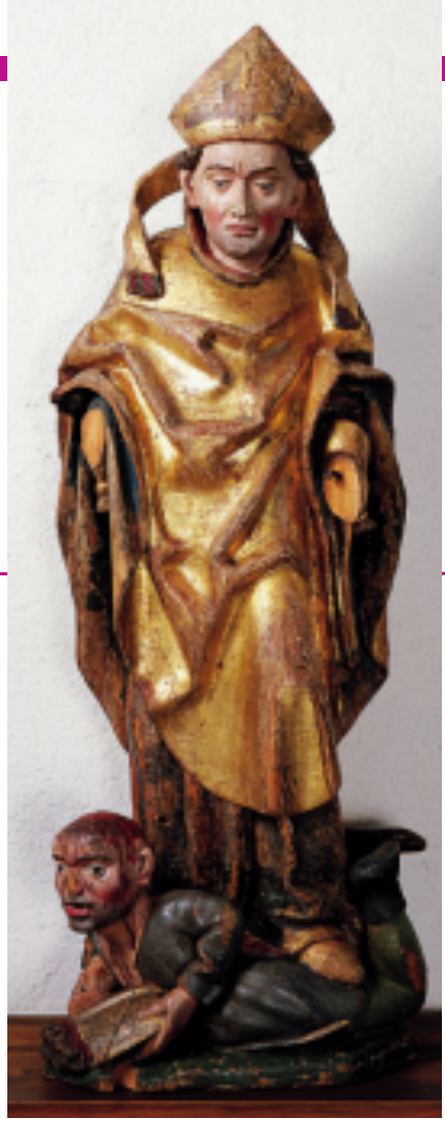

Pyhä Henrik polkee murhaajaansa Lallia (1400-luvun loppu, Akaan kirkko). Henrik-piispa on kuvattu arvohierarkian mukaisesti kookkaana. Veistäjä on korostanut pyhimyksen arvokkuutta kuvaamalla Lallin pienenä, vartalo vääristyneenä.

kuin patsaissakin. Tuonpuoleisen elämän ja kristillisten arvojen korostaminen johti siihen, että klassisia kauneusihanteita ja ruumiin luonnonmukaista kuvaamista alettiin vieroksua.

Taiteessa ihmisahmojen mittasuhteet eivät määräytyneet perspektiivin ja fyysisen etäisyyden vaan arvoaseman mukaan. **Arvoperspektiivi** kuvasi korkea-arvoiset henkilöt suurikokoisimpina. Pyhät henkilöt kuvattiin usein myös tyyniksi, hillityiksi ja arvokkaan vähäeleisiksi. Taiteilijat olivat käsityöläisiä kirkon palveluksessa eivätkä he esimerkiksi signeeranneet töitään.

Arkkitehtuuri oli keskiajan hallitseva taidemuoto. Länsi-Euroopan kaksi tärkeintä keskiaikaista tyyliä, romaaninen tyyli ja gotiikka, ovat tunnistettavissa aikakauden suurissa katedraaleissa. Nimitys ”romaaninen” viittaa vaikutteisiin, joita tyyli sai antiikin arkkitehtuurista. ”Gotiikka” taas oli alun perin halveksiva nimitys, jolla italialaiset viittasivat Alppien takaisten ”goottien” taiteeseen. Myöhemmin gotiikan muotokieltä on kuitenkin ihailtu.

Selkeästi erottuva romaaninen tyyli kehittyi 900-luvulla. Kehityksen taustatekijänä on luostarilaitoksen kehittyminen ja kirkon vaurastuminen, minkä seurauksena rakennettiin suurempia kirkkoja. Rakennusmateriaalina käytettiin kiveä. Romaanisen arkkitehtuurin keskeinen tunnus oli pyöräkaari: puukatot korvattiin tynnyri- ja ristiholveilla. Kivisten holvien kannattamiseen tarvittiin paksuja seiniä ja massiivisia pylväitä, ja ikkunoille jäi vähän tilaa. Siksi romaaniset kirkot olivat hämäriä.

Romaaniset veistokset ja maalaukset tehtiin usein osaksi rakennusta. Kirkkojen pääovien yläpuolelle ja pylväiden yläosiin hakattiin näyttäviä patsaita. Massiiviset seinäpinnat puolestaan täytettiin seinämaalauksin. Voimakkaasti tyylitellyt aiheet olivat yleensä kristillisiä. Lisäksi käytettiin kansantarujen hahmoja ja mielikuvituksellisia hirviöitä.

Gotiikka kehittyi romaanisesta tyylistä 1100-luvun puolivälin jälkeen. Tuolloin kauppa vilkastui, kaupungit kasvoivat ja niiden porvaristo vaurastui. Goottilaiset katedraalit rakennettiinkin suurimpiin keskiaikaisiin kaupunkeihin. Gotiikan muotokieli suuntautui ylöspäin: sille oli ominaista ilmavuus, valoisuus ja korkealle kurottavat rakenteet. Katedraalit miellettiin uskon symboleiksi. Korkeiden rakenteiden ja ikkunoista tulevan valon oli tarkoitus ohjata ajatukset kohti Jumalaa. Pohjois-Euroopan vauraissa kauppakaupungeissa gotiikan rakennusmateriaalina käytettiin usein tiiltä.

Koristeellinen alkeisoppikirjan alkulehti, johon on kirjoitettu aakkoset sekä latinankielinen Isä meidän -rukouksen alku "Pater noster, qui es in caelis..."

Goottilaisessa arkkitehtuurissa käytettiin ylenpalttisesti veistoskuvia. Romaanisen ajan ihmiskuvaus oli ollut muodollista, ja hahmot oli kuvattu useimmiten edestäpäin. Goottilaisen ajan veistos- ja maalaushahmot olivat ilmeikkäämpiä ja eloisampia. Ihmishahmot venytettiin tyyliin sopiviksi, pitkiksi ja solakoiksi.

Kuvanveiston tärkeimpiä aiheita olivat Kristus ja Neitsyt Maria. Myös apostoleita, pyhimyksiä ja profeettoja kuvaavat kiviset veistokset ja puiset patsaat olivat yleisiä. Eri pyhimyksillä oli kirkossa omat taideteoksin koristellut alttarinsa, joilla järjestettiin mahdollisimman usein messuja ja uskonnollisia toimituksia.

Myös kirjataide kukoisti. Käsin kopioitujen kirjojen aloitussivut ja alkukirjaimet olivat hyvin koristeellisia. Aateliset teettivät itselleen rukouskirjoja, joihin oli maalattu upeita maisemakuvia. Useimmat kuvitetut kirjatkin olivat uskonnollisia, mutta myös ritariromaaneja voitiin kuvittaa kirkkailla väreillä. Vasikannahalle eli pergamentille maalatut käsikirjoitukset ovat kestäneet hyvin aikaa.

Keskiajan käsitteet ja mielikuvat

Vaikka ajatus ”pimeästä keskiajasta” on aikansa elänyt, monilla keskiaikaan liittyvillä käsitteillä on alkuaan kielteinen sävy. Jo sana ”keskiaika”, jota lienee käytetty ensi kertaa 1300-luvulla, viittaa ”väliaikaan”, aikaan antiikin ja uuden aikakauden välissä. Keskiaikaan liittyneet sanat ”gotiikka” ja ”goottilainen” viittasivat alun perin halveksivasti ”gootteihin”; ajatus oli, että gotiikan taide oli ”barbaaristen” germaanien perintönä syntynyttä.

Myös sanaa ”feodaalinen”, jolla viitattiin keskiajan yhteiskunnan hajanaisuuteen, on usein käytetty halventavassa mielessä, kuvaamaan vanhanaikaista yhteiskuntaa. Keskiajan oppineisuuteen myöhemmin liitetty ”skolastiikan” käsite oli sävyltään halveksiva: keskiajan oppineisuus katsottiin ”kouluun kuuluvaksi”, ei siis kovin korkealle kurkottavaksi. Arkikielessä puhutaan edelleen ”keskiaikaisista noitavainoista”, vaikka hurjimmat vainon ajat sijoittuivat tukevasti uudelle ajalle, 1600-luvun puolelle.

Nämä käsitykset ja ilmaisut kertovat siitä, mitä myöhempien aikojen ihmiset ovat ajatelleet keskiajasta. Myöhemmin, kun keskiaikaa on ihannoitu, esimerkiksi sanat ”goottilainen” ja ”gotiikka” ovat saaneet uudenlaisia, romanttisia sävyjä. 1700-luvun lopulla kirjoitettiin paljon ”goottilaisia kauhuromaaneja”, jotka käyttivät keskiaikaan liitettyjä romanttisia mielikuvia.

Keskiaika on jälleen muodissa. ”Gootti”-sanalla viitataan usein kauhu- ja kuolemaromantiikkaan, olipa kyse sitten fantasiakirjallisuudesta tai musiikki- ja tyylisuuntauksista.

Tehtävät

1. **Miksi koulutuksesta tuli kirkon tehtävä keskiajalla?**
2. **Miten yliopistot syntyivät?**
3. **Millainen käsitys keskiajan ihmisillä oli tiedosta?**
4. **Miten keskiajan kirjallisuus erosi antiikin kirjallisuudesta?**
5. **Miten romaaninen tyyli ja gotiikka erosivat toisistaan?**

Keskiajan arkkitehtuuri heijastaa kirkon valtaa

10 euron setelin teemana on romaaninen arkkitehtuuri. 20 euron seteli edustaa goottilaista arkkitehtuuria.

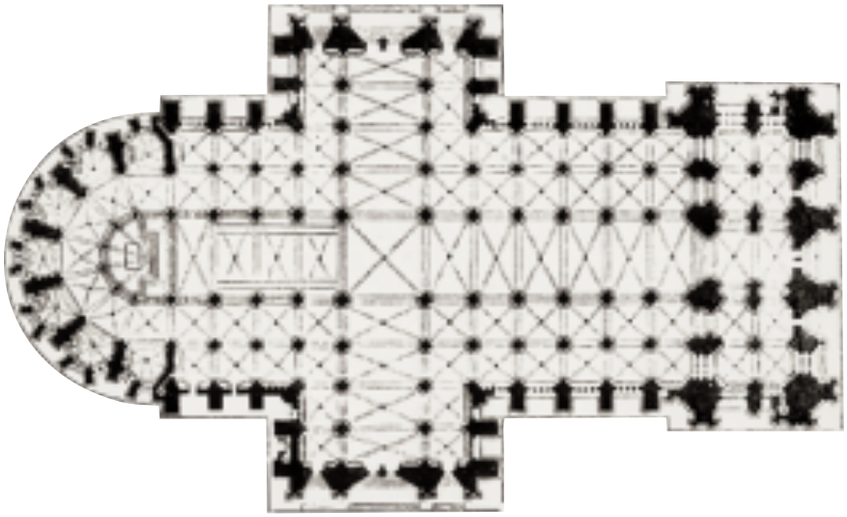

Keskiaikaisen kirkon pohjapiirros laivoineen. Kirkon päälaiva rakennettiin yleensä itä–länsi-suuntaan. Naisten penkkirivit sijaitsivat pohjoissivulla, miesten etelän puolella.

Niin Bysantin, islamin kuin Länsi-Euroopankin pyhätöt perustuivat alkujaan roomalaiseen basilika-rakennukseen. Basilika-hallit olivat olleet roomalaisia hallinto- ja kaupparakennuksia. Niiden läpi kulki pylväsrivejä, jotka jakoivat tilan kolmeen tai viiteen osaan eli ”laivaan”. Keskimmäinen laiva oli muita korkeampi, ja sen yläosissa oli ikkunat, joista virtasi sisään päivänvaloa. Kuorin eli päädyn alttariosan edessä kulki poikkilaiva. Näin kirkosta tuli ristin mallinen. Ristikeskukseen pystytettiin usein torni. Rakennusten tuli julistaa Jumalan ylistystä. Rakentaminen ei perustunut tarkkoihin matemaattisiin laskelmiin vaan rakentajamestarien rautaiseen kokemukseen ja asiantuntemukseen. Keskiajalla aloitetut suuret rakennushankkeet kestivät kymmeniä ja peräti satoja vuosia.

Bysantin kirkkoihin rakennettiin usein komeita kupoleita, jotka symbolisoivat maailmankaikkeutta ja taivasta. Kirkkojen ulkoseinät olivat usein melko pelkistettyjä, mutta sisäseinien koristelu sitäkin runsaampaa. Kuuluisin Bysantin kirkoista on Konstantinopoliin 530-luvulla rakennettu Hagia Sofia (1). Se oli lois-

Gargoili eli vedensyöksijä on hirviömäinen, räystäissä käytetty veistos, jonka suun kautta johdettiin kirkon katolle satanutta sadevettä.

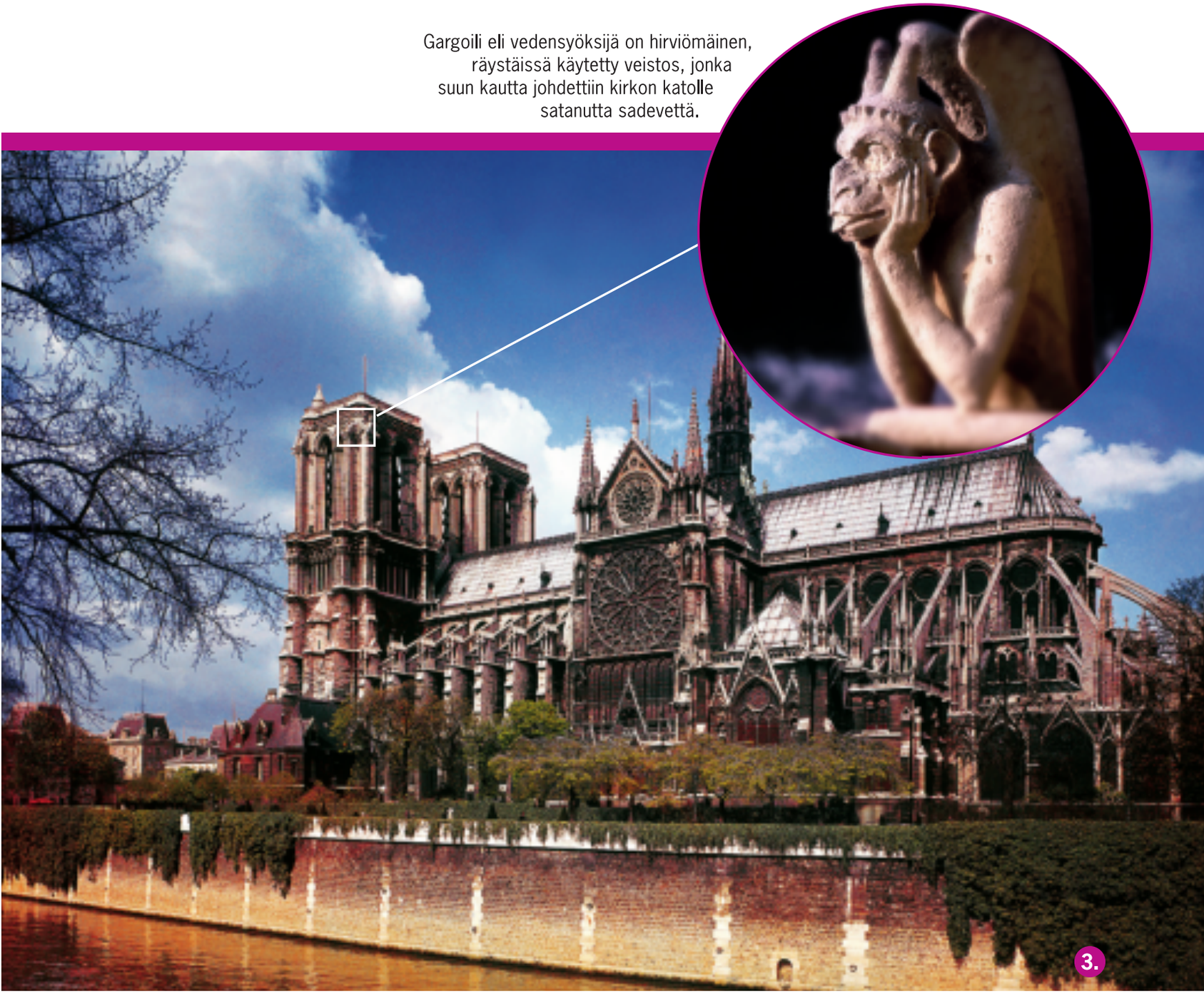

3.

teliaasti toteutettu ja aikansa suurin kirkkorakennus. Ottomaanivalloituksen (1453) jälkeen kirkko muutettiin moskeijaksi.

Länsi- ja Keski-Euroopassa 1000-luvulla rakennetut luostarit ja kirkot edustavat romaanista arkkitehtuuria (2). Tyyli on jykevä ja raskas. Kirkot muistuttavat linnoituksia paksuine seinineen ja pienine ikkuna-aukkoineen. Romaanisissa kirkoissa tynnyriholvien pyörökaaria oli tuettu raskailla seinärakenteilla.

Toinen keskiajalla hallinnut rakennustyylisuunta oli goottilainen tyyli (3). Gotiikassa otettiin käyttöön suipot holvikaaret, ja seiniä tuettiin ulkopuolisilla tukipilareilla ja tukikaarilla. Tukirakenteiden ansiosta ei tarvittu enää niin paksuja seiniä, vaan pintoja voitiin keventää suurilla, avarilla ikkunoilla. Kun seinäpinta-ala väheni, seinämaalaukset korvattiin ikkunoiden lasimaalauksilla, jotka kertoivat Raamatun tapahtumista.

Pariisin goottilaisessa katedraalissa, Notre Damessa käytettiin ensimmäistä kertaa avointa tukijärjestelmää kauas sivuille ulottuvine uskaliaine tukikaarineen. Poikkilaivan julkisivut suurine ruusuikkunoineen rakennettiin 1245–70.

Aineistotehtävät

Dionysos-jumalan apuri, Silenus, soittaa lyyraa maalauksessa, joka kuvaa nuoren naisen initiaatioriittiä. Seinämaalaus Pompeijissa Mysteerien huvilassa.

Keskiaikainen alttarikuva esittää imettävää Neitsyt Mariaa ja Jeesus-lasta sekä Jeesuksen syntymään liittyviä Raamatun tapahtumia.

1. Vertaile oheista keskiajan maalausta antiikin ajan teokseen.

a) Etsi erot ja yhtäläisyydet.
b) Pohdi syitä erilaiselle kuvaustavalle.
c) Miten taiteilijan asema muuttui siirryttäessä antiikista keskiajalle?

2. **Tarkastele kirjan kuvia sivuilla 72 ja 73.**

a) Vertaile romaanista ja goottilaista kirkkonäkymää ja luettele eroavaisuudet.
b) Mitä kirkkonäkymien muutos kertoo kirkon aseman ja yhteiskunnan muutoksesta?

3. **Pariisin piispa Stephanus Tempier kirjoitti 1279 ”Pariisin oppineista”, joilla hän tarkoitti Pariisin yliopiston opiskelijoita:**

-- Eräillä Pariisin oppineilla, jotka ylittävät tiedekuntansa rajat, on otsaa väitellä ja keskustella kouluissaan harhaopeista – tai oikeastaan enemmän kuin harhaopeista, nimittäin houreista ja typeristä mielettömyyksistä – aivan kuin ne olisivat yksinkertaisesti oppineen keskustelun aiheita – Itse asiassa he vakuuttavat, että nämä asiat olisivat tosia filosofian kannalta, mutta erheellisiä suhteessa katoliseen uskoon – aivan kuin voisi olla olemassa kaksi vastakkaista totuutta, pakanallisten filosofien totuus ja sen kanssa ristiriidassa oleva Pyhän Raamatun totuus – Jotta röyhkeä lörpöttely ei johtaisi harhaan yksinkertaisia ihmisiä näiden joutuessa kuulemaan teologian opettajien ja muiden viisaiden mielipiteitä, kiellämme ehdottomasti tällaiset keskustelut, tuomitsemme kokonaisuudessaan nämä harhaopit ja julistamme kirkonkiroukseen kaikki, jotka ovat niitä opettaneet osittain tai kokonaisuudessaan --

a) Mistä Tempier syyttää ”eräitä Pariisin oppineita”?
b) Pohdi dokumentin ja kirjan tietojen avulla millainen suhde kristinuskolla ja tieteellä oli keskiajalla.

Kertaus

- Keskiajalla eurooppalaiseen ajatteluun vaikutti kolme kulttuuripiiriä: Bysantti, islam ja läntinen Eurooppa.
- Bysantilla ja islamilaisella maailmalla oli tärkeä antiikin kulttuuriperinnön säilyttäjän ja välittäjän rooli.
- Läntisen Euroopan tärkeimpiä keskiajan tyylisuuntia ovat romaaninen ja goottilainen taide.
- Kirkolla oli merkittävä rooli maailmankuvan muokkaajana. Ihmisten ajatukset keskittyivät nykyhetken sijaan kuolemanjälkeiseen elämään.
- Maalliset hallitsijat ja kirkko taistelivat vallasta.
- Luostareilla ja katedraalikouluilla oli merkittävä asema tiedon välittäjinä. Uskottiin, että kaikki asiat tiedettiin jo.
- Skolastiikka pyrki yhdistämään antiikin filosofien ajattelun ja Raamatun opit yhdeksi ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi.
- Ensimmäiset yliopistot syntyivät keskiajalla. Esikuvina toimivat arabiyliopistot.

Keskiajan ja uuden ajan välille ei voi vetää selvää rajaa. Myöhäiskeskiajalla ihmisten tapa tarkastella maailmaa alkoi kuitenkin muuttua. Humanismiksi kutsuttu ajattelutapa nosti ihmisen kaiken mitaksi. Antiikin tietoja ja taitoja alettiin ihannoida, ja puhuttiin antiikin uudelleensyntymästä, renessanssista. Myös löytöretket ja luonnontieteelliset kokeet muuttivat ihmisen käsitystä maailmasta ja sen lainalaisuuksista. Kirkon valtaa ja oppeja alettiin kritisoida. Maallisten ruhtinaitten valta kasvoi, ja joissakin maissa hallitsija nousi yksinvaltiaaksi.

7. Renessanssi tähyää antiikkiin

Renessanssi syntyy Italiassa

Myöhäiskeskiajan Italiassa oli monia rikkaita pikkuvaltioita ja kaupunkeja, joissa kulttuuri, taiteet ja tieteet saattoivat kukoistaa. Firenze, Milano, Venetsia, kirkkovaltio Vatikaani sekä eteläinen Napoli olivat vaurastuneet kaupan ja pankkitoiminnan keinoin. Niillä oli vilkkaita kauppayhteyksiä niin Välimeren maihin kuin kaukaiseen Kiinaankin.

Vauraat ja ylhäiset suvut halusivat ikuistaa mahtinsa aikalaisille ja jälkipolville. Niinpä he tukivat taidetta, joka toi esiin heidän loistoaan. 1400-luvun vaikutusvaltaiset suvut, esimerkiksi Milanon Sforzat sekä Firenzen Medicit, tukivat kulttuurin uutta kukoistusta. Ne korostivat myös riippumattomuuttaan paavin vallasta. Samaan aikaan paavi palkkasi omaan palvelukseensa taiteilijoita, joiden oli määrä korostaa paavin mahtia.

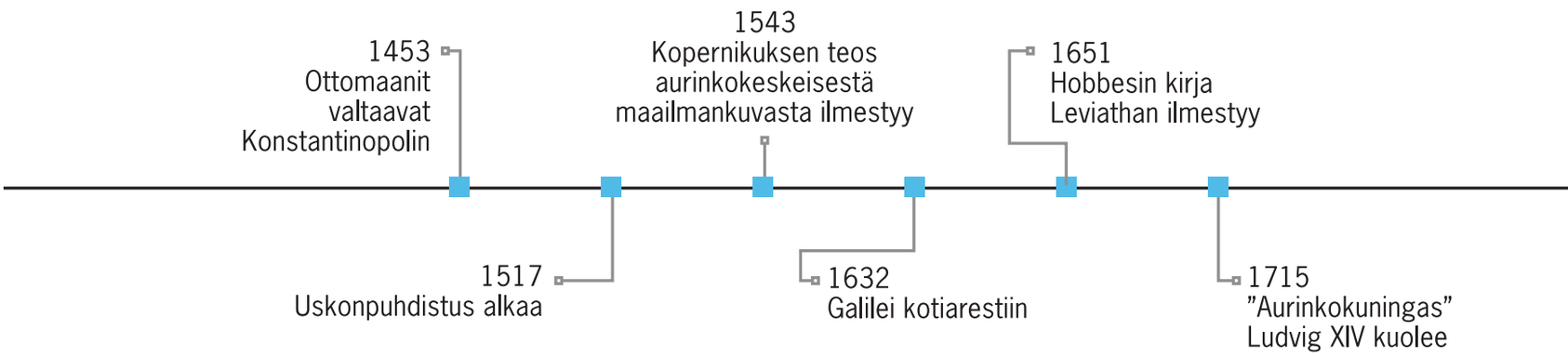

Renessanssiajalla kiinnostuttiin ihmisestä. Leonardo Da Vinci tutki ihmisvartalon mittasuhteita tutkielmassaan Vitruviuksen ihminen.

Jo 1300-luvun alussa Italiassa kehittynyttä elinvoimaista kulttuuria alettiin kutsua **renessanssi**ksi. Sana juontaa italian kielen sanasta ”rinascita”, uudelleen syntyminen. Renessanssiajalla ryhdyttiin tutkimaan antiikin kulttuuria ja tiedettä, minkä seurauksena antiikin kulttuurin katsottiin syntyneen uudelleen. Keskiajan yliopistoista ja korkeakulttuurista alkanut kehitys johti vähitellen uudenlaisen taideihanteen ja maailmankuvan syntyyn.

Humanismi ja uusi ihmiskäsitys

Renessanssikulttuuri on liitetty kiinteimmin juuri Italiaan, mutta 1300–1500-lukujen kuluessa uusi ajattelutapa voimistui myös muualla Euroopassa. Yläluokan ihmisihanteeksi tuli yleisnero, l’uomo universale, joka tunsi laajasti taloutta, tieteitä, politiikkaa ja taiteita. Hän oli sivistynyt, keskustelutaitoinen, utelias, henkisesti ja fyysisesti vahva ihminen. Siinä missä keskiajan ihanneihminen keskittyi kuoleman jäl-

Kirjapainotaito lisäsi tekstien määrää ja vaikutti uusien ajatusten nopeaan leviämiseen Euroopassa. Kirkko suhtautui aluksi myönteisesti nopeampaan tapaan tuottaa Raamattuja ja hengellisiä tekstejä, mutta myöhemmin mieli muuttui vähemmän suotuisaksi irtokirjasimille, kun kirjapainoa käytettiin välineenä katolisen kirkon ylivaltaa vastaan. Dominikaanimunkki Filippo de Strata totesi avoimen kielteisesti: "Est virgo hec penna, meretrix est stampificata" (Kynä on neitsyt, kirjapaino huora).

keiseen elämään ja oli vahvasti yhteisöllinen, uuden ajan ihminen keskittyi myös nauttimaan nykyhetkestä ja tavoittelemaan henkilökohtaista onneaan.

Renessanssiajan oppineet ajattelivat, että ihminen oli maailmankaikkeuden ja luomakunnan keskipiste. Siksi aikakauden oppineiden ajatusmaailmaa on kutsuttu **humanismiksi** (lat. humanus = ihminen). Humanistien joukossa oli kirjailijoita, kielentutkijoita ja historioitsijoita. He etsivät käsiinsä antiikin käsikirjoituksia ja tutkivat niitä. Oppineet eivät enää tyytyneet kommentoimaan antiikin tekstejä ja kristillisiä kirjoituksia. He alkoivat korostaa kriittistä ajattelua ja tehdä omia johtopäätöksiä alkuperäislähteistä.

Uskonnolla oli yhä tärkeä sija ihmisten maailmankuvassa. Humanistit alkoivat kuitenkin vaatia, että uskonnonharjoituksen tuli perustua nimenomaan Raamattuun, ei myöhempiin määräyksiin tai pyhimyskertomuksiin. Yhä useammin vaadittiin myös, että ihmisten oli saatava lukea Raamattua latinan sijasta omalla äidinkielellään.

Firenzessä kokoontui humanistien Platonin akatemia, jonka jäsenet kävivät ahkeraa kirjeenvaihtoa. Uusien ajatusten ja tietojen leviämistä nopeutti 1400-luvun tärkeä keksintö, kirjapainotaito. Keksinnön isänä pidetään saksalaista Johannes Gutenbergia, jonka ensimmäinen suuri painotyö oli latinankielisen Raamatun painaminen vuonna 1455. Painotaidon myötä kiistakirjoitukset ja uskonnolliset kannanotot levisivät aiempaa nopeammin ja laajemmalle. Humanismi ja painotaidon tuoma tiedon nopeampi leviäminen antoivat vauhtia 1500-luvun uskonnollisille muutoksille.

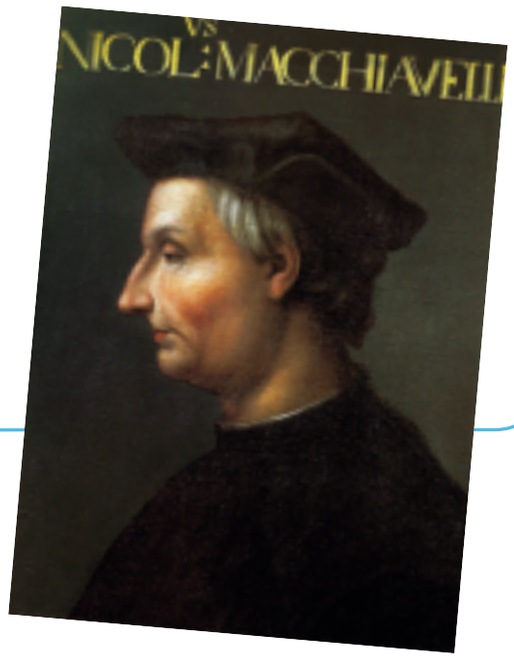

Machiavellin mukaan hallitsijan tuli olla viekas kuin kettu ja vahva kuin leijona.

Ruhtinaan hyve on voimankäyttö

Renessanssiajan Italia koostui pikkuvaltioista, jotka taistelivat vallasta. Valtioiden hallitsijat, renessanssiruhtinaat, pyrkivät kasvattamaan valtionsa mahtia miltei keinolla millä hyvänsä. Tämä synnytti filosofista keskustelua siitä, millainen vallankäyttö oikeastaan oli soveliasta ja mitä valta itse asiassa oli.

Erityisen kuuluisaksi tuli firenzeläisen poliittisen ajattelijan Niccolo Machiavellin (1469–1527) teos Ruhtinas (Il Principe). Machiavellin mukaan paras tapa hallita oli toimia voimakkaasti ja ovelasti ja käyttää muita hyödykseen. Ruhtinaan ei tarvinnut noudattaa moraalisia ohjeita tai hyveellisyyttä valtaa tavoitellessaan, vaan hänen tuli toimia valtionsa parhaaksi keinolla millä hyvänsä.

Antiikista esikuvia hakenut Machiavelli sai sekä ihailijoita että vihamiehiä, ja hänen teoksensa on tulkittu milloin valtaa himoitsevien ohjekirjaksi, milloin vallankäytön peitellyksi kritiikiksi. Häikäilemättömiä, omaa etuaan tavoittelevia poliitikkoja kutsutaan tänä päivänäkin **machiavellisteiksi**.

Renessanssin kuvataide ja kirjallisuus

Keskiajan taiteilijat olivat käsityöläisiä, jotka eivät signeeranneet omia taideteoksiaan. Renessanssin taiteilija pyrki karistamaan tämän käsityöläisleiman harteiltaan, mutta ei täysin onnistunut siinä. Vaikka renessanssiajan taiteilijoista tuli ihailtuja ja luovia yksilöitä, tekivät he pääosin tilaajansa sanelemaa taidetta. Näin renessanssiajan yhteiskunnan mahtavimmat voimat, katolinen kirkko ja vallantäyteiset ruhtinaat sanelivat taideteosten aiheet. Uskonnolliset aiheet olivat näin ollen yhä tavallisia, ja niiden rinnalla alkoivat yleistyä myös maalliset aiheet.

Yksilöllisyyden ihannointi näkyi taiteessa voimakkaasti. Pöyhkeät renessanssiruhtinaat ja muut mahtimiehet kustansivat mielellään taiteilijan veistämään itsestään ratsastajapatsaan tai muun muotokuvan tai palkkasivat maalarin koristamaan asuntoaan taidokkain freskoin.

Humanistien vaikutuksesta renessanssitaiteilijat halusivat korostaa myös yhteyttään antiikkiin. Keskiajalla käytössä ollut arvoperspektiivi hylättiin, ja käyttöön otettiin nyt jälleen **kes-**

Michelangelon taidonnäytteessä Sixtuksen kappelin kattofreskosarjassa on kuvattu muun muassa Miehen luominen. Millaisia myöhempiä tulkintoja ja muunnelmia olet nähnyt tästä taidehistorian merkkiteoksesta?

keisperspektiivi. Sen käyttöönottoa helpotti myös antiikin matematiikan ja geometrian harrastuksen yleistyminen. Taiteilijatkin pääsivät helpommin käsiksi tieteen saavutuksiin ja niitä haluttiin soveltaa myös taiteeseen.

Yhteyttä antiikkiin korostettiin myös aiheiden valinnalla. Uskonnollisten aiheiden ja muotokuvamaalauksen ohella innoitusta haettiin myös antiikin mytologiasta. Keskiaikaisesta staattisuudesta haluttiin päästä eroon ja oppia otettiinkin antiikin kuvanveistäjiltä, joiden teoksista omaksuttiin liikkeen kuvaus ja mahdollisimman sopusuhtaiset mittasuhteet.

Renessanssiajalla arvostettiin ennen kaikkea kuvanveistoa. Esimerkiksi Michelangelo Buonarroti (1475–1564) koki olevansa ennen kaikkea kuvanveistäjä. Michelangelo yritti juuri tähän vedoten kieltäytyä, kun paavi tilasi häneltä Sixtuksen kappelin alttaritaulun ja kattofreskot. Lopputuloksena syntyi kuitenkin maailman taiteen klassikkona tunnettu teossarja.

Uuden ajan alun renessanssi kuvataan ajanjaksona, jolloin Euroopan talvi eli keskiaika päättyi ja eurooppalainen kulttuuri heräsi kevään tavoin jälleen eloon ja kukoistukseen. Sandro Botticellin maalaus La Primavera eli Kevään allegoria on hänen mestariteoksensa. Maalauksessa oikealta tuleva naishahmoinen Kevät kylvää kukkia ympärilleen kolmen sulottaren tanssiessa. Vasemmalla on puolialaston Merkurius. Yläpuolella lentää Amor silmät sidottuina ja joustaan jännittäen.

Suurten taiteilijoiden aikakausi

Michelangelon ohella lukuisat muut suuret renessanssitaiteilijat ovat jääneet historiaan niminä, joiden saavutuksia pidetään suurelta osin ylittämättöminä.

Maalaustaiteessa renessanssin varhaisimpia edustajia oli Sandro Botticelli (1455–1510), jonka antiikin innoittamat teokset Kevät (La Primavera) ja Venuksen syntymä symboloivat koko varhaisrenessanssin aikakautta, uutta kulttuuria ja taidetta. Taiteilija Donatellon (1386–1466) pronssinen David-patsas oli puolestaan ensimmäinen alastonveistos Euroopassa sitten antiikin päivien. Uutta oli se-

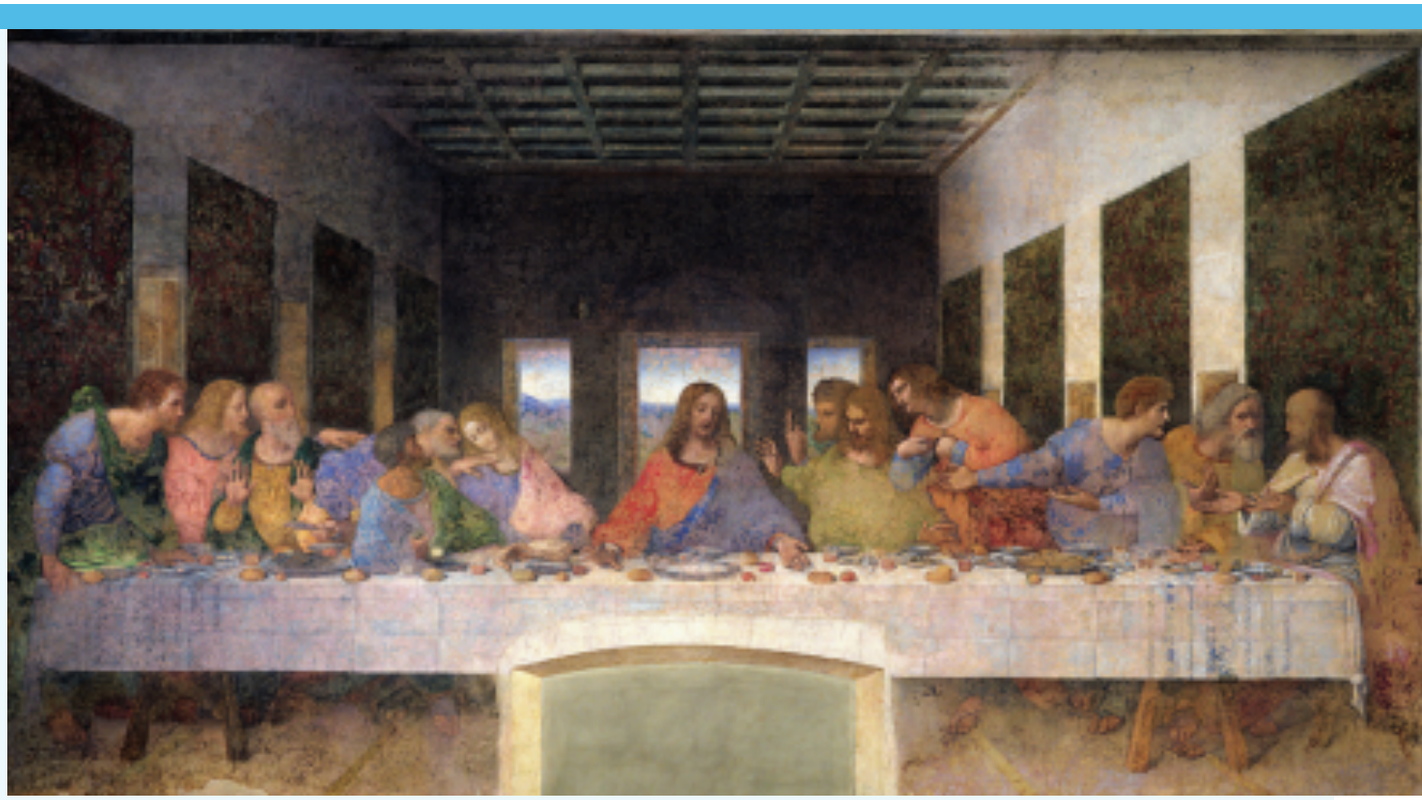

Uskonnolliset aiheet säilyivät maallisten aiheiden rinnalla renessanssitaiteessa. Leonardo da Vincin Pyhä ehtoollinen (1498).

kin, että patsas oli itsenäinen kokonaisuus eikä osa rakennuskokonaisuutta kuten keskiaikaiset rakennuksiin sijoitetut patsaat tai alttarikaappien pyhimyshahmot.

Varsinkin Leonardo da Vinciä (1475–1564) voi hyvin pitää renessanssi-ihanteen suorana ilmentymänä. Leonardo maalasi ja veisti lukuisia maailmantaiteen klassikoita. Hän oli myös perillä tieteen saavutuksista ja kehitteli uusia keksintöjä. Leonardo haaveili lentämisestä ja käytti paljon aikaa ja tarmoa lentolaitteen suunnittelemiseen. Vaikka Leonardon keksintöjen toteuttaminen jäi usein kesken, monet Leonardon ideat osoittavat hänen olleen huomattavasti aikaansa edellä.

Renessanssi puhkesi kukoistukseensa ensin Firenzessä, mutta 1400-luvun lopulla sen keskus siirtyi Roomaan. Taiteilijat hakivat virikkeitä antiikista. Esimerkiksi Rafael Sanzio (1483–1520) onnistui kaivautumaan Domus aureaan, keisari Neron kultaiseen palatsiin ja sai innoitusta taiteeseensa sinne antiikin aikana maalatuista freskoista.

Muita tunnettuja renessanssitaiteilijoita ovat Tizian ja El Greco. Tizianin eli venetsialaisen Tiziano Vecellion (1488–1576) teokset tunnetaan upeista, hehkuvista väreistään. Kreetalainen El Greco (1541–1614) hyödynsi hänkin venetsialaisten värikylläistä maailmaa teoksiinsa. Hän maalasi Espanjassa kuningas Filip II:n aikana upeita hovikuvia sekä mahtimiesten, kauppiaiden ja kirkonmiesten muotokuvia.

Dante pitää käsissään Jumalaista näytelmää. Hän seisoo kiirastulen seitsenpenkereisen vuoren ja Firenzen kaupungin välissä osoittaen helvetin sisäänkäyntiä, josta tuomitut laskeutuvat kokemaan kadotuksen kauhuja. Kiirastulen vuoren päällä seisovat Aatami ja Eeva maanpäällisessä paratiisissa. Aurinko ja kuu edustavat taivaallista paratiisia. Kuvassa näkyy myös Firenzen tuomiokirkon kupoli, johon itse fresko on maalattu.

Humanistit kirjoittivat usein latinaksi, mutta renessanssiajalla myös kiinnostus kansankieliseen kirjallisuuteen kasvoi. Italialainen Dante Alighieri (1265–1321) oli italian kielellä kirjoitetun kirjallisuuden varhaisimpia nimiä. Hän kirjoitti teoksen *Jumalainen näytelmä* Toscanan murteella. Teoksen päähenkilö vaeltaa helvetistä kiirastulen kautta taivaaseen ja esittää myös kritiikkiä kirkon edustajia kohtaan. Danten voi sijoittaa myös keskiaikaiseksi kirjailijaksi, sillä hänen Jumalaisen näytelmän maailmankuvaa hallitsee kristillinen käsitys maailmasta.

Danten ohella myös firenzeläinen Francesco Petrarca (1304–1374) teki työtä kansankielisen kirjallisuuden luojana. Hän keräsi antiikin ajan latinankielistä kirjallisuutta mutta kirjoitti runoja myös italiaksi. Petrarcan aikalaisen ja tuttavan Giovanni Boccaccion (1313–1375) *Decamerone* on puolestaan novellikirjallisuuden kantateos. Petrarca ja Boccaccio kuuluivat myös humanismin kärkihahmoihin.

Englantilainen näytelmäkirjailija William Shakespeare (1564–1616) edesauttoi italialaisen näytelmäteatterin tuloa saarivaltioon. Uuden ajan alussa suuriin kaupunkeihin alettiin rakentaa teattereita. Lontoo oli teatterimaailman keskus, ja siellä Shakespeare elätti itsensä Globe-teatterin kirjailijana ja näyttelijänä. Shakespeare sai näytelmiensä aiheet historiasta ja aiemmasta kirjallisuudesta. Monet Shakespearen

teokset, esimerkiksi Romeo ja Julia, Hamlet ja Macbeth, ovat kirjallisuuden klassikoita, joita esitetään edelleen ja joiden juoni toistuu monissa nykyajan kirjoissa, näytelmissä ja elokuvissa.

Shakespearen tekstit heräävät henkiin aina uusina tulkintoina.

Syntyikö antiikki uudelleen?

Renessanssiajan taiteilijat ja oppineet pyrkivät luomaan kuvaa renessanssista aikakautena, joka herätti antiikin kulttuurin eloon. Käsite keskiaika on nimenomaan renessanssin luomus ja sitä käytettiin kuvaamaan ”pimeää” aikaa antiikin ja renessanssin välissä. Kirjailija Petrarcan mukaan tulevat sukupolvet voivat löytää ”takaisin muinaisuuden kirkkaaseen loistoon” vasta ”kun pimeys väistyy”.

Usein on korostettu renessanssin tieteen irrottautuneen kirkon talutusnuorasta. Siten tieteen saralla voitiin kehittää uusia saavutuksia, jotka eivät välttämättä olleet sopusoinnussa Raamatun kanssa. Suuri osa tieteestä perustui kuitenkin edelleen taikauskoon. **Magia**, tähdistä ennustaminen ja jopa **okkultismi** olivat renessanssinkin tiedemiesten suosiossa.

Nykytutkijat ovat myös huomauttaneet renessanssin sijoittuvan ajallisestikin suurelta osin keskiajalle. Monet renessanssin luomuksina pidetyt uutuudet, kuten yksilöllisyyden ihannointi, saivat alkunsa jo keskiajalla. Siirtyminen uuteen aikakauteen tapahtui hitaasti, eikä keskiaikaisen kulttuurin ja renessanssikulttuurin välillä ole selkeää rajakohtaa. Perinteiset uuden ajan merkkeinä pidetyt tapahtumat, kuten löytöretket ja uskonpuhdistus, sijoittuvat vasta renessanssiajan loppupuolelle. Tämäkin vahvistaa käsitystä renessanssikulttuurin keskiaikaisista juurista.

Tehtävät

1. **Miksi renessanssi syntyi juuri Italiassa?**
2. **Miten ihmiskuva muuttui siirryttäessä keskiajalta renessanssiin?**
3. **Luonnehdi kirjapainotaidon keksimisen merkitystä.**
4. **Millaisia ohjeita Machiavelli antoi hallitsijalle?**
5. **Mitkä piirteet renessanssin taiteessa periytyivät**
   a) keskiajalta?
   b) antiikista?

8. Uskonpuhdistus ja uusi maailmankuva

Kirkkoa kritisoidaan

Katolinen kirkko oli keskiajan kuluessa noussut vahvaan valta-asemaan. Kriitikoiden mielestä maallinen omaisuus, valta ja ylellisyys olivat kirkon johtajille tärkeämpää kuin hengellisyys ja uskonkysymykset.

Humanismin ja renessanssin myötä kirkkoa alettiin arvostella yhä ankarammin. Humanismi korosti paluuta tiedon alkulähteille. Raamattu haluttiin nostaa uskon harjoittamisen perustaksi. Kuuluisimpiin kirkon kriitikoihin kuului 1300-luvulla elänyt englantilainen John Wycliff (noin 1329–1384), joka käänsi Raamatun englanniksi. Wycliff vaati, että Raamatun arvovalta oli nostettava paavin valtaa korkeammaksi. Tsekkiläinen Jan Hus puolestaan perusti oman kirkon 1400-luvun alussa. Hänen kannattajiaan kutsuttiin hussilaisiksi. Paavi kuitenkin torjui uudistuspyrkimykset kovin ottein, ja harhaoppiseksi tuomittu Hus poltettiin roviolla.

1500-luvun alussa kriitikkojen joukkoon littyi Erasmus Rotterdamilainen (1466–1536), eräs tärkeimmistä renessanssihumanisteista. Erasmus oli maailmankansalainen – kosmopoliitti, teologi ja kielitieteilijä, joka työskenteli ja opetti Italiassa, Ranskassa, Sveitsissä, Saksassa ja

Wormsin valtiopäivillä uskonpuhdistuksesta tuli poliittinen asia. Luther puolusti valtiopäivillä näkemyksiään eikä suostunut perumaan puheitaan ja kirjoituksiaan. Paavi oli jo aiemmin julistanut Lutherin kirkonkiroukseen, nyt Luther sai keisari Kaarle V:ltä myös valtakunnankirouksen päälleen. Lutherista tuli lainsuojaton ja hän katosi Saksin vaaliruhtinaan tarjoamaan turvapaikkaan Wartburgin linnaan.

Propagandaa harjoitettiin puolin ja toisin. Puupiirrokset, joita voitiin monistaa, toimivat sekä uskonpuhdistajien että katolisten aseena. Anekauppaa kritisoiva puupiirros on 1500-luvulta. Protestanteilla oli halveksuntaa osoittava sanontansa anekaupasta: "Kun raha kirstuun kilahtaa, niin sielu taivaaseen vilahtaa". Millaisen kuvan Cornelis van Haarlemin maalaus Munkki ja nunna antaa kirkonpalvelijoiden moraalista?

Englannissa. Erasmus Rotterdamilaisen mielestä kirkon tavat ja opilliset tulkinnat eivät perustuneet Raamattuun. Hänen mielestään tärkeimmäksi periaatteeksi oli nostettava lähimmäisenrakkaus, joka oli Raamatun pysyvin opetus.

Vuonna 1516 Erasmus julkaisi Uudesta testamentista kriittisen kreikankielisen laitoksen, jotta papit voisivat tutustua kristinuskoon mahdollisimman alkuperäisestä lähteestä.

Uskonpuhdistus

Vuonna 1506 paavi alkoi rakennuttaa Roomaan suurta Pietarinkirkkoa. Kalliitten rakennustöiden aiheuttamaa rahapulaa koetettiin paikata muun muassa kauppaamalla kirkon virkoja. Rahaa saatiin myös laajentamalla **anekauppaa**: ihmiset saivat ostaa aneita eli lievityksiä synneistään. Niiden avulla luvattiin ihmisen joutuvan kärsimään lyhyemmän ajan kuolemanjälkeisessä kiirastulessa tai saavan jopa paikan taivaassa.

Wittenbergin yliopiston teologian professori Martti Luther ei hyväksynyt anekauppaa. Vuonna 1517 hän kirjoitti 95 teesiä eli väitettä, joissa hän tuomitsi anekaupan. Kertoman mukaan hän naulasi teesit kirkon oveen. Luther toivoi avointa keskustelua kirkon uudistamiseksi. Jotkut teeseistä kuitenkin kyseenalaistivat paavin arvovallan, ja Luther ajautui törmäyskurssille katolisen kirkon kanssa. Lutherin ja muiden kriitikkojen tarkoituksena ei ollut perustaa uutta kirkkoa, vaan uudistaa katolisen kirkon toimintaa. Päämääränä oli palauttaa

Henrik VIII erotti Englannin kirkon paavin vallasta ja julistautui kirkon pääksi. Osasyynä uskonpuhdistukseen oli Henrikin halu saada ero vaimostaan Katariina Aragonialaisesta ja naida Anna Boleyn. Katariina Aragonialainen ei ollut onnistunut synnyttämään Henrikille miespuolista perijää. Henrik oli naimisissa kuudesti; kahdesta vaimostaan hän erosi ja kaksi hän teloitutti. Yksi vaimoista kuoli ja yksi oli elossa vielä Henrikin kuollessa.

kirkko sellaiseksi, kuin alkukirkon arveltiin olleen. Kaikki Raamatun vastaiseksi koetut opit, esimerkiksi anekauppa ja selibaattivaatimukset haluttiin poistaa.

Katolinen kirkko ei kuitenkaan ollut valmis ehdotettuihin uudistuksiin. Paavi määräsi Lutherin kirkonkiroukseen. Lisäksi Saksan valtiopäivät julisti Lutherille valtionkirouksen, eli hänestä tuli lainsuojaton. Luther sai kuitenkin myös tukea monilta saksalaisilta ruhtinailta, jotka vastustivat paavin vallan kasvua. Osa saksalaisista ruhtinaskunnista siirtyi tukemaan Lutherin uudistusvaatimuksia. He protestoivat uskonpuhdistuksen tukahduttamista vastaan, ja heitä alettiin kutsua **protestanteiksi**. Nimitys laajeni myöhemmin tarkoittamaan muitakin liikkeitä, jotka 1500-luvulla irtautuivat katolisesta kirkosta.

Protestanttiset ruhtinaat suosivat omilla maillaan uuden uskon saarnaamista. Paavi menetti vaikutusvaltansa näiden ruhtinaskuntien pappisvirkoihin ja uskonnolliseen elämään. Vuonna 1555 sovittiin, että maallisella hallitsijalla oli valta päättää alueensa uskonnosta. Periaatetta luonnehdittiin sanoilla ”kenen maa, sen uskonto”. Protestanttien ja katolilaisten välille syntyi näin väliaikainen uskonrauha.

Vaikka katolisen kirkon väärinkäytöksiä oli kritisoitu, monet tavalliset ihmiset olivat myös pahoillaan, kun luostareita suljettiin ja kirkot köyhtyivät. Toisaalta monet halusivat mennä pitemmälle kuin Luther ja hänen kannattajansa. Sveitsiläissyntyisen Jean Calvinin johtamat kalvinistit korostivat sitä, että vain jumalan armo voi tehdä ihmisen autuaaksi. Kalvinistit suhtautuivat myönteisesti koron ottamiseen, minkä seurauksena liike sai kannatusta niissä Euroopan osissa, joissa rahatalous oli kehittynyt pisimmälle. Esimerkiksi kalvinismin syntymaasta Sveitsistä tuli Euroopan pankkielämän keskus.

Englannissa reformaatiosta syntyi oma versionsa eli **anglikaaninen** kirkko. Keskeisenä uudistajana oli Englannissakin valtakunnan hallitsija, kuningas Henrik VIII, joka riitautui katolisen kirkon kanssa, kun paavi ei sallinut hänen ottaa avioeroa. Englannin parlamentti julisti 1534, että kuningas oli kirkon johtaja.

Taistelu puhtaasta uskosta

1500-luvun lopulla katolinen kirkko ryhtyi määrätietoiseen vastaiskuun, **vastauskonpuhdistukseen**, palauttaakseen asemansa Pohjois- ja Länsi-Euroopassa. Vuonna 1534 perustettu **jesuiittajärjestö** eli Jeesuksen veljeskunta sai tärkeän aseman. Jesuiitat toimivat paavin lähettiläinä Euroopan hoveissa ja puhuivat siellä katolisen kirkon puolesta.

Pärttylinyön verilöyly Pariisissa 1572. Tuolloin surmattiin noin 20 000 protestanttia, eli hugenottia kuten heitä Ranskassa nimitettiin, ja seuraavien vuosien ajan käytiin sisällissotaa (nk. hugenottisotia). Hugenotit saivat Ranskan kuninkaalta uskonnonvapauden vuonna 1598.

Jesuiittoja pelätympi paavin apuri oli katolisen kirkon **inkvisitiolaitos,** kuulusteluelin ja tuomioistuin. Jo keskiajalla inkvisitio oli langettanut tuomioita kerettiläisille eli katolisen kirkon opeista harhautuneille. Harhaopiksi katsottiin esimerkiksi kiellettyjen kirjojen lukeminen ja protestanttiset aatteet. Kiellettyihin kirjoihin kuului muun muassa uskonpuhdistusliikkeiden kirjoituksia ja tieteellistä kirjallisuutta. Kielletyt kirjat luetteloitiin, ja ei-toivottuja opuksia poltettiin kirjarovioissa.

Euroopan uskonnollinen vastakkainasettelu jyrkkeni. Kukin uskontokunta uskoi ainoana edustavansa oikeaa uskoa. Ristiriidat kärjistyivät pitkiksi uskonsodiksi, joista tunnetuin on tuhoisa kolmikymmenvuotinen sota (1618–1648).

Kun eri uskontokuntien edustajat kävivät toistensa kimppuun, monet joutuivat pakenemaan vapaamieliseen Hollantiin tai Amerikan mantereelle. Myös kirkon opetukset kyseenalaistavia tiedemiehiä vainottiin.

Kirkkokuntien väliset erimielisyydet kiihdyttivät myös noitavainoja 1500–1600-luvuilla. Uuden ajan alussa inkvisitio alkoi jakaa entistä ankarampia tuomioita noituudesta ja jopa arkisesta taikuudesta, johon ihmiset turvasivat parantaakseen sairauksia tai varmistaakseen sadon onnistumisen. Etenkin niin kutsuttu noitasapatti puhutti: noitien uskottiin lentävän lä-

pi yötaivaan, juhlivan paholaisen kanssa ja vievän naapurien ja kyläläisten lapsiakin sapattiin. Raa'at kuulustelumenetelmät ja kidutukset yleistyivät ja kymmenet tuhannet, ehkä jopa sadattuhannet ihmiset surmattiin polttoroviolla.

Noitaoikeudenkäyntien syitä on etsitty muun muassa vaikeista katovuosista ja uskonsodista. Uhrien joukossa oli niin naisia, miehiä kuin lapsiakin. Jotkut epäilivät noituuden olemassaoloa, mutta monet pelkäsivät, että Jumalan viha kohtaisi maata, jos noitien sallittaisiin elää. Noitaoikeudenkäynnit loppuivat vasta 1700-luvulla.

Marraskuussa 1572 tanskalainen tähtitieteilijä Tyko Brahe havainnoi tähtitaivasta ja huomasi sinne ilmestyneen uuden kirkkaan tähden. Hämmästys oli suuri: miten se oli mahdollista? Olihan maailmankaikkeus Aristoteleen ja kirkon oppien mukaan pysyvä ja muuttumaton. Nykyään tiedetään, että kyseessä oli supernova, räjähtänyt tähti. Brahen havainnot olivat kuitenkin ristiriidassa yleisesti totena pidetyn kanssa.

Tähtitaivas tutkimuksen kohteeksi

Renessanssi arvosti uteliaisuutta ja uuden etsintää. Havaintojen tekeminen, erilaiset kokeet, päättelykyky ja looginen ajattelu nousivat tärkeämmiksi kuin vanhoissa kirjoituksissa esitetyt totuudet. Tieteentekijät hylkäsivät Raamatun ja teologian auktoriteetin. Ilmapiirin muutos raivasi tietä luonnontieteiden kehitykselle.

Erityisesti tähtitieteen kehitys ja sen vaikutus länsimaiseen ajatteluun oli uudella ajalla merkittävää. Tähtitieteilijät kehittelivät tieteellisiä välineitä, koneita ja laitteita ja kokosivat niiden avulla tietoa, joka uhmasi kristillisen kirkon esittämää totuutta maailmankaikkeuden luonteesta ja rakenteesta.

Aristoteleen ja Ptolemaioksen näkemys maakeskisestä, muuttumattomasta maailmankaikkeudesta nautti pitkään kannatusta yliopistopiireissä ja katolisen kirkon vahvoilla alueilla Etelä-Euroopassa. Tuntui luontevalta ajatella, että maa oli maailmankaikkeuden keskipiste, ja Raamatustakin löytyi tekstejä, jotka tukivat tätä käsitystä.

Kopernikuksen teoria asetti kyseenalaiseksi kirkon opettaman oikeauskoisen opin maakeskisestä maailmankaikkeudesta. Kopernikuksen järjestelmä eli "Planisphaerium Copernicanum" on kuvattu piirrokseen vuonna 1543.

Maakeskisestä aurinkokeskiseen maailmankuvaan

Puolalainen matemaatikko ja tähtitieteilijä Nikolaus Kopernikus (1473–1543) epäili maakeskistä tulkintaa. Hän päätyi matemaattisissa laskelmissaan siihen tulokseen, että aurinko oli maailmankaikkeuden keskus, joka pysyi paikallaan, ja planeetat kiersivät sitä pyöreillä radoillaan. Kopernikus arvioi maan pyörivän akselinsa ympäri kerran vuorokaudessa: tästä syystä näytti siltä, että taivaankappaleet kiersivät maata.

Katolinen kirkko tunnusti virallisesti maakeskistä maailmankuvaa, ja sen mielestä Kopernikuksen maailmankuva oli harhaoppinen. Protestanttisten alueiden oppineet kannattivat Kopernikuksen aurinkokeskeistä eli heliosentristä mallia eivätkä välittäneet katolisen kirkon ja inkvisition julistamasta harhaoppituomiosta.

Johannes Keppler (1571–1630) todisti laskelmillaan Kopernikuksen opit oikeiksi ja tarkensi niitä. Keppler totesi, että planeettojen kiertoradat eivät olleet pyöreitä vaan soikeita, ellipsin muotoisia. Hän kehitti matemaattisen kaavan, jonka avulla näitä kiertoratoja voitiin laskea ja esittää.

Cristiano Bantin maalaus vuodelta 1857 kertoo Galileon ja inkvisition kohtaamisesta. Millaisen kuvan taiteilija antaa tapahtuneesta?

Italialainen fyysikko ja tähtitieteilijä Galileo Galilei (1564–1642) havaitsi kaukoputkellaan Kopernikuksen ja Kepplerin laskelmat oikeiksi. Parempien mittauskeinojensa ansiosta Galilei löysi uusia tähtiä sekä havaitsi auringon pilkut, kuun kraaterit ja jupiterin neljä kuuta. Vanhoilla päivillään Galilei julkaisi havaintonsa teoksessa ”Dialogi kahdesta maailmanjärjestyksestä” vuonna 1632. Hän tiesi hyvin käyvänsä uhkapeliä sensuurin kanssa todetessaan, että maa tosiaan näytti kiertävän aurinkoa.

Uskonsotien aikakaudella ei ollut tilaa ajatuksille, jotka uhkasivat horjuttaa kirkon arvovaltaa. Inkvisitio langetti Galileolle harhaoppituomion. Erityisen raskauttavana pidettiin sitä, että Galileo oli kirjoittanut italiaksi niin, että tavallisetkin ihmiset saattoivat tutustua hänen tutkimukseensa ja hairahtua kirkon opeista. Galilei vältti polttorovion vain kieltämällä oppinsa. Hän vietti loppuelämänsä kotiarestissa inkvisition valvovan silmän alla.

Vähitellen luonnontieteen uudet havainnot kuitenkin hyväksyttiin. Maakeskisen maailmankuvan muuttuminen aurinkokeskiseksi muutti ihmisten ajattelua merkittävästi. Kun käsitys ympäröivästä maailmankaikkeudesta muuttui ja osoittautui Raamatun kuvausten vastaiseksi, usko muitakin kirkon esittämiä totuuksia kohtaan sai kolauksia. Uuden ajan alun tieteilijät katsoivat silti olevansa kristittyjä, eivätkä he sinänsä kiistäneet Jumalan olemassaoloa.

Mekaaninen maailmankuva?

Aurinkokeskinen maailmankuva oli vaikea hyväksyä senkin vuoksi, että maan liikkuminen tuntui arkikokemuksen perusteella järjenvastaiselta. Jo Kopernikukselle huomautettiin, että kaikki kappaleet sinkoutuisivat maan pinnalta avaruuteen, mikäli maa todellakin kiertäisi auringon ympäri.

Englantilainen fyysikko Isaac Newton (1642–1727) ratkaisi ongelman gravitaatiolain avulla. Gravitaatiolain mukaan Maa vetää kappaleita puoleensa, eivätkä ne siksi jää leijumaan ilmaan. Samaa ajatusta Newton sovelsi taivaankappaleiden liikkeisiin. Taivaankappaleiden vetovoima selittää sen, miksi planeetat kiertävät

kiertoratojaan auringon ympäri ja kuut kiertävät ratojaan planeettojen ympäri.

Galilein ja Newtonin tutkimukset pohjautuivat **empiiriseen** eli kokeelliseen tutkimukseen, jonka teoreettista pohjaa loi englantilainen Francis Bacon (1561–1626) Hän halusi uudistaa koko tieteellisen ajattelun ja tieteen tekemisen. Luonto olisi Baconin mukaan otettava ihmisen hallintaan, kunhan kokeellinen tutkimus auttaisi saamaan siitä riittävästi tietoa. ”Tieto on valtaa”, Bacon totesi.

Maailman selittäminen vaati tuekseen matematiikkaa. Analyyttinen geometria sekä integraali- ja differentiaalilaskenta kehittyivät voimakkaasti 1600-luvun aikana. Matematiikka kehittyi nopeasti ja siitä tuli luonnontieteiden yleismaailmallinen kieli, jota kaikki luonnontutkijat tarvitsevat.

Myös maantieteellinen maailmankuva muuttui uuden ajan alussa. Löytöretkiltä palaavilla oli tietoa merten takaisista uusista alueista, ihmisistä, eläimistä ja kasveista. Uudella ajalla syntyi lukuisia tiedeakatemioita ja tieteellisiä seuroja, jotka pyrkivät seuraamaan luonnontieteiden uusimpia saavutuksia. Kehitys jatkui 1700-luvulla, jolloin kasvi- ja eläintieteen tutkijat tekivät entistä tarkempia lajimääritelmiä ja etsivät hyötykäyttöä löytämilleen eliölajeille.

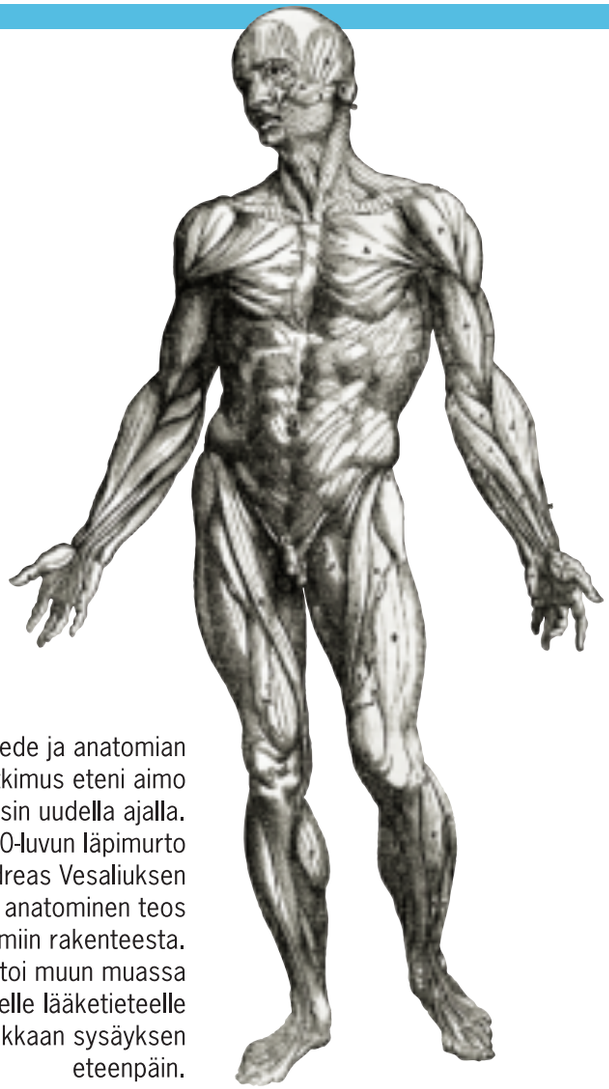

Lääketiede ja anatomian tutkimus eteni aimo harppauksin uudella ajalla. 1500-luvun läpimurto oli Andreas Vesaliuksen anatominen teos ihmisruumiin rakenteesta. Se antoi muun muassa kirurgiselle lääketieteelle voimakkaan sysäyksen eteenpäin.

Luonnontieteen nopea kehitys johti siihen, että maailmaa selitettiin mekaniikan lakien mukaisesti. Maailman uskottiin olevan koneisto, jonka selittäminen oli mahdollista. Pian luonnontieteen saavutuksia pyrittiin soveltamaan myös ihmiseen ja ihmisten muodostamien yhteiskuntien tutkimukseen.

Tehtävät

1. **Mitkä tekijät vaikuttivat uskonpuhdistuksen käynnistymiseen?**
2. **Selvitä käsitteet**
   a. kalvinismi
   b. anglikaanit
   c. vastauskonpuhdistus
3. **Miten uskonpuhdistus ja vastauskonpuhdistus vaikuttivat tieteen harjoittamisen edellytyksiin?**
4. **Selvitä, miten Kopernikus, Keppler, Galilei ja Newton vaikuttivat tähtitieteellisen maailmankuvan muuttumiseen.**
5. **Pohdi, miten 1600-luvun lopulla elävä ihminen suhtautuisi väitteeseen: ”Maailma on kuin koneisto, joka toimii mekaniikan lakien mukaisesti”.**

9. Itsevaltiuden kulttuuri

”Valtio olen minä”

Löytöretkien ja maailmankaupan tuotot, uskonpuhdistus sekä feodalismin mureneminen keskittivät valtaa hallitsijoille uuden ajan alkupuolella. Myös aikakauden ajattelijat kuten Niccolò Machiavelli ja Thomas Hobbes (1588–1679) kannattivat itsevaltiutta eli **absolutismia.**

Englantilainen Hobbes näki maansa ajautuvan kuninkaan ja parlamentin valtataistelun pyörteeseen 1600-luvun alkupuoliskolla. Taistelun lopputuloksena kuningas mestattiin parlamentin päätöksellä. Tapahtuman seurauksena Hobbes menetti uskon siihen, että kansa voisi hallita valtiota.

Hobbesin mukaan yhteiskunta, joka oli luonnontilassa, ajautui ”kaikkien sotaan kaikkia vastaan” jokaisen yrittäessä puolustaa omia oikeuksiaan. Tunnetussa teoksessaan *Leviathan* (1651) Hobbes esitti, että alamaisten tuli luovuttaa vapautensa ja päätösvaltansa itsevaltiaalle, joka vastineeksi suojelisi heitä.

Hallitsijalla piti olla mahdollisuus hallita siten, että valtion asukkailla olisi mahdollisimman hyvät olot. Siksi Hobbes oli valmis antamaan hallitsijalle rajattoman itsevaltiuden. Hobbesin mielestä hallitsijaa ei voinut erottaa.

Absolutismin mallimaana voidaan pitää Ranskaa. Ranskan hallitsija Ludvig XIV sai lem-

Ludvig XIV:n rakennuttama Versailles korosti itsevaltiaan asemaa. Versailles’n rakennustöissä uurasti 36 000 työntekijää 47 vuoden ajan, ja lopputulos on musertavan massiivinen. Palatsin kokonaispituus on yli puoli kilometriä ja leveys yli 400 metriä.

Ranskan kuningas Ludvig XIV rakensi itsevaltaisen järjestelmän. Aurinkokuninkaana tunnettu hallitsija oli tieteen, taiteen ja kulttuurin keskipiste. Nuorena hän esiintyi hovin balettiesityksessä auringonjumalaksi pukeutuneena. Hän hallitsi kokonaista aikakautta, jolloin ranskalainen tyyli ohjasi Euroopan muotia. Mitä voit kuvan perusteella päätellä tuon ajan tyyli-ihanteista?

pinimen ”aurinkokuningas”, sillä kaikki pyöri hänen ympärillään kuin planeetat auringon ympärillä. Hänen ministerinsä kirjoitti, että ”hän näkee kaiken, kuulee kaiken, päättää kaikesta, antaa kaikki määräykset”. Ludvig itse totesi yksikantaan asemastaan: ”Valtio olen minä.” Yksinvaltiuden periaatteet toteutuivat 1600- ja 1700-luvulla monissa muissakin maissa. Valtiopäiviä kutsuttiin koolle vain harvoin, ja valta keskittyi kuninkaan läheisille virkamiehille.

Ranskan esimerkki vaikutti Euroopan hallitsijoihin laajasti. Itsevaltiuteen siirryttiin muun muassa Itävallassa, Ruotsissa ja Venäjällä 1600–1700-lukujen aikana. Hobbesin kotimaa Englanti ei kuitenkaan lähtenyt absolutismin tielle. Vuosien 1688–1689 ”mainiossa vallankumouksessa” vahvistettiin parlamentin ja oikeuslaitoksen riippumattomuus hallitsijasta.

Hovikulttuuri

Itsevaltiuden ajan hovikulttuuri heijasteli kuningasvallan loistoa. Ludvig XIV rakennutti Pariisin ulkopuolelle uuden loistokkaan Versailles’n palatsin, josta tuli rajattoman yksinvaltiuden symboli. Sen ympärille levittäytyy valtava, säännöllisenmuotoinen puutarha satoine suihkulähteineen. Aikakauden parhaat taiteilijat palkattiin koristelemaan palatsin sisätilat veistoksin, kuvakudoksin, maalauksin ja huonekaluin.

Versaillesin hovielämän tuli ilmentää kaikin tavoin kuninkaan suuruutta. Yli 10 000 hengen hoviväki ympäröi jatkuvasti kuningasperhettä, jonka elämä oli kaikin tavoin julkista. Jopa perheenjäsenten pukeutumisseremonioissa ja aamutoimissa oltiin läsnä. Hoviväkeen kuului ylimpien aatelissukujen edustajia, joiden Ludvig halusi asuvan Versailles’ssa, jotta hän pystyi pitämään heitä silmällä.

Hovin elämää sääteli tiukka hovietiketti tiettyine päivärutiineineen ja rituaaleineen. Versailles’in väki tavoitteli kuninkaan suosiota hännystellen ja kilpaillen keskenään, tarkkaa käytösetikettiä noudattaen. Tanssiaiset ja muut hovin tilaisuudet olivat oiva keino yhdistää viihde ja politiikka. Parketilla solmittiin ja hoidettiin myös diplomatiaa ja kansainvälisiä suhteita.

Tanssiaisten lisäksi hovissa järjestettiin muutakin ajanvietettä ja viihdettä, muun muassa teatteriesityksiä. Aurinkokuninkaan suosiossa oli

Tanssi oli tärkeä hoviväen huvittelu- ja seurustelumuoto. Hyvä tanssitaito kuului aatelisen perussivistykseen. Hovitanssit kehittyivät Italian ja Ranskan hoveissa uudeksi taidemuodoksi, baletiksi. Tanssimestareiden järjestämissä tanssispektaakkeleissa hoviväki esitti toisilleen tanssinumeroita, joissa yhdistyivät tanssi, musiikki ja laulu. Ludvig XIV oli baletin ystävä ja hän palkkasi huomattavia taiteilijoita järjestämään hoviesityksiä. Baletti kohosi korkeammalle tasolle kuin aiemmin. Myöhemmin balettiesitykset siirtyivät hoveista teattereihin ja vaativat ammattiesiintyjiä.

näytelmäkirjailija Moliére (1622–1673). Hän kirjoitti ja esitti oivaltavia komedioita, joissa hän pilkkasi muun muassa tekopyhyyttä, saituutta ja nousukasmaisuutta. Moliéren terävän ivan kohteeksi saattoivat joutua myös yleisön joukossa istuvat aateliset. Hänkään ei silti tohtinut arvostella kuningasta.

Ranskan hovin tavat ja muoti toimivat esikuvina kaikille Euroopan hovien ylimystön edustajille itsevaltiuden ajalla. Ranskan kieli saavutti hallitsevan aseman niin ylimystön yleiseurooppalaisena keskustelukielenä kuin diplomatian ja kansainvälisen politiikankin kielenä.

Ranskalainen Moliére (Jean-Baptiste Poquelin) oli 1600-luvun suosittu kirjailija, näyttelijä ja ohjaaja. Moliére saavutti näytelmillään Ranskan hovin suosion, vaikka hänen ivansa saattoi myös loukata monia. Moliéren näytelmissä nauretaan usein ihmisluonteen heikkouksille kuten saituudelle, nousukasmaisuudelle ja tekopyhyydelle. Maalaus Moliéren lukutuokiosta on vuodelta 1728.

Itsevaltiaat pyrkivät lujittamaan valtionsa asemaa solmimalla järjestettyjä avioliittoja. Itävallan keisarinna Maria Teresialla (1717–1780) oli yhteensä 16 lasta, jotka kaikki naitettiin valtakunnan etujen mukaisesti. Yksi lapsista oli Ranskan kuningas Ludwig XVI:n puoliso Marie Antoinette.

Samaan aikaan kun Euroopan hallitsijat rakensivat kilpaa hovejaan ja kävivät tanssiaisiaan, heidän alamaistensa olot kurjistuivat. Kylmä ilmastovaihe pienensi satoja ja nosti viljan hintaa. Itsevaltiaiden käymät sodat, nälkä ja taudit surmasivat tavallista väkeä, jonka auttamiseen valtioilta ei juuri liiennyt rahaa.

Korskea ja koreileva barokki

1600-luvulla Italiassa syntyi mahtaileva, tunteita ja mittasuhteita paisutteleva tyylisuuntaus, jota kutsutaan barokiksi. Katolinen kirkko tuki uutta tyylisuuntaa, koska sen avulla voitiin kuvata kirkon loistoa ja vaurautta. Monissa protestanttisissa maissa kirkoista oli poistettu alttaritaulut, ja kirkon keskiössä oli saarnastuoli. Barokki oli isku protestanttista vaatimattomuutta vastaan. Paavi käytti katolisen kirkon pääkaupungin Rooman koristeluun valtavasti rahaa näyttääkseen muille, että kyseessä oli yhä maailman keskus.

Myös maallinen valta omaksui pian barokin mahtailevuuden. Kirkon kunniaksi syntynyt tyylisuunta sopi korostamaan myös yksinvaltaisten kuninkaiden mahtia ja kunniaa. Barokki kehittyi huippuunsa aurinkokuninkaan hovissa ja levittäytyi muotivirtauksena muihin Euroopan hoveihin ja valtakeskuksiin.

Barokille oli ominaista kokonaisvaltainen suunnittelu. Barokkirakennuksen ympärille suunniteltiin samaa tyyliä noudattava puistoalue ja sisustuskokonaisuus huonekaluineen, kankaineen ja verhoineen. Huonekalut olivat raskaita, suurikokoisia ja hyvin koristeellisia. Kankai-

Kuvanveistäjä Berninin tekemä patsas paavi Aleksanteri VII:sta Pietarinkirkossa kuvaa kirkon ja paavin mahtia barokin aikakaudella.

na käytettiin raskasta sametti a ja komeita kirjailuja.

Taiteelle ja arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä olivat dramaattisuus ja runsaus, kierteiset muodot, kerroksellisuus ja tunteikkuus. Kuvataiteessa tuotiin esiin valon ja varjon voimakkaita vaihteluja, liikettä ja diagonaalisia linjoja sekä suosittiin tummia värejä.

Myös pukeutumisessa korostettiin suurta kokoa ja näyttävää ulkonäköä. Puuteroidut peruukit olivat muotia. Ne oli usein valmistettu hevosten ja vuohien jouhista. Sekä miesten että naisten hiuslaitteet kohosivat korkeuksiin, ja kenkämuodissa siirryttiin yhä korkeampiin korkoihin.

Vaikka ulkoiset puitteet henkivät varakkuutta ja loistoa, ihmisten henkilökohtainen hygienia oli huonommalla tolalla. He peseytyivät harvoin. Epämiellyttävää hajua peiteltiin hajuvesillä, ja kirppuja houkuteltiin esiin peruukin alta

Rembrandt Harmenszoon van Rijnin teos Yövartio on osoitus Hollannin maalaustaiteen kultakaudesta 1600-luvulla. Barokkimaalaus ilmentää mestarillista valon ja varjon käyttöä.

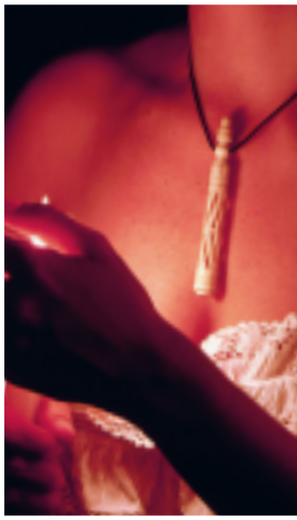

Kaulalla pidettävä luinen koru on kirppupyydys 1600-luvulta. Sen sisällä oli verinen tuppo, joka houkutteli kirput sisään pyydykseen. Kun ne olivat ruokailleet veriateriansa, eivät ne enää päässeet ulos pyydyksestä ihmisten kiusaksi.

erilaisiin kirppupyydyksiin. Myös pikkukoirat, jotka oleskelivat hovinaisten valtavien pukujen hameenhelmoissa, olivat suosittuja kirppupyydyksiä.

Gian Lorenzo Bernini (1598–1680) on barokin taiteen merkittävin edustaja. Bernini oli paavien hovitaitelija, kuvanveistäjä ja arkkitehti. Pietarinkirkon alttaria suojaava pylväskatos eli baldakiini on hänen käsialaansa. Rakentamisvuonnaan siihen kului kymmenesosa kirkkovaltion vuosituloista. Muita Berninin käsialaa olevia kuuluisia veistoksia ovat muun muassa Piazza Navonan Neljän joen suihkulähde sekä Pyhän Teresan hurmio -niminen veistos Santa Maria della Vittoria -kirkossa Roomassa.

Maalaustaiteen suuriin barokkinimiin kuului myös italialainen Caravaggio (1571–1610), joka maalasi tummasävyisiä ja dramaattisia töitä uskonnollisista aiheista ja pyhimyksistä. Hän on erityisen tunnettu elävästi kuvatuista ihmishahmoista. Espanjalainen Diego Velasquez (1599–1660) puolestaan teki lukuisia muotokuvia Espanjan kuningasperheen jäsenistä ja elämästä.

Barokkityyli kulkeutui myös pohjoiseen Eurooppaan ja kukoisti erityisesti Alankomaissa, joka oli vaurastunut ja ottanut johtoaseman tuottavassa kaupankäynnissä. Vaurastuneet porvarit maksoivat taiteilijoille tilaustöistä, joissa kuvattiin uskonnollisten aiheiden lisäksi usein kaupunkielämää ja porvaristoa.

Espanjalaisen barokkitaiteilija Diego Velasquezin eräs kuuluisimmista töistä on Hovinaiset. Taiteilija on saapunut maalaamaan muotokuvaa Espanjan kuningasparista, jonka kuva heijastuu peilistä. Pieni prinsessa Margarita seuraa tapahtumaa kamarineitojensa ja viihdyttäjien ympäröimänä.

Taidemaalari Peter Paul Rubens (1577–1640) edustaa barokin tummia pohjoisia sävyjä. Hän on tunnettu etenkin teostensa rehevistä naishahmoista. Tunnetuin hollantilainen barokkitaiteilija lienee Rembrandt (1609–1669). Hän oli hyvin tuottelias taiteilija, jonka tuotannossa on paljon aikalaisten muotokuvia. Aiemmin muotokuvia oli tehty vain kuninkaallisista ja hoviväestä. Rembrandtin työt tunnistaa mestarillisesta valon ja varjon käytöstä.

Barokkiajan kirjallisuus noudatteli osittain aikakauden tyylisuuntaa. Barokkiajan draamassa yhdistyvät hillitön elämänhalu, väkivaltaiset kuvaukset ja vahva eroottinen lataus. Naistenmies, Don Juan -hahmo, seikkaili monissa aikakauden näytelmissä.

Molièren ohella myös Miguel de Cervantes nousi kuuluisuuteen humoristisella romaanillaan Don Quijote. Surullisen hahmon ritari käy romaanissa surkuhupaisiin seikkailuihin, jotka ilmentävät aikakaudelle ominaista saavuttamattomien ihanteiden tavoittelua.

Klassinen musiikki kehittyi barokin aikakaudella. Aikakauden suurten säveltäjien, kuten Antonio Vivaldin ja Georg Friedrich Händelin teoksia esitettiin kuninkaallisissa musiikkitaloissa. Myös oopperamusiikki sai alkunsa Italiassa. Kirkkomusiikkia uudisti esimerkiksi Johann Sebastian Bach.

Keimaileva rokokoo

Ylettömään mahtailuun pyrkinyt barokki koettiin ennen pitkää raskaaksi ja vanhanaikaiseksi. Taiteeseen, sisustukseen ja pukeutumiseen kaivattiin uutta kepeyttä, luonnollisuutta ja raikkautta. Ranskalainen rokokoo korosti juuri näi-

Antoine Watteaun rokokoomaalaus Keinu (noin 1712) kuvaa rakastavaisia huvittelemassa puistomaisessa maisemassa. Keinuminen oli suosittu aihe ranskalaisissa 1700-luvun alun maalauksissa. Se liitettiin muun muassa naisten häilyvyyteen sydämenasioissa. Aihe tarjosi myös syyn kuvata naisten jalkoja ja alushameita.

tä piirteitä. Huonekalut saivat uudet, sirot linjat: voimakkaat punaisen ja kullan sävyt korvattiin vaaleilla pastelliväreillä.

Rokokoo sai innoitusta kaukomailta. Vilkastunut maailmankauppa toi eurooppalaisiin hoveihin yhä enemmän kallisarvoisia kankaita, ja raskas sametti vaihtui ilmavaan silkkiin ja sileään satiiniin.

Salongeissa maisteltiin uusia nautintoaineita kuten teetä ja kahvia. Niiden nauttimiseen tarvittiin uudenlaisia käyttöesineitä, esimerkiksi siroja posliinisia tee- ja kahvikuppeja sekä -kannuja, joita alettiin valmistaa myös Euroopassa.

Erityisesti Kiinan arkkitehtuuri ja taide viehättivät rokokooajan ihmisiä. Kiinalaismuodin ihailua kutsuttiin nimellä **chinoiserie**. Kuninkaallisten palatsien puutarhoihin rakennettiin kiinalaishenkisiä huvimajoja. Katseet kohdistettiin palatsien sisältä ulos ympäröivään luontoon, puistomaisemiin ja paimenidylleihin.

Tehtävät

1. **Miten Thomas Hobbes perusteli vallan keskittämistä hallitsijalle?**
2. **Miten itsevaltius vaikutti Euroopan kulttuurielämään 1600–1700-luvuilla?**
3. **Miten barokki liittyy 1600-luvun historialliseen kehitykseen?**
4. **Miten rokokoo eroaa barokista?**
5. **Arvioi väitettä: Itsevaltius synnytti uusia yhteiskunnallisia ongelmia.**

Renessanssi ja barokki ilmentävät uutta aikaa

Keskiajalla Rooman kaupunki oli kokenut kovia, olihan paavikin hallinnut välillä Ranskasta käsin. 1400-luvulla renessanssipaavit aloittivat suuria rakennushankkeita, joiden oli määrä nostaa kaupunki rappiotilasta uuteen kukoistukseen. Antiikin loisto haluttiin herättää uudelleen henkiin.

Firenzessä käytiin samaan aikaan valtataisteluja, joiden sekasortoa johtavat renessanssitaiteilijat pakenivat, ja paavi houkutteli heidät hovinsa ja Vatikaanin kirkkovaltion palkkalistoille.

Pietarinkirkon rakennustyöt aloitettiin vuonna 1506 paikalla, jossa apostoli Pietarin kerrottiin kärsineen marttyyrikuoleman. Paikalla oli aiemmin ollut myöhäisantiikin basilika, joka purettiin. Rakennustöitä johti aluksi kuuluisa renessanssiajan arkkitehti Bramante. Kirkon rakennustyöt jatkuivat kuitenkin yli sata vuotta: se vihittiin käyttöön vuonna 1626. Tuona aikana arkkitehtuurin suuntaus ehti vaihtua, mikä näkyy kirkon ulkoasussa. Pietarinkirkko on sekoitus renessanssin ja barokin tyylisuuntia.

Kirkon arkkitehtuuri pohjautuu renessanssin hengessä antiikin klassiseen tyyliin. Sitä hallitsevat sopusuhtaiset vaakalinjat, ja julkisivu (1) muistuttaa antiikin ajan temppeliä pylväineen, päätykolmioineen

Viisikymppisen arkkitehtuurityyli on renessanssi. Sadan euron setelin kuva edustaa barokkia ja rokokoota.

ja patsaineen. Taiteilija Rafaelin maalaamat paavin käytössä olleet huoneet sekä Michelangelon suunnittelema kupoli (2), Pieta-veistos (3) ja Sikstuksen kappelin freskot ovat maailmankuuluja renessanssiaarteita. Pietarinkirkon kupoli on sisähalkaisijaltaan noin 42 metriä, ja kirkon korkeus lattiatasosta kupolin ristiin on yli 130 metriä.

1600-luvun rakennustöissä alkoivat korostua barokkimainen mahtipontisuus, koristeellisuus, säännöllisyys ja geometrisuus. Kirkkoon lisättiin torneja, holvikaaria, julkisivufasadi, pylväitä ja valtavasti koristeluja.

Kirkon ympärille valmistui vuonna 1667 Pietarinaukio (4), jonka suunnitteli barokin huomattavin taiteilija, Gian Lorenzo Bernini. Aukion soikea muoto on barokille tyypillinen, ja sitä reunustavat symmetriset pylväskäytävät. Massiiviselle aukiolle mahtuu kymmeniä tuhansia ihmisiä.

Pietarinkirkon parvekkeelta julistetaan uuden paavin valinta ja paavi pitää siellä puheensa jouluna ja pääsiäisenä. Päivittäin Pietarinkirkossa käy 5000–20 000 vierailijaa, vilkkaimpana turistisesonkina jopa 30 000 ihmistä.

Aineistotehtävät

1. **Nicolaus Kopernikus päätyi esittämään vuonna 1543, että maa kiertää aurinkoa. Paaville osoittamassaan omistuskirjoituksessa Kopernikus perustelee kantaansa:**

Pohdiskeltuani pitkään matemaattisten perinteiden epävarmuutta mielessäni alkoi kehkeytyä ajatus, että filosofit, jotka toisinaan tarkoin tutkailevat maailmankaikkeutta pienimpiäkin yksityiskohtia myöten, eivät olleet kyenneet antamaan luotettavaa selitystä tästä täydellisimmän ja tarkimman mestarirakentajan tekemästä maailmankoneistosta, meidän vuoksemme luodusta. -- Ensin huomasin Ciceron ja sitten Nicetaan uskoneen maan liikkumiseen. Sitten totesin, että Plutarkhos ja muut olivat olleet samaa mieltä. Tuolloin johduin ajattelemaan maan liikkumista. Tietäessäni nyt muiden ennen minua vapaasti kehittäneen keinotekoisia ympyräliikkeitä kuvatakseen taivaallisia ilmiöitä ajattelin, että minunkin on lupa etsiä tähänastista käsitystä luotettavampaa selitystä taivaallisille ilmiöille olettamalla maan liikkuvan, siitäkin huolimatta, että tämä näkemys vaikuttaa järjenvastaiselta.

Lähde: Nicolaus Kopernikus, De revolutionibus, ote omistuskirjoituksesta paavi Paavali III:nnelle

Katoliseen dominikaanijärjestöön kuulunut Giovanni Maria Tolosani kommentoi Kopernikuksen teoriaa:

Hän on todellakin matematiikan ja tähtitieteen asiantuntija, mutta hänen tietonsa ovat hyvin puutteelliset fysiikan ja dialektiikan (=antiikin väittelytaitoa) tieteissä. Lisäksi hän vaikuttaa hyvin perehtymättömältä Pyhän kirjoituksen suhteen -- Tähtitieteilijä ei voi olla täysinoppinut, ellei hän ole ensin opiskellut fysikaalisia tieteitä -- Kutsu kokoon oppineita ja anna heidän lukea Kopernikuksen ensimmäinen kirja maan liikkeestä ja tähtitaivaan liikkumattomuudesta. Varmaankin he toteavat, ettei hänen todistuksillaan ole voimaa ja ne voidaan helposti kumota. On typerää vastustaa kaikkien jo hyvin kauan kannattamaa näkemystä, jolla on vahvat perusteet, ellei vastaväittäjä käytä vielä vahvempia ja vastaansanomattomia perusteita ja kumoa täysin vastakkaista näkemystä. Mutta Kopernikus ei vähimmässäkään määrin tee näin.

Lähde: Robert S. Westman, The Copernicans and The Churches

a) Miten Kopernikus päätyi aurinkokeskeiseen malliin?
b) Miksi Tolosani ei hyväksy Kopernikuksen teoriaa?
c) Arvioi, miksi katolinen kirkko suhtautui kriittisesti uuteen maailmankuvaan.

2. **Alla on kaksi luonnehdintaa renessanssikulttuurin synnystä:**

Kun barbaarilaumat tuhosivat onnettoman Italian, ne eivät tuhonneet pelkästään rakennuksia, vaan hävittivät sukupuuttoon itse taiteilijatkin. Sitten, Jumalan armosta, vuonna 1240 syntyi Firenzessä Giovanni Cimabue tuoden ensimmäistä kertaa valoa maalaustaiteeseen.

Giorgio Vasari (1511–1574), Taiteilijaelämäkertoja

Koko käsitys [Kreikan] klassisen kulttuurin renessanssista eli "uudelleensynnystä" Rooman valtakunnan tuhoa seuranneen pimeän keskiajan jälkeen oli paljolti myytti -- antiikin perintö säilyi läpi keskiajan. Kreikan ja Rooman kirjallisuutta luettiin edelleen, monet keskiajan taiteilijat tunsivat klassisen taiteen kauneuden ja olivat kiinnostuneita antiikin legendoista ja historiasta.

Hugh Honour ja Ian Fleming,
Maailman taiteen historia (1992)

a) Mikä ristiriita katkelmissa on? Pohdi mistä ristiriita johtuu.
b) Arvioi, missä määrin renessanssin yhteydessä voidaan puhua antiikin uudelleensynnystä.

3. **Alla on lueteltu keskiajan ja uuden ajan maailmankuvan piirteitä.**
Mitkä tekijät vaikuttivat maailmankuvan piirteiden muuttumiseen keskiajan ja uuden ajan taitteessa?

Keskiaika	Uusi aika
• maakeskinen maailmankuva • yhteisöllisyys • Jumala ohjaa luontoa • raamattu tieteen yläpuolella	• aurinkokeskinen maailmankuva • yksilöllisyys • luonto toimii mekaniikan lakien mukaan • tieteen nousu maailman selittäjäksi

Kertaus

- Uuden ajan murros oli hitaasti etenevä maailmankuvan muutos.
- Muutokseen vaikuttivat kirkon auktoriteetin väheneminen, yksilöllisyyttä ja uteliaisuutta korostava renessanssi, humanismi, löytöretket sekä kansallisvaltioiden synty.
- Uskonpuhdistus muutti yhteiskuntaa ja johti katolisen kirkon vastauskonpuhdistukseen.
- Uskontokuntien välinen kiista synnytti uskonsotia.
- Uuden ajan taide- ja tyylisuuntauksia ovat antiikista ammentanut renessanssi, mahtaileva kirkon ja kuninkaan valtaa ilmentävä barokki ja siro, luonnosta innoitusta saanut rokokoo.

Itsevaltius herätti Euroopassa paljon vastustusta, ja 1700-luvulla varsinkin englantilaiset ja ranskalaiset filosofit alkoivat vaatia vallan uusjakoa. Myös kirkon asema joutui arvostelun kohteeksi. Kriittistä ajattelutapaa alettiin kutsua valistukseksi. Siitä tuli vuosisadalle leimallinen ajattelutapa, joka vaikutti Yhdysvaltain itsenäistymiseen ja Ranskan suureen vallankumoukseen.

10. Valistusfilosofia

Järkeilemällä parempi yhteiskunta

1700-luvulle tultaessa tavallisella ihmisellä ei edelleenkään ollut juuri mahdollisuuksia vaikuttaa syntymässään saamaansa asemaan. Euroopan itsevaltiaat hallitsivat aateliston ja papiston tuella. Porvaristo rajoitti oikeutta kouluttautua kauppias- ja käsityöläisammatteihin ja pysyi siksi varsin suljettuna säätynä.

Säätyjärjestelmää pidettiin Jumalan antamana ja papisto saarnasi sen pysyvyyden puolesta. Epäkohtien arvostelijoita tuomittiin vankeuteen: esimerkiksi Ranskassa itsevaltiuden arvostelijat suljettiin pahamaineiseen Bastiljin vankilaan. Pelko vankeustuomiosta ei kuitenkaan sulkenut kaikkien arvostelijoiden suita.

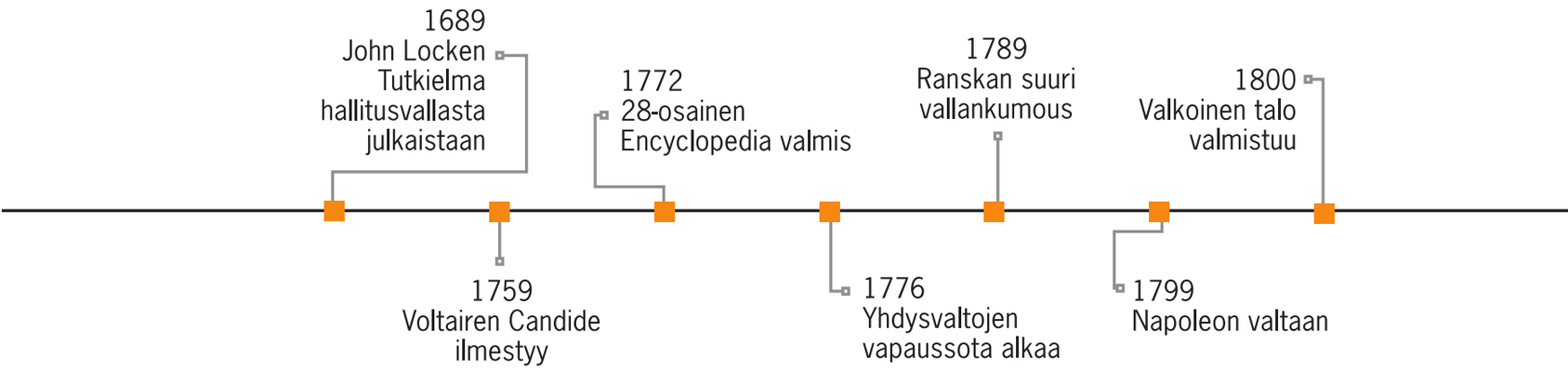

Ranskalainen talonpoikaisnainen on saanut kannettavakseen pappisrouvan ja aatelisnaisen. Pilapiirrokset pyrkivät nostamaan esiin tavallisen kansan alisteisen aseman ja kuvaamaan etuoikeutetut säädyt röyhkeinä oman edun tavoittelijoina.

Uusia näkemyksiä alettiin esittää ensiksi Englannissa. Maassa oli käyty pitkään valtataistelua kuninkaan ja parlamentin välillä. Vuosina 1688–1689 parlamentti toteutti verettömän vallankaappauksen eli ns. mainion vallankumouksen**.** Sen seurauksena itsevaltius hylättiin, kuninkaan valtaa rajoitettiin huomattavasti ja parlamentin asemaa vahvistettiin.

Vapaammat olot antoivat englantilaisille mahdollisuuden arvostella ääneen yhteiskunnan epäkohtia. Englantilaiset filosofit ryhtyivätkin pohtimaan julkisesti, millainen olisi hyvä yhteiskunta. Samaan aikaan uudet luonnontieteiden saavutukset muuttivat ihmisten käsitystä maailmasta. Tämä vaikutti myös siihen, miten englantilaiset tarkastelivat yhteiskuntaansa. He perustivat näkemyksensä järkeen, ei enää uskonnon ja perinteiden todistusvoimaan. Ranskalaiset, jotka elivät yhä itsevaltiuden periaattein johdetussa yhteiskunnassa, omaksuivat uuden ajattelutavan Englannista. Ranskassa ajattelu kehittyi edelleen ja sitä alettiin kutsua valistukseksi.

Valistusta ei voida pitää yhtenäisenä aatteena, vaan se on yleisnimi monenlaisille ajatuksille, joita eri filosofit esittivät. Omana aikanaan valistus miellettiin ”valkenemisena”, eräänlaisena järjen heräämisen aikakautena.

Vaikka valistus ei olekaan yhtenäinen oppi, voidaan siitä silti hahmottaa keskeisiä piirteitä. Yksi niistä oli valistusajattelijoille tärkeä järkeily, mistä syystä valistusta nimitetään myös **järkeis-**

Luonnontieteelliset kokeet toisaalta pelottivat ihmisiä, toisaalta innostivat löytämään tieteellisiä selityksiä myös yhteiskunnan toiminnalle. Kiertävä tiedemies havainnollistaa tyhjiön syntymistä.

uskoksi. Järjen avulla kritisoitiin kirkon opetuksia, itsevaltiutta ja vallitsevia yhteiskunnan epäkohtia. Uskottiin myös, että käyttämällä järkeä maailmaa voitaisiin muuttaa jatkuvasti paremmaksi. Voimakasta uskoa ihmiskunnan kykyyn kehittyä kohti parempaa kutsutaan **edistysuskoksi**. Järkeileviä, parempaan elämään pyrkiviä ihmisiä oli määrä luoda kasvatuksen avulla. Valistuksen uskoa kasvatuksen voimaan nimitetään **kasvatusoptimismiksi**.

Valistus sai vaikutteita uuden ajan luonnontieteestä. Newton, Galilei ja muut tieteilijät olivat todistaneet, että luonto toimi mekaniikan lakien mukaan. Luonnontieteen oppeja pyrittiin soveltamaan myös ihmisten välisiin suhteisiin. Tällöin säätyjärjestelmääkään ei enää pidetty Jumalan luomana, vaan uskottiin, että yhteiskunta toimii tiettyjen luonnonlakien mukaan. Nämä lait oli löydettävä järjen avulla.

Thomas Hobbesin teoksen Leviathan kannessa kuvattiin hallitsija yliluonnollisen suurena hahmona, joka hallitsi jossain kaukana alapuolellaan sijainneita alamaisiaan.

Locke – valistuksen oppi-isä

Englantilainen John Locke (1632–1704) vaikuttui luonnontieteen saavutuksista niin paljon, että hän hyväksyi luonnontieteen myös yhteiskunnan tutkimuksen perustaksi.

Locke tuli siihen tulokseen, että ihmisellä ei ole syntyessään mitään luontaisia ominaisuuksia, vaan kaikki hänen tietonsa ja taitonsa syntyvät kokemuksen kautta. Ihminen rakentaa kokemustensa pohjalta kuvan maailmasta ja kykenee järjestämään oman elämänsä omatoimisuutensa ansiosta.

Locken näkemys ihmisestä toisaalta ”tyhjänä tauluna”, toisaalta oman elämänsä hallintaan kykenevänä järkiolentona muodostui valistuksen ihmiskäsityksen ytimeksi. Ihmistä ja yhteiskuntaa ei voitu pitää jumalallisina, vaan ne olivat ihmisen oman toiminnan tulosta. Siten myös yhteiskunnan muuttaminen oli ihmiselle mahdollista.

Locken mukaan ihanneyhteiskunnassa oli keskeistä ratkaista, miten ihmisten oikeudet turvattaisiin. Jokaiselle ihmiselle tuli taata luonnolliset oikeudet, kuten hengen, omaisuuden ja va-

Englannin mainion vallankumouksen (1688–1689) seurauksena parlamentti nousi ensimmäistä kertaa hallitsijan yläpuolelle.

pauden turva. Valtiovalta oli järjestettävä siten, etteivät nämä luonnolliset oikeudet vaarantuisi. Locke oli Thomas Hobbesin kanssa samaa mieltä siitä, että valtion hallitseminen oli luovutettava kuninkaalle, jolle valta keskitettäisiin. Locke kuitenkin korosti, että kansalla olisi oltava oikeus vaihtaa huono hallitsija.

Locken ajatuksiin vedottiin monissa Euroopan maissa, kun hallitsijan vallalle haluttiin asettaa rajat. Varsinkin 1800-luvulla tämä johti useissa Länsi-Euroopan maissa vaatimukseen, että valtiolle olisi saatava **perustuslaki**, johon kirjattaisiin kansalaisten oikeudet suhteessa hallitsijaan. Kuninkaan vallan tulisi perustua kansan kanssa tehtyyn yhteiskuntasopimukseen. Tällaista valtiomallia, jossa perustuslaki säätelee kuninkaan valtaa, kutsutaan **perustuslailliseksi monarkiaksi**.

Venäjän keisarinna Katariina Suuri kävi laajaa kirjeenvaihtoa Voltairen kanssa. Katariina piti itseään valistuneena itsevaltiaana, joka pystyi näkemään, mikä oli parasta hänen kansalleen.

Voltaire – ihmisyyden puolustaja

Myös ranskalainen Voltaire (1694–1778) vaikuttui Newtonin mekaniikasta ja muista uuden luonnontieteen saavutuksista. Hän arvosteli Ranskan kirkkoa ja itsevaltiutta ja joutui sen vuoksi pakenemaan maasta. Englannissa Voltaire tutustui Locken ajatuksiin, ja ne antoivat hänelle lisäpontta, kun hän palattuaan Ranskaan jatkoi yhteiskunnallisten epäkohtien arvostelua.

Voltaire kohdisti suurimman arvosteluryöpyn uskontoa ja kirkkoa kohtaan. Kristinuskon opit olivat hänen mukaansa taikauskoa ja pappien vallanhimo oli saastuttanut kirkon instituutiot. Voltaire vaati toistuvasti uskonnonvapautta ja uskonnollista suvaitsevaisuutta. Ihmisen tuli olla uskostaan vastuussa vain Jumalalle, ei kirkolle tai valtiolle.

Voltaire vastusti myös kaikkea muuta, mikä uhkasi ihmisen henkistä vapautta. Hän pyrki tuomaan esille valtion laitosten tekemät väärinkäytökset ja toisinajattelijoihin kohdistuneet julmuudet. Kynä oli Voltairen työväline, ja hänestä tuli jo omana aikanaan valtavan menestynyt kirjailija, jonka tekstejä luettiin koko läntisessä maailmassa.

Voltaire vieraili Euroopan hoveissa ja oli laajassa kirjeenvaihdossa niin hallitsijoiden kuin ministerien ja vaikutusvaltaisten aatelistenkin kanssa. Kenties siitä syystä hän ei pitänyt poliittisia ja yhteiskunnallisia vapauksia niin keskeisinä kuin ihmisen henkisiä vapauksia. Vol-

"Olen rukoillut vain kerran, hyvin lyhyesti: Jumala, tee vastustajistani naurunalaisia. Ja Jumala toteutti tahtoni." Voltaire hyökkäsi rajusti kirkkoa kohtaan, joka oli hänen mukaansa irtaantunut aidosta uskonnollisuudesta. Välillä koko seurakunta sai kuulla kunniansa: "Jumala on koomikko, jonka yleisö on liian peloissaan nauraakseen."

taire tyytyi suosittelemaan hallitsemismuodoksi **valistunutta itsevaltiutta**. Se tarkoitti hänen mukaansa sitä, että valtiota hallitsisi monipuolisesti sivistynyt hallitsija, joka omalla toiminnallaan turvaisi ihmisen henkisten vapauksien toteutumisen.

Moneen kertaan vankeuteen tuomittu Voltaire sai viimeisinä elinvuosinaan myös julkista tunnustusta toiminnalleen. Kuoleman jälkeen Voltairen sydän irrotettiin ruumiista ja siirrettiin Ranskan kansalliskirjastoon.

Montesquieu – vallan kolmijaon arkkitehti

Locke ja Voltaire hyväksyivät itsevaltiuden, vaikka arvostelivatkin sitä ankarasti.Useimmat valistusajattelijat menivät kuitenkin pidemmälle: itsevaltius oli heistä suurin uhka kansalaisten vapauksille, joten siitä oli päästävä lopullisesti eroon.

Ranskalainen paroni Charles Louis de Secondat de Montesquieu (1689–1755) arvosteli kärkevästi aikansa oloja. Itsevaltiuden vastakohdaksi Montesquieu hahmotteli mallin, jonka mukaan hallitsijan valta jaettaisiin eri toimijoiden kesken.

Montesquieun ajatus oli, että ylin valta olisi jaettava kolmelle eri toimijalle, jotka kukin hoitaisivat itsenäisesti omia tehtäviään. Montesquieu jakoi valtiollisen vallan lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan.

Montesquieu oli itse aatelismies ja siten hänen oma sovelluksensa vallanjako-opista ajoi lähinnä aateliston etuja Ranskassa. Hän olisi antanut hallitsijalle toimeenpanovallan ja aatelin johtamille valtiopäiville lainsäädäntövallan. Riippumattomat tuomioistuimet olisivat käyttäneet tuomiovaltaa. Montesquieu tosin huomautti, että hänen oppiaan olisi sovellettava eri tavoin eri maissa, jotta löydettäisiin kunkin maan oloihin sopiva hallitsemisen tapa.

Jean-Jacques Rousseauta voi pitää sekä valistusajan että valistusta seuranneen romantiikan ajattelijana. Toisaalta Rousseau hahmotteli valistusajan radikaaleimmat poliittiset näkemykset, toisaalta hänen ajatuksensa ”paluusta luontoon” vetosi varsinkin tunnetta korostaneisiin taiteilijoihin.

Rousseau: kansa päättää

Valistusajattelijoista radikaalein oli geneveläisen kellosepän poika Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Aatelismiehiin Voltaireen ja Montesquieuhun verrattuna aateliton Rousseau oli lähempänä tavallista kansaa – tämä näkyi hänen ajattelussaan.

”Ihmiset ovat syntyneet vapaiksi ja kaikkialla he ovat kahleissa”, kirjoitti Rousseau. Syyksi Rousseau epäili sitä, että kansa ja hallitsijat oli kaikkialla erotettu toisistaan. Kansalla ei ollut mahdollisuutta sanoa mielipidettään siitä, miten se haluaisi itseään hallittavan.

Rousseaun ajattelussa kasvatuksella oli keskeinen sija. Ainoastaan kasvatuksen kautta kansa saattaisi vapautua tilasta, johon hallitsijat olivat sen ajaneet. Kasvatusajattelunsa Rousseau esitti teoksessaan Èmile (1762). Kasvattajan tulisi hänen mukaansa ottaa huomioon lapsen erityisluonne ja antaa lapsen kasvaa vapaasti, ilman holhousta. Näin hänestä kasvaisi vapaa, itsenäinen ja moraalisesti oikein toimiva ihminen. Rousseaun opetukset eivät kuitenkaan perustuneet käytännön kokemukseen. Hän hylkäsi kaikki omat lapsensa löytölastenkodin kasvateiksi.

Vapaiksi kasvaneet ihmiset olisivat kykeneviä järjestämään valtion olot niin, ettei valtiovalta uhkaisi ihmisen vapautta. Rousseaun mukaan tämä tapahtuisi parhaiten siten, että kansa itse saisi päättää lait, joita sen täytyy totella. Rousseau havainnollisti teoriaansa esittämällä **yleistahdon** käsitteen. Yleistahto on yhteinen kansan tahto, josta poistetaan itsekäs oman edun tavoittelu. Parhaiten yleistahtoa edustaisi suora kansanvalta, johon voitaisiin tosin päätyä vain pienissä valtioissa.

Ajatus kansasta kaiken poliittisen vallan lähteenä ja käyttäjänä teki Rousseausta nykyisen demokratian oppi-isän. Hänen ajatuksiinsa vedottiin, kun demokratiaa ryhdyttiin toteuttamaan seuraavalla vuosisadalla.

Wollstonecraft – naisasian uranuurtaja

Englantilainen Mary Wollstonecraft (1759–1797) nosti valistuksen hengessä esiin naisen heikon aseman. Hänen mukaansa miehellä ja naisella oli syntyessään samanlaiset edellytykset järjen käyttöön, lahjakkuuden kehittämiseen ja tunteiden kokemiseen. Kasvatus ja yhteisön odotukset kuitenkin rakensivat eroja sukupuolten välille.

Wollstonecraft pohti syitä naisen heikkoon yhteiskunnalliseen asemaan. Hän kirjoitti, että naisten tahdottiin olevan heikkoja, jotta miehillä olisi jotakin suojeltavaa, ja tyhmiä, jotta miehet voisivat määräillä heitä. Syy tähän oli Wollstonecraftin mielestä osin naisissa itsessään: todelliseen tasa-arvoon pyrkimisen sijasta naiset mieluummin asettautuivat kaunistautumisellaan miesten palvonnan kohteiksi. Naiset olivat oman kauneutensa vankeja ”kauneuden diktatuurissa”.

Wollstonecraft herätti suurta paheksuntaa todetessaan, ettei englantilaisen luokkayhteiskunnan mukainen avioliitto ollut muuta kuin laillistettua prostituutiota. Ajan lainsäädännön mukaan nimittäin naisesta ja naisen omaisuudesta tuli avioliiton myötä lähestulkoon miehen omaisuutta.

Wollstonecraft oli ajatuksineen paljon aikaansa edellä. Hänen käsityksiinsä tasa-arvosta ja keskinäisestä kunnioituksesta avioliitossa palattiin vasta sata vuotta myöhemmin.

Valistusajan maailmankuva

Valistusfilosofien maailmankuva pohjautui luonnontieteen uusiin ja mullistaviin saavutuksiin. Kristinuskoon pohjautunut maailmankuva hylättiin ja ihminen nostettiin keskeiseksi historian kulkua ohjaavaksi tekijäksi.

Valistusajan ajattelutavasta erottuu siis selvästi kaksi seikkaa: maallistuminen ja ihmiskeskeisyys. Valistusajattelijat eivät hyväksyneet kirkon käsitystä perisynnistä ja ihmisen luonnollisesta pahuudesta. Pikemminkin ihminen koettiin pohjimmiltaan järkeväksi ja hyväksi olennoksi, jonka tietämättömyys ja huono kasvuympäristö saattoivat ajaa pahuuden tielle. Ihmisen onnellisuutta voitiinkin lisätä parantamalla kasvuympäristöä ja uudistamalla yhteiskuntaa.

Valistus hylkäsi myös kristinuskon pyrkimyksen etsiä onnea tuonpuoleisesta. Huomio kiinnitettiin onnen etsimiseen maallisesta elämästä. Onnen tavoittelu nostettiin ihmisen luonnolliseksi oikeudeksi.

Parhaiten valistusajan maailmankuvaa kuvaa valistusajattelijoiden usko jatkuvaan edistykseen. Uskottiin, että kuljettaessa kohti parempia aikoja myös ”ihminen täydellistyy”. Radikaaleimmat valistusajattelijat jopa uskoivat, että ihmisen täydellistyessä historiallisen kehityksen lopputuloksena olisi eräänlainen maanpäällinen taivasten valtakunta, jota järki ja tiede hallitsisivat.

Tehtävät

1. **Minkälaisia yhteiskunnallisia epäkohtia 1600–1700-lukujen Euroopassa oli?**
2. **Mitä yhteisiä piirteitä valistusajan ajattelijoiden ajatuksissa on?**
3. **Minkälaista valtiota kannatti**
   a) Locke b) Voltaire
   c) Montesquieu d) Rousseau
4. **Miksi naisen asema kaipasi Mary Wollstonecraftin mukaan kohennusta?**
5. **Tee käsitekartta valistusajan ihmisen maailmankuvasta.**

11. Valistuksen poliittiset seuraukset

Valistusfilosofia leviää

Itsevaltiaille valistusfilosofia oli punainen vaate, jonka heiluttelu haluttiin kieltää keinolla millä hyvänsä. Englantia lukuun ottamatta Euroopan maissa oli käytössä **ennakkosensuuri**, jonka avulla radikaaleja ajatuksia koetettiin kitkeä. Tarkastajat eli sensorit tarkastivat painettavat tekstit, ja vain ennalta tarkastettujen kirjoitusten julkaisu oli sallittua.

Sensuurista huolimatta painetusta sanasta tuli valistuksen tärkein leviämisväylä. Esimerkiksi Ranskassa kirjoitettu 28-osainen tietosanakirjasarja *Encyclopédie* levitti tieteiden ja tekniikan saavutusten ohella valistuksen aatteita. Ar-

1700-luvulla tieteen ystävät kokosivat täytettyjä eläimiä, kasveja, kaukomailta tuotuja esineitä, taide-esineitä ja arkeologisia löytöjä niin kutsuttuihin kuriositeettikabinetteihin. Jacques de Lajoüen maalaus 1700-luvulta.

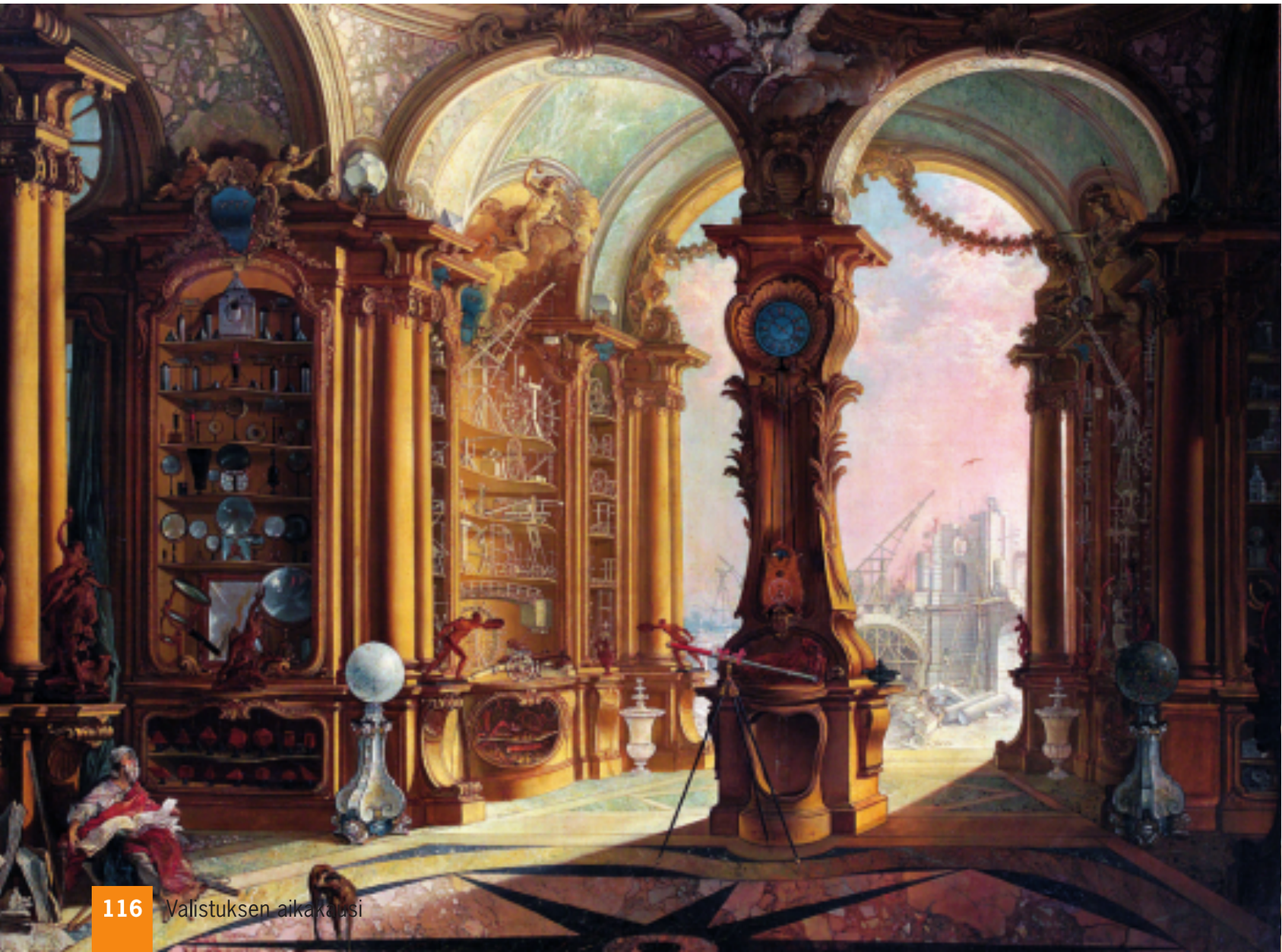

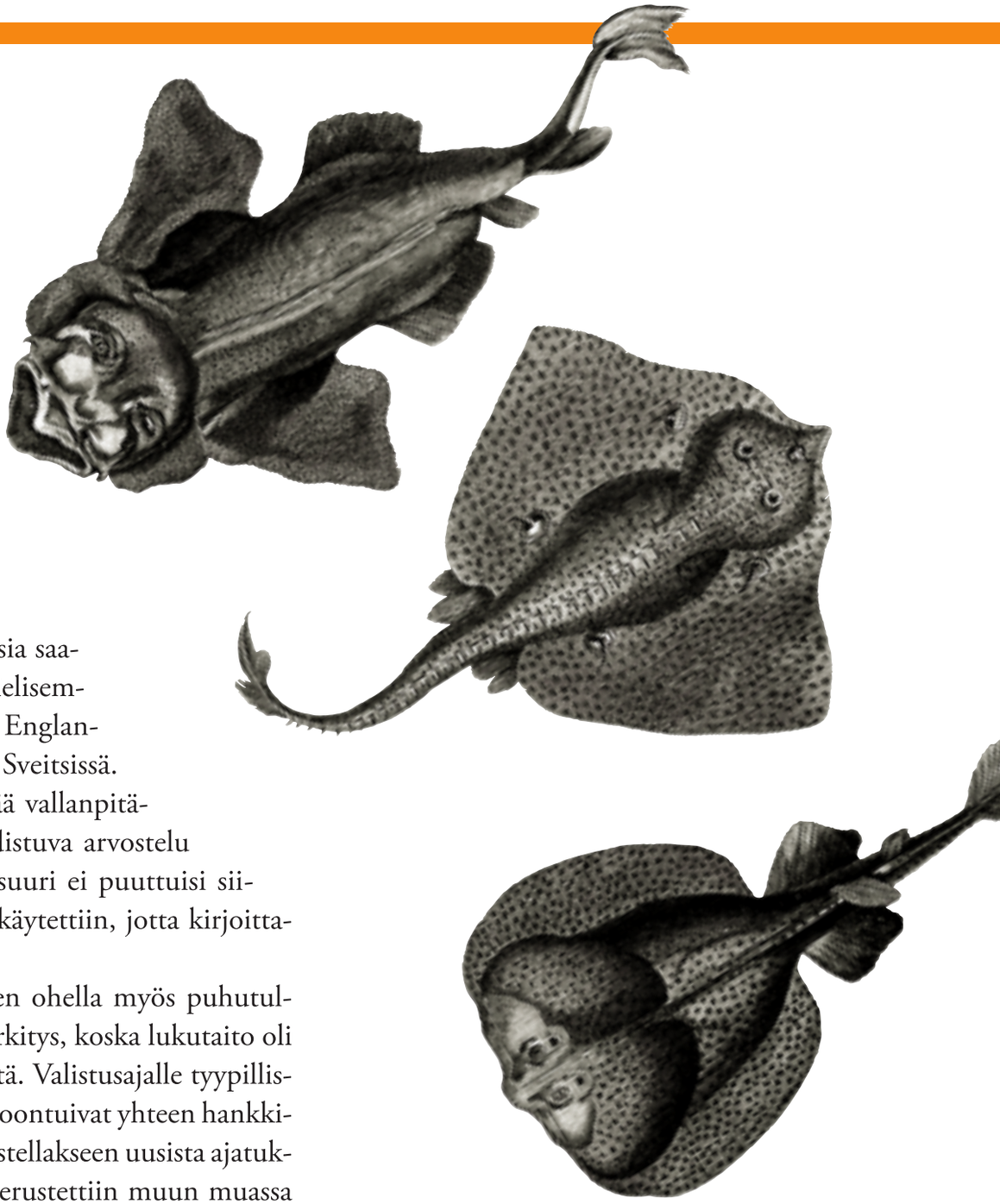

Encyclopedian sivuille painettiin mitä kummallisimpien eliöiden rinnalle tieteelliseksi tekstiksi verhottuja valistuksen ajatuksia. Ajatuksena oli korostaa luonnontieteiden saavutuksia ja nostaa kansan sivistystä, jotta se ryhtyisi vaatimaan omia oikeuksiaan.

kaluontoisia kirjoituksia saatettiin painaa vapaamielisemmissä maissa, kuten Englannissa, Hollannissa ja Sveitsissä. Yleistä oli myös esittää vallanpitäjiin ja kirkkoon kohdistuva arvostelu epäsuorasti, jotta sensuuri ei puuttuisi siihen. Myös salanimiä käytettiin, jotta kirjoittajaa ei rangaistaisi.

Painettujen tekstien ohella myös puhutulla sanalla oli suuri merkitys, koska lukutaito oli vielä verrattain vähäistä. Valistusajalle tyypillistä oli, että ihmiset kokoontuivat yhteen hankkiakseen tietoja ja keskustellakseen uusista ajatuksista. Valistusaikana perustettiin muun muassa tiedeakatemioita, vapaamuurarijärjestöjä ja monenlaisia yhdistyksiä. Tietoja vaihdettiin myös vapaamuotoisissa lukuseuroissa, kirjallisissa salongeissa ja kahviloissa.

Valtaosa valistusajatuksista kiinnostuneista ihmisistä kuului porvaristoon. Valistusajattelijat eivät juuri ottaneet huomioon yhteiskunnan alimpien kerroksien tarpeita, joten aate ei tavoittanut maaseudun ja kaupunkien työväestöä. Pääosa kannattajista oli liikemiehiä, pankkiireita, virkamiehiä, lääkäreitä, kirjailijoita tai kauppiaita. He olivat väkeä, jolla oli vaurautta mutta joille jäykkä sääty-yhteiskunta ei antanut mahdollisuuksia vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen.

Valistus levisi Ranskasta muualle Eurooppaan ja Atlantin yli Pohjois-Amerikkaan. Levitessään aate yleensä maltillistui, eikä muualla esitetty niin voimakkaita vaatimuksia kuin Ranskassa. Valistus oli kuitenkin osaltaan saamassa aikaan suuria muutoksia muun muassa Pohjois-Amerikassa.

Bostonilaiset nousivat 1773 vastustamaan emämaa Iso-Britannian määräämiä ylimääräisiä teetulleja. Intiasta saapunut teelasti heitettiin mereen, minkä seurauksena Englannin kuningas Yrjö III määräsi sotilaat kukistamaan ”kapinaan” nousseet bostonilaiset. ”Bostonin teekutsut” nostettiin myöhemmin symboliseksi tapahtumaksi, joka ilmensi siirtokuntien pyrkimystä itsenäistyä brittien otteesta.

Yhdysvaltain itsenäistyminen

Englanti ja Ranska olivat perustaneet 1600-luvulta lähtien siirtokuntia Pohjois-Amerikan itärannikolle. Siirtokunnat siirtyivät Englannille suuren siirtomaasodan vuosina 1756–1763.

Siirtokuntia ravisteli jo 1740-luvulla valistushenkinen herätysliike ”Great Awakening”. Sen piirissä arvosteltiin eurooppalaisin opein koulutettua papistoa ja vaadittiin kirkon eroa valtiosta. Siten Great Awakening loi tilaa monille uskonnollisille yhteisöille ja lahkoille, joista tuli myöhemmin tunnusomainen piirre Yhdysvalloissa.

Englanti verotti siirtokuntia raskaasti eikä antanut niille mahdollisuutta osallistua imperiumin päätöksentekoon Lontoon parlamentissa. Niinpä valistushenkiseksi vaatimukseksi siirtokunnissa nousi ”ei verotusta ilman edustusta”.

Kirjailija Thomas Paine puki siirtokunnissa vallinneet tunteet sanoiksi. Hänen mukaansa Englannin hallitsija oli tyranni, Englannin perustuslaki oli mätä, ja oli terveen järjen vastaista ajatella, että saari (Britannia) voisi hallita mannerta (Pohjois-Amerikka).

Siirtokunnissa vahvistui vähitellen käsitys amerikkalaisten ja heidän eurooppalaisten siir-

tomaaisäntiensä erilaisuudesta. Amerikkalaiset kokivat olevansa perustuslaillisten vapauksien ja tasavaltalaisuuden tinkimättömiä puolustajia, kun taas eurooppalaisten katsottiin edustavan ajastaan jälkeenjäänyttä itsevaltiutta.

Siirtokuntien yksimielinen päätös itsenäistymisestä julkistettiin 4.7.1776. Itsenäisyysjulistus laadittiin Thomas Jeffersonin johdolla. Julistuksessa haettiin ennen kaikkea John Locken filosofiasta perusteet siirtomaahallinnon kumoamiselle. Siirtokuntien armeija voitti George Washingtonin johdolla sodan englantilaisia vastaan, ja vuonna 1783 Englanti tunnusti siirtokuntien itsenäisyyden.

Itsenäistymisen jälkeen Yhdysvalloista ryhdyttiin hahmottelemaan valtiota, joka ensimmäistä kertaa perustuisi kansan tahtoon. Yhdysvaltain perustajat olivat monipuolisesti sivistyneitä miehiä, jotka olivat perehtyneet 1700-luvulla muodissa olleeseen antiikin Kreikan ja Rooman historiaan. Rooman esikuvien mukaan Yhdysvaltoihin muodostettiin senaatti. Julkisten rakennusten suunnittelussakin kopioitiin sumeilematta antiikin rakentamista.

Demokratiaa toteutettiin keskittämällä vallankäyttö edustuslaitoksille. Samalla laajennettiin äänioikeutta ja erotettiin oikeuslaitos omaksi riippumattomaksi toimijaksi. Montesquieun vallan kolmijako-oppi tuli nyt täytäntöön yhdysvaltalaisena versiona: senaattiin ja edustajainhuoneeseen jakautunut kongressi käytti lainsäädäntövaltaa, presidentti toimeenpanovaltaa ja tuomioistuimet tuomiovaltaa.

Perustuslakiin liitettiin kansalaisvapauksien luettelo Bill of Rights. Se turvasi muun muassa henkilökohtaisen koskemattomuuden, sananvapauden, uskonnonvapauden ja oikeuden käyttää asetta.

Katkelma Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksesta vuodelta 1776

”Pidämme seuraavia totuuksia itsestään selvinä: Kaikki ihmiset on luotu tasa-arvoisiksi, ja heidän luojansa on antanut heille samat luovuttamattomat oikeudet, jotka ovat: elämä, vapaus ja onni. Näiden oikeuksien säilyttämiseksi ihmiset ovat tehneet hallituksia, joiden valta perustuu hallittavien suostumukseen. Jos jokin hallitus loukkaa näitä ehtoja, on kansalaisilla oikeus muuttaa sitä tai kumota se ja järjestää uusi hallitus, joka on tehty niin, että se edistää heidän turvallisuuttaan ja onneaan.

Kun kokonainen vääryyksien sarja tähtää selvästi kansalaisten alistamiseen, terroriin, on kansalaisten oikeus ja velvollisuus syöstä vallasta ja hankkia uudet takeet turvallisuudelleen. Nykyisen Englannin kuninkaan historia on jatkuvien väärinkäytösten ja oikeudenloukkausten historiaa. Hän on pyrkinyt täydelliseen tyranniaan näissä valtioissa.”

Alkuperäinen kuva: Ihmisoikeuksien julistus, National Assembly 26.8.1789. Kuvaa on muokattu.

Ranskan kansalliskokous antoi 26.8.1789 ihmisoikeuksien julistuksen.

Ranskan suuri vallankumous

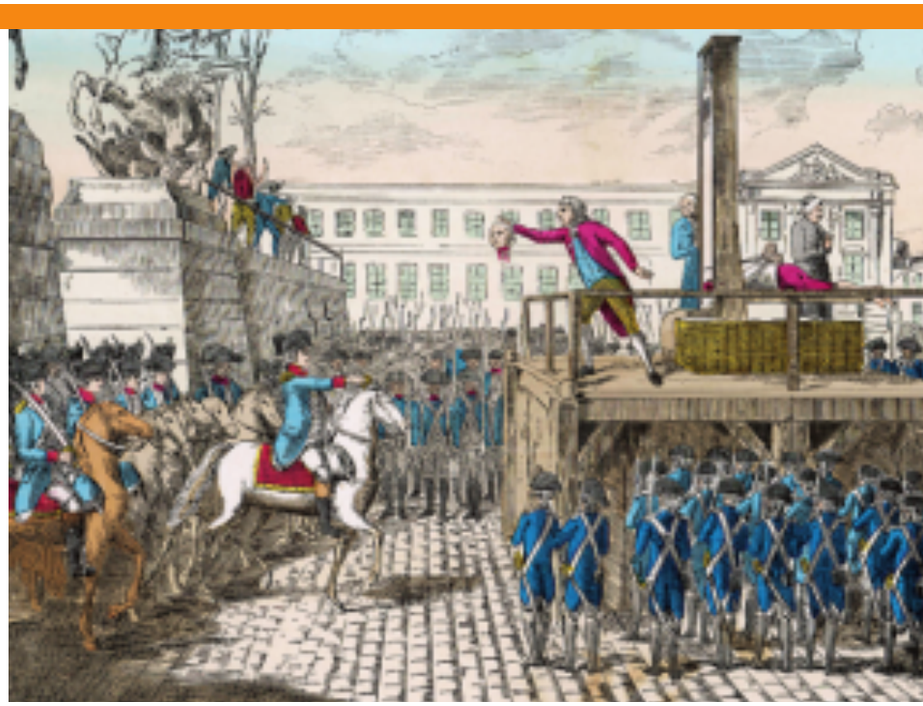

Myös kuningas Ludvig XVI joutui taivuttamaan päänsä giljotiinille 21.1.1793. Kuninkaan mestausta seurasi hiljaisuus, jonka jälkeen joku mestauksen seuraajista huusi: "Eläköön tasavalta!" Tämän jälkeen katsojat lauloivat marseljeesin.

Seuraavaksi uudistusaalto vyöryi Ranskaan. Valistusajattelijat olivat saaneet ranskalaiset uskomaan, että epäreiluksi koettua yhteiskuntaa voitiin muuttaa. Yhdysvalloista palanneet vapaaehtoiset taistelijat puolestaan toivat mukanaan ihailun amerikkalaisia vapaustaistelijoita kohtaan.

Ranskalaisia koetteli ennen kaikkea ylimpien säätyjen nauttima verovapaus. Aateli ei maksanut lainkaan veroja ja kirkkokin vapaaehtoisesti vain kolme prosenttia tuloistaan. Talonpojan ansioista taas 40–60 prosenttia meni tilanherralle, kirkolle ja valtiolle. Talonpojan asemaa heikensi myös voimakas väestönkasvu. Maaseutu ei enää pystynyt elättämään kasvanutta väestöä ja monen maaseudun asukkaan oli muutettava kaupunkiin.

Tuhlaileva itsevaltius ja osallistuminen Yhdysvaltojen vapaussotaan oli tyhjentänyt Ranskan valtion kassan. Kuningas Ludvig XVI joutui kutsumaan valtiopäivät koolle 1789 voidakseen määrätä uusia veroja. Valtiopäiville kokoontui Ranskan kolme säätyä: aateli, papisto ja kansan enemmistöä edustanut **kolmas sääty**, johon kuuluivat porvarit ja talonpojat. Äänestykset tapahtuivat säädyittäin, jolloin kaksi ylintä säätyä saattoi päättää asioista keskenään.

Kesken valtiopäivien kolmas sääty sai tarpeekseen kahden ylimmän säädyn sitä kohtaan harjoittamasta mielivallasta, julistautui **kansalliskokoukseksi** ja ilmoitti, ettei kokous hajaannu ennen kuin Ranskaan on saatu uusi perustuslaki. Vallankumous oli alkanut. Kansa vaati vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa.

Samoihin aikoihin alkoivat levottomuudet eri puolilla Ranskaa. Valtiopäivien koolle kutsuminen nosti alemmissa kansankerroksissa toiveita aseman parantumisesta. Myös nälkä lietsoi levottomuuksia, sillä edellisvuoden sato oli ollut heikko. Mellakat huipentuivat Pariisissa 14. heinäkuuta Bastiljin linnoituksen valtaamiseen. Päivästä tuli Ranskan kansallispäivä.

Vallankumous ajautui kuitenkin nopeasti kriisiin. Liberaali vaihe, jonka aikana toteutettiin tärkeitä yhteiskunnallisia uudistuksia, kärjistyi tasavaltalaiseksi hirmuvallaksi vuonna 1792. Hirmuvallan aikana kuningas ja joukko tasavallan vastustajia mestattiin giljotiinilla.

Valistuksen radikaaleimmat opit otettiin käyttöön. Vallankumoukselliset halusivat eroon kaikesta siitä, mikä muistutti vanhasta järjestelmästä. Vanhat mitat ja painot korvattiin uusilla, metrijärjestelmä ja uusi kalenteri otettiin käyttöön. Uskonnon harjoittamisen täyskielto ei onnistunut, mutta kirkkoon kohdistunut ajojahti huipentui kristinuskon korvaamiseen korkeimman olennon kultilla.

Lopulta myös hirmuvallan johtajat joutuivat mestattaviksi, kun maltillisemmat voimat saivat

Vallankumous sai marttyyrinsä, kun Jacques-Louis David maalasi murhatusta ystävästään Jean-Paul Marat´sta muotokuvan 1793. Marat oli radikaali journalisti, jonka kuningasvallan kannattaja surmasi.

vallan 1794. Vallankumouksen viimeisen viiden vuoden ajan vallankumous pyrittiin saattamaan päätökseen ja vakiinnuttamaan sen saavutukset. Tässä ei kuitenkaan onnistuttu.

Ranskan vallankumousarmeija kävi vuodesta 1792 eteenpäin jatkuvia sotia vallankumousta vastustaneita maita, etenkin Itävaltaa ja Preussia, vastaan. Sodissa juhlituimmaksi kenraaliksi nousi korsikalainen Napoleon Bonaparte. Hän onnistui 1799 kaappaamaan vallan Ranskassa. Vallankumous päättyi Napoleonin yksinvallan toteuttamiseen. Viisi vuotta myöhemmin Napoleon kruunautti itsensä keisariksi.

Uusklassismi vallankumouksen palveluksessa

Itsevaltiuden ajan taidetta hallitsivat mahtipontiset tyylit barokki ja rokokoo. Ne soveltuivat huonosti yhteen valistusajan kansanvaltaisuuden ihannoinnin kanssa. Uusi ihanne löytyi, kun arkeologit kaivoivat 1700-luvulla antiikin Roomaa esiin. Esimerkiksi Pompeijin laavaan hautautuneesta kaupungista saatiin yhä enemmän tietoa antiikin elämästä ja taiteesta. Myös Roomassa tehtiin mittavia kaivauksia. Antiikki alkoi näyttäytyä valistuksen taustaa vasten ihanteellisessa valossa ja sen taide vaikutti ylittämättömältä.

Monet pitivät Roomaa ”kauneuden aarreaittana” ja ”hyvän maun temppelinä”. Mittaamattomat taideaarteet vaihtoivat omistajaa, kun Euroopan raharikkaat pyrkivät hankkimaan niitä kokoelmiinsa. Taideihanteet muuttuivat sitä mukaa, kun antiikin taideaarteita virtasi eurooppalaisen sivistyneistön nähtäväksi.

Pian huomattiin, että antiikin taiteen keinoin voitiin luoda kansaan vallankumouksellista innostusta. Ihanteeksi nostettiin kreikkalaisen taiteen ”jalo yksinkertaisuus ja hiljainen suuruus”. Valistusajattelijoista ennen kaikkea Rousseaun ajatukset tuntuivat sopivan hyvin yhteen antiikin ihailun kanssa. Esikuvaksi nostettu Ateena oli demokratiaa kannattaneen Rousseaun ihannevaltio.

Uusklassismin taide pelkistyi selkeäpiirteiseksi maalaukseksi ja kuvanveistoksi, jossa muodot olivat kurinalaisia ja värit kirkkaita ja kylmiä. Veistoksia ei maalattu, koska uskottiin antiikin veistostenkin olleen maalaamattomia. Antiikin taidetta jäljiteltiin, mutta ei niinkään suoraan kopioitu. Aiheet valittiin usein antiikin mytologiasta ja historiasta.

Valistuksen ja vallankumouksen perintö

Paluu itsevaltaisen järjestelmän eriarvoisuuteen ja aateliston etuoikeuksiin alkoi pian Napoleonin valtaannousun jälkeen. Maaseudun kansa sai helpotusta asemaansa, vaikka toimeentuloongelmia ei ratkaistukaan. Silti ratkaiseva murros eurooppalaisen ihmisen ajattelussa oli tapahtunut. Ajatus siitä, että omalla toiminnalla voitaisiin saada muutosta aikaan, jäi elämään.

Lähes kaikki vallankumouksen saavutukset niin Yhdysvalloissa kuin Ranskassakin koskivat vain miehiä. Naisen asema yhteiskunnassa ei juuri muuttunut. Vaatimukset tasa-arvosta eivät ulottuneet myöskään valkoihoisen väestön ulkopuolelle, ja Pohjois-Amerikan intiaanit ja mustaihoinen väestö jäivät yhä alistettuun asemaan. Edes 1700-luvulla huippunsa saavuttanut orjakauppa ei suuremmin häirinnyt valistusfilosofeja.

Vallankumouksen aatteista ja saavutuksista muotoutui 1800-luvulla uusia tavoitteita uusille poliittisille ryhmille. Vaatimukset perustuslaista, äänioikeudesta ja muista kansalaisvapauksista nostivat päätään uudelleen. Yhtä lailla vanhan vallan kannattajat muodostivat omia poliittisia ryhmiään. Varsinkin Ranskassa vuosisata oli lukuisten uusien vallankumousten aikaa. Ihmiset olivat muuttuneet alamaisista kansalaisiksi, jotka tunnistivat yhteiskunnan epäkohtia ja tiedostivat oman asemansa. 1800-luvusta tulikin valistuksen ja vallankumouksen perintönä aatteiden ja vallankumousten vuosisata.

Tehtävät

1. **Millä tavoin valistusajattelijoiden ajatukset levisivät tavallisen kansan pariin?**
2. **Miksi Pohjois-Amerikan siirtokunnat halusivat irti Englannista?**
3. **Lue sivun 119 dokumentti Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksesta. Miten valistuksen aatteet näkyvät siinä?**
4. **Miksi ranskalaiset ryhtyivät vallankumoukseen?**
5. **Lue sivun 120 dokumentti Ranskan suuren vallankumouksen aikaisesta ihmisoikeuksien julistuksesta. Miten valistuksen aatteet näkyvät siinä?**
6. **Ota kantaa väitteeseen: Vaikka Ranskan suuren vallankumouksen saavutukset eivät jääneet pysyviksi, merkitsi vallankumous ratkaisevaa käännekohtaa Euroopan historiassa.**

Uusklassismin selkeät muodot

1700-luvun lopun kaivauksissa löytyneet antiikin patsaat ja rakennukset toimivat innoituksena arkkitehdeille 1800-luvulla. Koska värit olivat kuluneet pois patsaista ja rakennuksista, kuviteltiin, ettei antiikissa käytetty värejä. Niin rakennukset kuin veistoksetkin jätettiin maalaamatta, jotta ne edustaisivat antiikin tyyliä puhtaimmillaan. Kuvassa USA:n kongressi.

Valistusaika ja kansanvallan ihannointi toivat antiikin ihanteet ja yksinkertaiset muodot myös rakentamiseen. Barokin prameus ja pröystäily loistivat poissaolollaan 1750-luvun puolivälin jälkeen. Uusklassismin myötä tilalle tuli pelkistetty, selkeäpiirteinen rakentaminen, suorakulmaiset muodot sekä antiikista tutut pylväät. Rakennusten muodot olivat kurinalaisia ja mittasuhteet tarkkaan harkittuja. Suomessa ja Ruotsissa uusklassista tyylisuuntaa kutsutaan myös kustavilaiseksi tyyliksi. Myöhempi uusklassismi, joka ajoittuu Napoleonin keisariaikaan, kantaa nimeä **empire-tyyli**.

British Museum Lontoossa edustaa eurooppalaisen uusklassismin huippua. Sen rakentaminen aloitettiin vuonna 1825 ja se avattiin yleisölle 1857. Kreikan rakennustaide on selvästi toiminut sille esikuvana. Julkisivu noudattaa kreikkalaisten temppeleiden perinteitä päätykolmioineen ja mahtavine pylväikköineen. Rakennusta reunustaa 48 joonialaista pylvästä. Museo oli toiminta-ajatukseltaan omana aikanaan uudentyyppinen museo ja henki antiikin demokratiaihannetta: kansallismuseo ei kuulunut kirkolle eikä kuninkaalle, vaan kansalle. Se oli avoin kaikille ja siten toi tiedon kaikkien saataville.

Myös Helsingin ydinkeskustan 1800-luvun alkupuolella rakennetut hallintokorttelit edustavat uusklassista rakentamista.

Kun Suomen pääkaupunki siirrettiin vuonna 1812 Turusta Helsinkiin, palkattiin saksalainen arkkitehti Carl Ludvig Engel suunnittelemaan Helsingille uusi keskusta. Engel suunnitteli Senaatintorin ympäristöön muun muassa tuomiokirkon, valtioneuvoston linnan (kuvassa) ja yliopiston. Yliopiston arkkitehtuurin piti kertoa sivistyksen ja kulttuurin muodoista.

Aineistotehtävät

Horatiusten vala (1784–1785)

Napoleonin kruunaus (1805–1807)

1. Tällä sivulla on kaksi Jacques-Louis Davidin teosta.

a) Miten teokset ilmentävät uusklassismin tyylipiirteitä?
b) Arvioi väitettä: Vallankumous valjasti taiteen palvelukseensa.

2. Alla on kaksi katkelmaa valistusfilosofien sukupuolten tasa-arvoa koskevista ajatuksista.

"Koko naisten kasvatuksen tulee siis tarkoittaa heidän suhdettansa miehiin. Miesten miellyttäminen, heidän hyödyttämisensä, heidän rakkautensa ja kunnioituksensa saavuttaminen, heidän kasvattamisensa nuorina, heidän hoitamisensa suurina, heidän neuvomisensa ja lohduttamisensa, heidän elämänsä saattaminen miellyttäväksi ja suloiseksi – siinä naisten velvollisuudet kaikkina aikoina, ja tämä on heille lapsuudesta asti opetettava"

Jean-Jacques Rousseau, Emile eli kasvatuksesta

"Merkityksetön huomaavaisuus, jonka naiset ottavat mielellään vastaan ja jonka osoittamista miehet näyttävät pitävän oikein miehekkäänä, itse asiassa loukkaa naisia ja lujittaa miesten valtaa. Nainen alistetaan siten seremoniallisen, järjestelmällisen nöyryyttämisen kohteeksi, ja minä nousen sitä vastaan koko sielullani."

Mary Wollstonecraft, Naisen oikeuksien puolustus

a) Mikä ristiriita katkelmissa on?
b) Miten Yhdysvaltojen itsenäistymisessä ja Ranskan suuressa vallankumouksessa suhtauduttiin naisten ja miesten tasa-arvoon?

3. Yhdysvaltain vapaussotaan vapaaehtoisena osallistunut ranskalainen markiisi La Fayette totesi sodan aikana:

"Amerikan onni on läheisesti sidoksissa ihmiskunnan onneen. Tästä uudesta maasta tulee rehellisyyden, suvaitsevaisuuden, tasa-arvoisuuden ja rauhallisen vapauden varma ja kunnioitettu turvapaikka."
(Lähde: Ihmiskunnan värikkäät vaiheet 5)

a) Miten La Fayetten ennustus toteutui Yhdysvaltain valtion alkuvaiheessa?
b) Miten Yhdysvaltain itsenäisyystaistelu vaikutti Euroopan kehitykseen 1700-luvun loppuun mennessä?

Kertaus

- Itsevaltius aiheutti lukuisia yhteiskunnallisia epäkohtia, joita valistusfilosofit kritisoivat.
- Valistus ei ollut yhtenäinen oppi, mutta valistusajattelijoita yhdistivät muun muassa järjen ja kasvatuksen korostaminen sekä itsevaltiuden ja kirkon arvostelu.
- Valistus synnytti edistysuskon, joka tarkoitti uskoa ihmisen jatkuvaan edistymiseen.
- Valistusfilosofit vaativat yleensä oikeuksia vain valkoihoisille miehille. Vaatimukset eivät yleensä koskeneet myöskään yhteiskunnan vähäosaisimpia.
- Valistus oli tärkeänä taustatekijänä Yhdysvaltain itsenäistymisessä ja Ranskan suuressa vallankumouksessa.
- Yhdysvalloissa toteutettu valtiomuoto noudatti monin tavoin valistusfilosofien oppeja.
- Valistus merkitsi eurooppalaisten ajattelussa ratkaisevaa käännettä, koska alettiin uskoa ihmisen kykyyn rakentaa itselleen paras mahdollinen yhteiskunta.

SYLVIE

1800-luku oli Euroopassa suurten muutosten ja uusien aatteiden vuosisata. Aikakauden ihmiset katsoivat eteenpäin ja asettivat toiveensa tulevaan. Teollisen vallankumouksen seurauksena jähmeä sääty-yhteiskunta kehittyi luokkayhteiskunnaksi, jossa varallisuus määräsi yhteiskunnallisen aseman. Vuosisadan aikana luotiin pohja demokratialle, vauraudelle ja tasa-arvoisemmalle yhteiskunnalle. Tieteen edistysaskeleet puolestaan muuttivat eurooppalaisten perimmäisiä käsityksiä ihmiselämästä.

12. Vallankumous synnyttää uusia aatteita

Napoleonin itsevallasta Wienin kongressiin

Ranskan suuren vallankumouksen jälkimainingit ravistelivat Eurooppaa vielä 1800-luvun alussa. Jotkut pyrkivät palauttamaan aikaisemman yhteiskuntajärjestyksen, toiset halusivat viedä vallankumouksen aatetta eteenpäin. Levottomat vuodet loivat pohjaa erilaisille aatteille, jotka ohjasivat Euroopan kehitystä koko vuosisadan ajan.

Vallankumouksen loppuvaiheessa Ranskan johtajaksi noussut kenraali Napoleon Bonaparte kruunautti itsensä keisariksi vuonna 1804. Vaikka Napoleon palautti Ranskaan itsevaltiuden ja katolisen kirkon aseman, kaikki ei ollut ennallaan. Toisin kuin aiemmat kuninkaat, Napoleon katsoi olevansa valtias kansan, ei Jumalan tahdosta. Hän ei esimerkiksi suostunut ottamaan kruunaustaan vastaan paavilta, vaan asetti kruunun itse päähänsä.

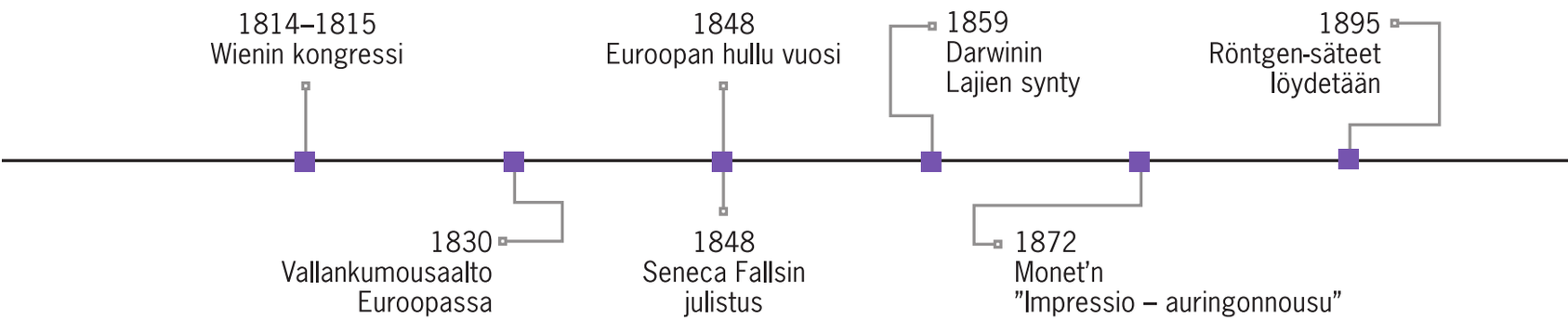

Napoleonin johtama Ranska valloitti alueita muun muassa Italiassa ja Espanjassa. Valloitetuille alueille asetettiin hallitsijoiksi Napoleonin sukulaisia ja muita suosikkeja. Ranskan miehityshallinto herätti kuitenkin vastarintaa: paikalliset asukkaat kapinoivat ranskalaisia vastaan. Sotamenestyskään ei jatkunut loputtomiin. Sotaretki Venäjälle 1812 päättyi tappioon, samoin seuraavan vuoden taistelu Leipzigissä. Napoleon syöstiin vallasta ja hänet karkotettiin Elban saarelle.

Napoleonin kukistaneiden valtioiden johtajat kokoontuivat 1814–1815 Wieniin neuvottelemaan Euroopan tulevaisuudesta. Wienin kongressissa Euroopan suurvallat päättivät palauttaa mantereen olot sellaisiksi kuin ne olivat olleet ennen vallankumousta. Vanhat hallitsijasuvut nostettiin taas valtaan, ja aatelistolle annettiin takaisin sen entiset etuoikeudet. Kongressin osanottajamaat allekirjoittivat sopimuksen, jossa luvattiin kristillisen veljeyden hengessä suojella kristinuskoa ja rauhaa. Vallankumouksen saavutukset oli pyyhitty pois. ”Vapaus, veljeys ja tasaarvo” saivat vielä odottaa vuoroaan.

Konservatismi – paluu vanhaan

Ranskan suuren vallankumouksen tapahtumat olivat saaneet etuoikeutetut säädyt, aateliston ja papiston, pelkäämään asemansa puolesta. 1800-luvun alkupuolella ne pyrkivät palauttamaan vanhan järjestyksen ja torjumaan kaikki uudistuspyrkimykset. Tätä muutoksia vastustavaa, vakauteen pyrkivää aatetta alettiin kutsua konservatismiksi (conservare – ”säilyttää”). Sitä edustivat usein ne ryhmät, joilla oli paljon valtaa ja eniten menetettävää.

Ideologisen perustan konservatismille loi englantilainen Edmund Burke. Hän totesi jo Ranskan vallankumouksen alkuvaiheessa 1790, että perinteisten valtarakenteiden purkaminen voi johtaa hirmuvaltaan. Valtio ei Burken mielestä ollut muunneltava mekanismi vaan elävä organismi, joka syntyy ja kasvaa hitaasti historiallisen kehityksen myötä. Siksi sitä ei voinut muuttaa väkivaltaisesti.

Burken ajattelussa kansalaisen velvollisuudet olivat tärkeämpiä kuin oikeudet. Hän uskoi, että oikeuksien antaminen kaikille kansalaisille oli

Voitettu Napoleon palaa Venäjältä Jan van Chelminskin (1851–1925) teoksessa.

Wienin kongressi palautti Ranskassa valtaan jälleen Bourbon-suvun, jonka viimeinen kuningas Kaarle X kruunattiin 1824. Miten kuva ilmentää konservatismin arvoja?

utopistinen ajatus. Sen sijaan Burke korosti jokaisen kansalaisen velvollisuuksia valtiota kohtaan, kuten asevelvollisuutta ja veronmaksuvelvollisuutta.

Burken ajatukset vetosivat konservatiiveihin, jotka halusivat säilyttää yhteiskunnallisen eriarvoisuuden. Esimerkiksi kansanopetusta pidettiin turhana ja jopa vaarallisena, koska yleinen lukutaito ja oppineisuuden leviäminen saattaisi helpottaa vallankumouksellisten aatteiden leviämistä. Konservatismin kannattajat pelkäsivät, että keskiluokka ja työläiset alkaisivat vaatia valtaa itselleen.

Konservatismi rakentui pessimistiselle ihmiskäsitykselle, jonka mukaan ihmisen toiminta ei ohjaa järki vaan vaisto. Vaistonsa varassa toimivalla kansalla ei ole kykyä tehdä poliittisia päätöksiä, joten ylimpien yhteiskuntaryhmien on johdettava maailmaa. Tämä näkökulma ei arvosta ihmistä yksilönä, vaan ainoastaan osana yhteiskuntaa. Ihmisen tuli täyttää historiallinen tehtävänsä palvelemalla valtiota siinä asemassa, johon hän oli syntynyt.

Konservatismi korosti myös uskonnon merkitystä. Aatteen kannattajien mukaan Jumala ohjaa yhteiskunnan kehitystä, minkä vuoksi ihmisen ei pitänyt puuttua siihen. Konservatiivit arvostivat kotia, perhettä, lainkuuliaisuutta ja yhteiskunnallista vakautta.

Liberalismi – porvariston aate

Konservatismin haastajaksi nousi 1800-luvulla liberalismi. Aate sai nimensä sanasta vapaus, *libertas*, joka oli sen kannattajien keskeinen tavoite. Liberalismia voidaankin kutsua myös **vapausaatteeksi**. Liberalismi oli erityisesti keskiluokan aate. Keskiluokka – kauppiaat ja virkamiehet – vaurastuivat nopeasti, kun teollisuus ja kauppa kehittyivät. Porvaristolla ei kuitenkaan ollut vaikutusvaltaa yhteiskunnalliseen kehitykseen, koska valtaa käyttivät kuninkaat, aatelisto ja papisto. Siksi he alkoivat vaatia muutosta.

Liberalismin juuret ovat 1700-luvun valistusajattelussa. Valistuksen tavoin liberalismikaan ei ole yhtenäinen poliittinen oppi, vaan joukko ajatuksia, joita eri henkilöt nostivat esiin. Toisaalta poliittisen liberalismin juuret ovat Adam Smithin taloudellisessa liberalismissa. Voi sanoa, että poliittinen liberalismi vaati samoja vapauksia ihmisille kuin Smith talouselämälle. Liberaaleille oli keskeistä puolustaa ihmisen perusvapauksia: sananvapautta, uskonnonvapautta sekä yhdistymisen ja kokoontumisen vapautta. Liberaalien mielestä yksilöllä tuli olla vapaus kehittää omaa erityislaatuaan yhteiskunnan tarpeista riippumatta. Toisin kuin konservatismi, liberalismi korosti siis yksilöä ja nosti sen valtion yläpuolelle.

Liberalismin ihmiskuva periytyi valistusajalta, jolloin uskottiin ihmisen luontaiseen tasa-arvoisuuteen ja järkevyyteen. Liberaalit uskoivat, että ihmisen järkeä saattoi kehittää kasvatuksella ja koulutuksella, joten he vaativat kaikille oikeutta peruskoulutukseen. He omaksuivat muutenkin valistuksen edistysuskon, jonka mukaan ihminen pystyi uudistamaan yhteiskuntaa ja viemään sen kehitystä parempaan suuntaan. Valistuksen perillisinä liberaalit arvostelivat myös yksinvaltaa, säätyjen erioikeuksia, virkavaltaisuutta, sensuuria ja muitakin toimintavapauden rajoituksia.

Kuten konservatismissa, myös liberalismissa oli pohjimmiltaan kyse tietyn ryhmän etujen ajamisesta. Keskiluokan edustajat vaativat tasa-arvoa, mutta eivät olleet valmiit ulottamaan sitä alimpiin yhteiskuntaryhmiin tai naisiin. Vaikka liberaalit vaativat äänioikeutta, se haluttiin sitoa varallisuuteen. Vapauksien lisäämistä kannatettiin siksi, että porvaristo halusi kehittää liike-elämää ja osallistua poliittiseen päätöksentekoon.

Keskeisin poliittisen liberalismin teoreetikko oli englantilainen John Stuart Mill. Hänen mielestään yksilöiden oikeudet olivat etusijalla, ja valtion vaikutusvaltaa tuli rajoittaa. Mill oli valmis vaatimaan tasa-arvoa myös naisille.

Vuosisadan loppupuoliskolla nuoret liberaalit kiinnostuivat myös työväenluokan ja köyhien asemasta. He olivat huolissaan epäkohdista, jota teollistuminen oli aiheuttanut. Valtiota vaadittiin tasaamaan yhteiskunnan hyvinvointia siten, etteivät huono-osaisimmatkaan jäisi oman onnensa nojaan.

Nationalismi – kansa ja valtio

Myös kolmas 1800-luvun suurista aatteista, **kansallisuusaate** eli nationalismi sai käyttövoimansa Yhdysvaltain itsenäistymisestä, Ranskan suuresta vallankumouksesta ja Napoleonin sodista. Tosin nationalismin juuret ovat keskiajalla saakka. Ensimmäisten kansallisvaltioiden asukkaat eivät kuitenkaan mieltäneet kuuluvansa ensisijaisesti mihinkään tiettyyn kansaan, vaan tärkeämpää oli kuuluminen sukuun, kylään tai kaupunkiin ja tietyn hallitsijan alamaisuuteen.

1800-luvun nationalismiin vaikutti valistuksen aikana syntynyt ajatus, että valtion tuli ilmaista kansan tahtoa. Toisin sanoen vain kansan enemmistön mielestä hyvä hallitsemistapa voi-

Liberalismin ja nationalismin vaatimukset purkautuivat Pariisin kaduilla 1830. Vallankumouksselliset vaativat jälleen uudistuksia ja Bourbon-suvun suistamista vallasta.

tiin hyväksyä. Napoleon onnistui toteuttamaan itsevaltiutensa siten, että kansalaisten enemmistö oli hänen puolellaan. Siksi hän sai monet taistelemaan niin menestyksekkäästi ranskalaisuuden puolesta. Nationalismi toimi siis Ranskan armeijan tärkeimpänä käyttövoimana. Napoleonin uudenlaisesta armeijasta on käytetty osuvaa nimitystä ”kansakunta sodassa”.

Samalla tavoin kuin ranskalaiset kokivat puolustavansa ranskalaisuuttaan valtaamalla uusia alueita, kokivat vallattujen alueiden asukkaat puolustavansa omaa kansakuntaansa ranskalaisia vastaan. Voimakas yhteenkuuluvuuden tunne alkoi saada nationalistisia piirteitä, ja vastarinta Ranskan miehitysvaltaa vastaan kasvoi.

Nationalismin keskeiseksi sisällöksi muodostui **kansallisuusperiaate** eli vaatimus, että kukin kansa kuului omaan valtioonsa. Kansa määriteltiin yhteisen kulttuuriperinnön, kielen, historian ja asuma-alueen avulla. Kuitenkin vain osalla Euroopan kansoista oli yhtenäinen asuma-alue. Kielestä tulikin tärkein kansan määrittelyn kriteeri. Etenkin saksalainen filosofi

Prometheuksen hahmossa kuvattu Puola nousi vaatimaan erityisasemaa Venäjän valtakunnassa 1830. Kotkan hahmoon kuvattu Venäjä kuitenkin kukisti kapinan verisesti ja Puola menetti autonomisen asemansa Venäjän yhteydessä.

Johann Gottfried Herder (1744–1803) korosti kielen merkitystä kansan määrittäjänä.

Nationalismista tuli hyvin vetovoimainen aate, sillä se vetosi ihmisen tarpeeseen kuulua suurempaan yhteisöön. Nationalismiin liittyi usein usko oman kansan ylivertaisuudesta toisiin kansoihin nähden. Omasta kansasta tuli ”me” ja muista kansoista ”muut”. Myös uskonnollisuudesta tuli nationalismin läheinen liittolainen.

Saksalainen filosofi Georg Friedrich Hegel (1770–1831) korosti kansallishengen merkitystä kansan kehityksessä. Hegel uskoi, että kansallishengen valtaama kansa tuli tietoiseksi omasta historiallisesta merkityksestään ja perusti itsenäisen valtion, jossa vallitsi yhtenäinen kulttuuri. Ilman kansallishenkeä kansakunta oli tuomittu tuhoutumaan.

Hallitsijat käyttivät nationalismia hyväkseen omassa politiikassaan. Usko oman kansan ylivertaisuuteen oikeutti sodat naapurivaltioita vastaan. Nationalismilla voitiin perustella myös asepalvelusta. Kansallistuntoa pyrittiin kohottamaan isänmaallisen kirjallisuuden ja etenkin sankarikeskeisen historian avulla. Historiasta etsittiin todisteita oman kansan uroteoista ja vaikutusvallasta.

Nationalismi oli myös kulttuuriliike, joka tuki kansallisen kulttuurin kehittämistä. Erityisesti keskiluokalle oli tärkeää saada kansankielisiä sanomalehtiä, kirjallisuutta ja opetusta, koska se vierasti yläluokan kansainvälistä, sivistyskieliin perustuvaa kulttuuria. Nationalistit pyrkivät kehittämään kansankielistä koululaitosta.

Pienet kansat alkoivat kirjoittaa omaa historiaansa, kehittää kieltään ja kerätä kansanperinnettä. Kansanrunoudesta etsittiin kansan syvintä olemusta, sillä kieli ja kulttuuri kuvastivat nationalismin mukaan kansan erityislaatua. Tutkijat uskoivat löytäneensä kieli-, kulttuuri ja rotupiirteitä, joiden perusteella kansat voitiin

Kansanopetuksesta tuli nationalismin lempilapsi. Uskottiin, että kasvatuksen keinoin saadaan nostettua kansan isänmaallisuuden tunnetta. Alkeiskoulun keskeisiä aineita lukemisen ja laskemisen ohella olivat historia, maantiede ja kirjallisuus, joiden avulla pyrittiin löytämään oman kansan erityispiirteitä sekä nostamaan esiin menneisyyden suurmiehiä.

ryhmitellä ”veljeskansoihin”. 1800-luvun kuluessa kansallisuusaate auttoi italialaisia ja saksalaisia yhdistämään pieniä ruhtinaskuntia Italian ja Saksan valtioiksi. Nationalismi johti myös levottomuuksiin esimerkiksi Balkanin alueella, missä serbialaiset hakivat tukea Venäjältä, joka oli ilmoittautunut kaikkien slaavien suojelijaksi.

Tehtävät

1. **Mitkä historialliset taustatekijät vaikuttivat konservatismin syntyyn?**
2. **a) Mitkä olivat liberalismin keskeisimmät vaatimukset?**
   b) Pohdi, miten nämä vaatimukset saivat vaikutteita valistuksesta ja Ranskan suuresta vallankumouksesta.
3. **Miksi Ranskan suurta vallankumousta voi pitää myös nationalismin taustatekijänä?**
4. **Pohdi, miksi konservatismia ja liberalismia pidetään kilpailevina aatteina, mutta nationalismia ja liberalismia kannattivat usein samat ihmiset.**
5. **Miten konservatismi, liberalismi ja nationalismi suhtautuivat**
   a) järjen käyttöön
   b) uskontoon
   c) yksilön ja valtion suhteeseen

13. Kohti demokratiaa

Eurooppa kuohuu jälleen

Wienin kongressin piti palauttaa rauha Eurooppaan, mutta levottomuudet alkoivat pian uudestaan. Liberalismin ja nationalismin aatteet saivat vaurastuvan keskiluokan vaatimaan muutosta, jopa nousemaan barrikadeille. 1800-luvun alun yhteiskunnallinen tyytymättömyys purkautui kolmena aaltona. Ensin Kreikan itsenäisyyssota aiheutti kuohuntaa eteläisessä Euroopassa vuosina 1820–1821. Kreikka saavutti itse-

”Vaikka en taistellutkaan maani puolesta, voin ainakin tehdä maalauksen sen kunniaksi.” Eugene Delacroix´n Vapaus johtaa kansaa kuvaa Ranskan vallankumousta heinäkuussa 1830. Mitkä yhteiskuntaryhmät ovat tekemässä vallankumousta?

näisyyden ja irtautui Turkista. Sodan lopputulos innosti uudistajia muualla Euroopassa.

Toinen levottomuuksien aalto lähti liikkeelle Ranskasta, jossa lähes kaikki suuren vallankumouksen saavutukset oli kumottu. Vanha kuningassuku oli palannut valtaan, ja vain alle prosentilla väestöstä oli äänioikeus. Napoleonin entiset sotilaat ja muut Napoleonin kannattajat, **bonapartistit,** olivat tyytymättömiä ja järjestäytyivät porvariston rinnalle vaatimaan uudistuksia.

Porvaristo ja bonapartistit nousivat vallankumoukseen vuonna 1830, minkä seurauksena äänioikeus laajeni, mutta ei ulottunut vieläkään suurimpaan osaan keskiluokasta. Samana vuonna Belgia irtautui Hollannista, johon se oli liitetty. Puolalaiset nousivat kapinaan Venäjän valtaa vastaan, mutta heidän kansannousunsa nujerrettiin.

Kolmaskin vallankumousaalto sai alkunsa Ranskasta vuonna 1848, jota on sittemmin kutsuttu Euroopan hulluksi vuodeksi. Ranskassa haluttiin suurempia muutoksia. Vallankumoukseen nousi nyt myös työväestö, joka vaati yleistä äänioikeutta. Vallankumoukselliset hajosivat useampaan ryhmään, joilla kaikilla oli eri tavoitteet. Hullun vuoden seurauksena Ranskassa toteutui miesten yleinen äänioikeus.

Myös muut Euroopan kansat innostuivat tavoittelemaan itsemääräämisoikeutta ja yhteiskunnallisia uudistuksia. Kumousyrityksiä tapahtuikin hulluna vuotena lähes kaikkialla Euroopassa. Poliittisen kuohunnan ja uudistusten ilmapiirissä ajattelijat ja aktivistit kehittelivät uusia aatteita, joiden avulla muuttaa maailmaa.

Sosialismi – työväestön aate

1800-luvulla teollistuminen lisäsi työväestön määrää, ja teollisuustyöväestön yhteiskunnalliset ongelmat nousivat puheenaiheiksi. Aatetta, joka ajoi työväenluokan asiaa, kutsuttiin sosialismiksi (latinan ”socius”, toveri). Sen tavoitteena oli taata oikeuksia ja hyvinvointia myös yhteiskunnan vähäosaisille.

”Kaikkien maiden proletariaatit, liittykää yhteen!” 1900-luvun alussa julkaistu juliste pyrkii herättämään työväestön taisteluun asemansa puolesta.

Työväenluokan köyhyys herätti jo vuosisadan alkupuolella vaatimuksia työväestön olojen korjaamiseksi. Varhaiset **utopistisosialistit** uskoivat, että omistava luokka korjaisi vapaaehtoisesti työläisten oloja. Kun muutosta ei tapahtunut, sosialistit alkoivat vaatia radikaalimpaa toimintaa. Työväestö oli mukana vuoden 1848 vallankumousaallossa. Tuolloin ilmestyi teos Kommunistinen manifesti, josta tuli sosialismin tärkeä perusteos. Kirjan kirjoittivat Karl Marx ja Friedrich Engels, vaikka siinä esitettyjen ajatusten isänä on usein pidetty yksinomaan Marxia.

Marxin mukaan koko ihmiskunnan historia oli taistelua riistävän luokan ja riistetyn luokan välillä. Tätä käsitystä nimitetään **materialistiseksi historiakäsitykseksi**. Ainoastaan metsästäjät ja keräilijät olivat eläneet yhteisomistuksessa, jossa luokkavastakohtaisuuksilta oli vältytty. Muissa yhteiskunnissa oli syntynyt yläluokka, joka omisti tuotantovälineet ja nautti suurimmasta vauraudesta. Antiikissa vastakohta oli kulkenut orjien ja orjanomistajien välillä, keskiajalla feodaaliherrojen ja talonpoikien välillä. Teollisuusyhteiskunnassa olivat Marxin mukaan vastakkain omistava luokka eli **kapitalistit** ja työtä tekevä luokka eli **proletariaatti**, köyhälistö. Koska työvoimasta oli ylitarjontaa, omistava luokka saattoi kohdella työntekijöitä huonosti ja maksaa heille surkeaa palkkaa. Marxin mukaan tilanne kärjistyi **luokkataisteluksi**.

Kapitalismin suurin ristiriita aiheutui Marxin mukaan siitä, että työläisen tekemä työ tuottaa kapitalistille enemmän kuin palkka, jonka hän maksaa. Työn todellisen arvon ja maksetun palkan välinen ero, lisäarvo, jää kapitalistille. Tätä käsitystä kutsutaan **lisäarvoteoriaksi**. Marxin mukaan proletariaatin asema kurjistuu koko ajan, kun koneistuminen vähentää työpaikkoja ja väestönkasvu lisää työntekijöiden määrää. Vauraus keskittyy yhä harvempien käsiin.

Marx ennusti, että lopulta työväestön tilanne on niin epätoivoinen, että proletariaatti ottaa oikeuden omiin käsiinsä ja tekee vallankumouksen. Tehtaat ja muut tuotantovälineet siirtyvät ensin valtiolle, joka huolehtii siitä, että niiden tuottama vauraus jakautuu tasaisemmin.

Lopullisena päämääränä on kommunistinen yhteiskunta, jossa valtio kuihtuu tarpeettomana pois. Jäljelle jää vain yhteisomistukseen perustuva tasa-arvoinen yhteiskunta, jossa ihmiset kykenevät yhteisesti päättämään asioistaan ja jakamaan vaurautta jokaiselle.

Marxin mukaan sosialismi oli kansainvälinen aate. Kapitalisti oli työläisen vihollinen, toimipa tämä missä maassa tahansa. Vuonna 1864 Marx ja Engels perustivat **sosialistisen internationaalin** eli Kansainvälisen Työväenliiton. Tavoitteena oli liittää kaikkien maiden työtätekevät yhteen.

Sosialismi suhtautui uskontoon kielteisesti. Se oli heidän mielestään ”oopiumia kansalle”: piti köyhälistön tyytyväisenä ja esti sitä tavoittelemasta todellista onneaan.

Sosialistinen liike jakaantuu

Vaikka Marxin tulkinnat saivat kannatusta, kaikki hänen ennustuksensa eivät toteutuneet. 1800-luvun lopulla monissa maissa kohennettiin köyhälistön oloja. Teollistuminen nosti myös monien työläisten elintasoa. Sosialismin kannattajat jakautuivat eri leireihin. Osa kannatti saksalaisen Eduard Bernsteinin ajatusta, että työläisten asemaa voitaisiin parantaa demokraattisin keinoin. Esimerkiksi Ranskassa ja Saksassa oli 1870-luvulle tultaessa toteutettu miesten yleinen äänioikeus, joka antoi työläisillekin mahdollisuuden äänestää ja siten vaikuttaa omaan asemaansa.

Bernsteinin muotoilemaa sosialismin haaraa, jolle tyypillistä oli usko demokraattisten keinojen käyttöön työväestön aseman parantamisessa, alettiin kutsua **sosiaalidemokratiaksi**. Sosiaalidemokraatit tavoittelivat työajan lyhentämistä ja sosiaaliturvaa, kuten sairauspäivärahaa ja työterveyshuoltoa. Tuotantovälineet oli otettava yhteiskunnan haltuun vain silloin, kun se paransi työväestön oloja.

Äänioikeuden laajentamisen jälkeen Euroopassa perustettiin lukuisia työväenpuolueita. Työväenpuolueet jakaantuivat marxilaista sosialismia kannattaviin puolueisiin ja sosiaalidemokraattisiin puolueisiin. Työväenpuolueiden rin-

Ammattiyhdistysliikkeet pyrkivät kohentamaan työläisten oloja. Mihail Munkacsyn teos Lakko (1895).

nalle perustetut **ammattiyhdistysliikkeet** olivat usein puolueita merkittävämpiä yhteiskunnallisia vaikuttajia.

Oikeuksia naisille

Aiemmassa sääty-yhteiskunnassa aateliston ja porvariston naisilla oli ollut aseman, suvun ja vaurauden tuomaa valtaa. Tilanne muuttui 1800-luvulla, sillä säädyt menettivät merkitystään, ja poliittiset uudistukset koskivat ensisijaisesti miehiä. Äänioikeutettu työläismies oli tavallaan paremmassa asemassa kuin säätyläisnainen, jolla ei ollut oikeutta äänestää eikä asettua ehdolle. Vuosisadan aikana alettiin vaatia oikeuksia myös naisille. Naisten asemaa korjaamaan syntyi **feministiliike,** joka ajoi ensisijaisesti keskiluokkaisten naisten oikeuksia.

1800-luvun puolivälissä keskiluokkainen nainen oli tiukemmin sidottu kotiin kuin koskaan ennen; monissa maissa hän oli käytännössä miehensä holhouksenalainen. Esimerkiksi Ranskassa aviovaimo ei saanut äänestää eikä omistaa mitään. Avioeron saaminen oli äärimmäisen hankalaa, ja erossa lapset määrättiin pääsääntöisesti aviomiehen holhoukseen.

Naisasialiikkeen juuret olivat Yhdysvalloissa**.** Vuonna 1848 amerikkalaisnaiset järjestivät yhteiskunnallisesti aktiivisten naisten kokouksen

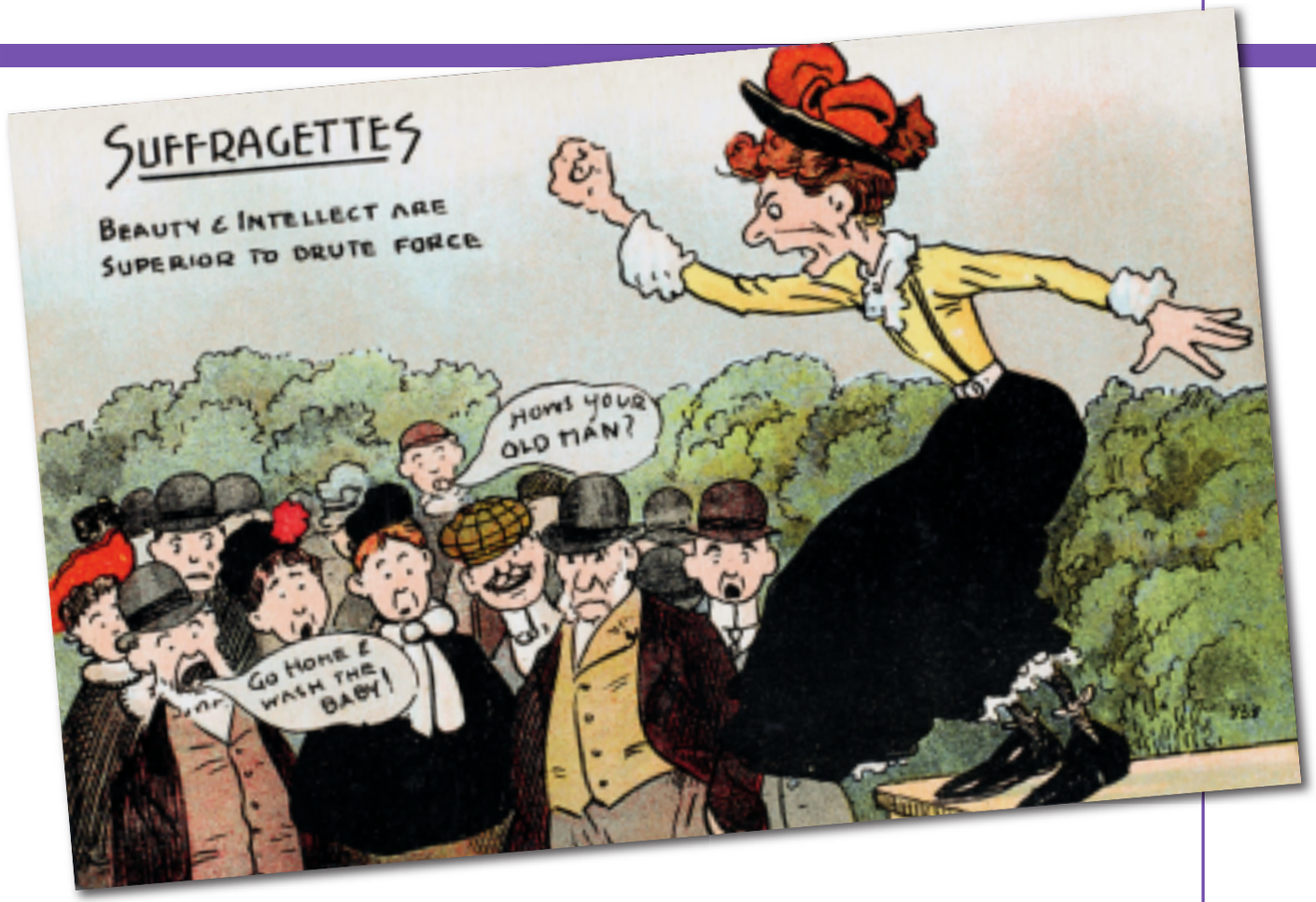

Miehet pitivät usein oikeuksiaan puolustamaan nousseita naisia hysteerisinä ja yrittivät tehdä heistä naurunalaisia. Pilapiirros vuodelta 1910.

Seneca Fallsiin New Yorkin osavaltioon. Kokouksen osanottajat allekirjoittivat **Seneca Fallsin julistuksen**, jossa vaadittiin naisten aseman parantamista. Kristillisiin arvoihin pohjaava julistus jäljitteli sanamuodoiltaan Yhdysvaltain itsenäisyysjulistusta. Tavallaan se olikin yhtä käänteentekevä julistaessaan, että mies ja nainen oli luotu tasa-arvoisiksi.

Julistus konkretisoitui Euroopassa 1860-luvulla, kun naisjärjestöjä alettiin perustaa useisiin Euroopan maihin. Filosofi John Stuart Mill vertasi teoksessaan Naisen asema (1869) teollistuvan yhteiskunnan naisen asemaa antiikin orjayhteiskuntaan. Hän korosti, ettei ollut mitään filosofisia perusteita pitää naista vähempiarvoisena kuin miestä.

Vuosisadan loppupuolella naisasialiike radikaalistui, kun kaivattua äänioikeutta ei saatu. Englannissa **suffragetit**, eli naisten äänioikeuden puolustajat, järjestivät mielenosoituksia, keskeyttivät poliittisia puheita ja ryhtyivät vangituksi tultuaan nälkälakkoon saadakseen tavoitteilleen julkisuutta.

Myös työväenliikkeessä oli omia naisjärjestöjä, jotka vaativat parannuksia naisten asemaan tehtaissa ja palvelustyössä. Sukupuolten tasa-arvo mainittiin monissa sosialistisissa julistuksissa, mutta se ei saanut käytännössä paljoakaan huomiota. Monet sosialistit uskoivat, että vallankumous toisi aikanaan tasa-arvon myös naisten ja miesten välille.

Yleinen ja yhtäläinen äänioikeus

Englannissa äänioikeutta laajennettiin 1800-luvun kuluessa kolmeen otteeseen siten, että vuosisadan loppupuolella jo noin kaksi kolmasosaa

miehistä sai äänestää. Saksassa miesten yleinen äänioikeus toteutettiin jo Saksan yhdistyessä keisarikunnaksi 1871.

Naisten äänioikeutta jouduttiin Euroopassa odottamaan vielä seuraavan vuosisadan puolelle. Muutamat Yhdysvaltain osavaltiot antoivat naisille äänioikeuden 1880-luvulla ja Uusi-Seelanti 1893. Suomi oli vuonna 1906 ensimmäinen Euroopan maa, jossa naisten äänioikeus toteutettiin, ja ensimmäinen maa maailmassa, joka siirtyi sekä miesten ja naisten yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen että vaalioikeuteen. Suomessa naiset saivat siis myös asettua ehdolle eduskuntavaaleihin jo vuonna 1906.

Vielä 1900-luvun alkupuolella naisten äänioikeuden tiellä oli monissa maissa paljon esteitä. Naisille ei haluttu antaa äänioikeutta muun muassa siksi, että he eivät osallistuneet maanpuolustukseen. Uskottiin myös, että naiset olisivat aviomiestensä johdettavissa tai että he valitsisivat ehdokkaansa paremman tiedon puutteessa ulkonäön perusteella.

Ensimmäinen maailmansota (1914–1918) muodostui kuitenkin rajapyykiksi naisten äänioikeuden sekä yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamisessa. Naiset kantoivat pitkän sodan aikana vastuun niin kodeista kuin muistakin siviilielämän toiminnoista. He näyttivät ansainneen vaikutusmahdollisuudet työllään, samoin kuin isänmaansa puolesta taistelleet köyhälistön miehet. Pääosa Euroopan maista siirtyi yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Demokratia oli kuitenkin haurasta: monista valtioista tuli maailmansotien välillä diktatuureja.

"Vapauden ajaminen naisille ei ole rikos." Englantilaisnainen kantaa julistetta vuonna 1917.

Tehtävät

1. **Mitä uudistuksia vuosien 1830 ja 1848 vallankumouksissa vaadittiin?**
2. **Miksi sosialismi syntyi?**
3. **Miten sosialistinen liike jakaantui 1800-luvun lopulla?**
4. **Pohdi, miksi naisen yhteiskunnallinen nousu alkoi juuri 1800-luvulla.**
5. **Tee käsitekartta demokratiaa lisänneistä tekijöistä 1800-luvulla.**

14. Taiteita porvariston käyttöön

Porvariston elintapa

Keskiluokan elämää hallitsi 1800-luvulla **viktoriaanisena** tunnettu moraalikäsitys, joka tarkoitti hyveellisyyden korostamista kaikilla elämänalueilla. Naisten tuli olla viattomia ja miesten intohimottomia. Osuvasti on todettu, että viktoriaanisena aikana lapsia syntyi, vaikkei niitä tehtykään. Nimensä viktoriaaninen aika sai Englannin kuningatar Viktorian pitkästä hallituskaudesta 1837–1901.

Viktoriaaninen moraalikäsitys nosti perheen hyveellisen elämän perusyksiköksi. Miehen tuli hankkia itseään säästämättä perheelleen toimeentulo, kun taas vaimon tehtävänä oli pitää huolta kodista. Kun vielä 1700-luvulla kyläyhteisö oli ollut monille ikään kuin kodin laajentuma, alkoi kodista nyt muodostua aiempaa selkeämmin oma, yksityinen elämänalueensa. Työtä ei enää tehty kotona vaan tehtaissa ja konttoreissa, joten porvariston asunto oli ennen kaikkea perheen vapaa-aikaa ja tuttavien tapaamista varten.

Viktoriaanisen ajattelun tunnetuimpia piirteitä oli ankara seksuaalimoraali. Ihanteena oli, että seksiä oli harrastettava vain avioliitossa, lähinnä perheenlisäystä varten. Käytännössä seksuaaliset seikkailut olivat sallittuja miehille, jotka tyydyttivät halunsa alempien yhteiskuntaluokkien naisten tai prostituoitujen parissa. Naisihanteessa korostui siveys, kunniallisen naisen ei uskottu välittävän seksistä. Todellisuudessa porvarisperheen vaimo pidettiin uskollisena lainsäädännön keinoin: esimerkiksi Ranskassa aviomies ei yleensä joutunut tuomituksi, vaikka hän olisi murhannut aviorikoksen tehneen vaimonsa.

Kiillotettu kodin julkisivu peitti taakseen toisenlaisen todellisuuden. Ranskassa 1800-luvun lopulla jo joka neljäs lapsi syntyi avioliiton ulkopuolella. Samaan aikaan ahtaat moraalivaatimukset ja elämänpiirin kapeus purkautuivat keskiluokkaisten naisten ahdistuksena. Psykiatria kutsui tämän ahdistuksen piirteitä hysteriaksi.

Porvariskodit sisustettiin aikakauden taiteella. Kodin seinät ja muut tilat täytettiin maalauksilla, pienoisveistoksilla ja muilla taide-esineillä. Taide-esineiden runsaudella esiteltiin perheen vaurautta.

Porvaristo ei halunnut kuitenkaan seinilleen mitä tahansa taidetta. Taideihanteen mukaan teoksen tuli esittää kohde sellaisena kuin se on. Taiteella tuli olla myös jokin konkreettinen sanoma: sen tuli esimerkiksi kertoa historian tai arkipäivän tapahtumista mahdollisimman yksityiskohtaisesti.

Romantiikka haastaa järjen

Valistuksen järkeisusko herätti 1800-luvun alussa vastustusta, ja taiteilijat pohtivat tunteen ja järjen suhdetta. Sodat ja vallankumoukset herättivät ihmiset arvostelemaan valtion ehdotonta auktoriteettia. Romantiikasta tuli 1800-luvun alkupuolen keskeisin aate- ja kulttuurivirtaus. Valistusajattelua kritisoineet romantikot korostivat yksilön luovuutta, jota auktoriteettien ei tullut kahlita.

Porvarisperheen tuli kiillottaa julkisivunsa huolellisesti. Naisen tehtävä oli huolehtia, että perheen lapset esiintyvät huoliteltuina ja käyttäytyvät hyvin. Kodin sisustuksen tuli ilmentää perheen vaurautta ja hyvää makua.

Valistuksen ja romantiikan taitekohtaan on Jean-Jacques Rousseaun ohella sijoitettu useita ajattelijoita, joiden ajatukset merkitsevät henkistä murrosta valistuksesta romantiikkaan. Varsinkin David Humen (1711–1776) ja Immanuel Kantin (1724–1804) ajattelun lähtökohtana oli valistus, mutta he päätyivät korostamaan myös tunteiden merkitystä. Humen mielestä tunteet ovat järkeä keskeisempi ihmisen toiminnan motiivi, koska tunteet määräävät ensisijaisesti ihmisen elämälleen asettamat tavoitteet. Järki on vain väline tavoitteiden toteuttamiseksi.

Immanuel Kant korosti, että vaikka Jumalan olemassaoloa tai sielun kuolemattomuutta ei voi todistaa tieteellisesti, niin niitä ei voi myöskään kumota. Kantin mukaan inhimillisen jär-

Francisco de Goya: Järjen uni synnyttää hirviöitä (etsaus sarjasta Los Caprichos)

jen avulla voitiin saavuttaa vain rajallinen määrä tietoa. Se osa maailmasta, mitä järki ei voi selittää, jää uskon varaan.

Romantiikan aikana eurooppalainen kulttuuri ajautui murrokseen. Vielä valistusaikaan asti eurooppalainen korkeakulttuuri oli varsin yhtenäistä. Taidevirtaukset vaihtuivat hitaasti, ja kun uusi tyyli kerran omaksuttiin, tuli taiteesta lähes kaikkialla Euroopassa hyvin samankaltaista. Romantiikka, joka oli sidoksissa nationalismiin, korosti tunnetta sekä yksilön ja tietyn kansan kokemuksia. Jokaisen Euroopan kansan

Caspar David Friedrich:
Vaeltaja sumumeren yllä,
1818.

vaiheet ja kokemukset olivat niin erilaisia, että kulttuuristakin tuli erilaista eri puolilla Eurooppaa.

Romantiikan taide

Romantiikan taiteilijoiden mielestä antiikin ehdoton ihannointi oli muodostunut luovuuden esteeksi. Uusklassismi etsi heidän mielestään vain tyypillisyyksiä ja meni yleistämisessä liian pitkälle. Romantikkojen mukaan katseet tuli kääntää antiikista oman kansan keskiaikaiseen kulttuuriin, josta voitaisiin ammentaa ehtymätöntä inspiraatiota. Tavoitteeksi tuli korostaa yksilöllisiä ja ainutlaatuisia kokemuksia.

Romantiikan taiteilija halusi vapautua käsityöläisyyden leimasta. Vielä valistuksen aikaan taiteilija oli käsityöläinen, joka maalasi rahoittajansa käskystä tilauksen mukaisen maalauksen. Nyt taiteilijat korostivat olevansa oman aikansa luovimpia yksilöjä. Kuuliaisista palvelijoista tuli kapinallisia. Yksilöllistä neroutta ja luomisvoimaa ihailtiin.

Romantiikan taiteella ei ollut mitään yksinkertaistettua taideihannetta, jota kohti jokaisen taiteilijan oli pyrittävä. Jokainen teos tuli arvostella teoksen omista lähtökohdista käsin. Taiteen tuli lisätä ihmisen mielihyvää ja tuoda esiin ihmisen mittaamattomat mahdollisuudet. Romantiikan taiteilija ei välttämättä halunnut kuvata teollisuusyhteiskunnan alkuvaiheen rumuutta tai ottaa kantaa oman aikansa tapahtumiin. Monissa teoksissa paettiin kaukaiseen

Theodore Gericault maalasi teoksen fregatti Medusan eloonjääneistä matkustajista. Teoksella oli poliittinen luonne, sillä fregatti upposi poliittisin perustein valitun kapteenin taitamattomuuden vuoksi. Miten teos ilmentää romantiikan tyylipiirteitä?

menneisyyteen tai jopa kaukaisiin paikkoihin, jotka tulivat nyt tutuiksi romantisoituina maalauksina. Esimerkiksi Walter Scottin historiallisissa romaaneissa kuvattiin Englannin historiaa romanttisten rakkaustarinoiden ja taistelujen näyttämönä.

Kirjallisuudessa romantiikka merkitsi usein fantasiakirjallisuutta, jossa paettiin nykyisyydestä menneisyyteen tai kaukaisiin paikkoihin. Englannissa 1700-luvun lopulla syntyneitä fantasiakirjoja kutsuttiin goottilaisiksi romaaneiksi, koska niissä seikkailtiin usein keskiaikaisissa linnoissa, luostareissa ja kirkoissa. Romantiikan kirjallisuudesta on peräisin myös Frankensteinin hirviö, kirjailija Mary Shelleyn luoma kuuluisa hahmo. Edgar Allan Poen kauhukertomukset puolestaan loivat pohjaa myöhempien aikojen rikoskirjallisuudelle.

Varsinainen romantiikan keskusmaa oli kuitenkin Saksa, jossa toimivat keskeisimmät romantiikan ajan filosofit ja kirjailijat. Varsinkin Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) ja Friedrich Schiller (1759–1805) kuvasivat usein teoksissaan mennyttä aikaa ja yksilön kokemuksia.

Saksalainen Richard Wagner sävelsi neliosaisen Nibelungin sormus -oopperan, joka sai ensiesityksensä vuonna 1870. Teos ammentaa sisältönsä useista eri saksalaisista legendoista ja kansantarinoista. Teossarja kestää yhteensä noin 15 tuntia.

Suurin merkitys romantiikan kirjallisuudella oli kuitenkin siihen, että ryhdyttiin keräämään oman kansan perimätietoutta ylös. Esimerkiksi Saksassa pelastettiin unohdukselta keskiaikainen käsikirjoitus Nibelungin laulu, joka antoi Richard Wagnerille inspiraation kolmiosaiseen oopperateokseen Nibelungin sormus. Suomessa Elias Lönnrot kokosi ja muokkasi Kalevalan.

Maalaustaiteessa taiteilijat pyrkivät korostamaan tunteen merkitystä ja ihmiselämän dramatiikkaa. Myös maisemamaalaus yleistyi. Sen keskeinen mestari oli saksalainen Caspar David Friedrich. Muita romantiikan ajan merkittäviä taiteilijoita olivat muun muassa ranskalainen Eugène Delacroix ja englantilainen William Turner.

Musiikissa orkesteriteoksissa pyrittiin usein luomaan tarinoita ja kuvaamaan musiikin keinoin romantiikalle keskeisiä aiheita. Varsinkin oopperasta tuli suosittu taidemuoto. Romantiikan kauden säveltäjien, kuten Giuseppe Verdin ja Richard Wagnerin teoksia esitetään yleisön pyynnöstä yhä uudelleen ja uudelleen oopperataloissa ympäri maailmaa. Myös Ludvig van Beethovenin teokset saivat laajan kuulijakunnan.

Venäläinen Ilja Repin kuvasi teoksessaan Volgan lautturit (1873) venäläisiä burlakkeja, jotka olivat syystä taikka toisesta ajautuneet elämässään sivuraiteille ja joutuneet raskaaseen työhön vetämään lauttoja Volgan yli. Miten teos ilmentää realismin tyylipiirteitä?

Realismi

Todellisuutta pakenemaan pyrkinyt romantiikka sai pian haastajan. Jotkut taiteilijat ryhtyivät jo 1830-luvulla ajattelemaan, että heidän tulisi kuvata myös yhteiskunnallista todellisuutta ja ottaa siten kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Syntyi uusi taidesuuntaus realismi, jonka varsinainen huippukausi ajoittuu vuosiin 1850–1880.

Realismin synnyn taustalta on löydettävissä useitakin yhteiskunnallisia muutoksia. Porvaristolle romantiikka ei ollut enää ajankohtaista, sillä sitä kiinnostivat materiaaliset seikat, eivät niinkään romanttiset päiväunet. Taiteilijat ryhtyivät kuvaamaan porvariston yltäkylläistä elämäntapaa teoksissaan. Toisaalta teollistuminen synnytti yhteiskunnallisia ongelmia, joita valveutuneimmat realismin edustajat pyrkivät tuomaan esille. Varsinkin työläiselämän kurjuuden kuvaaminen tuli monen taiteilijan teoksen aiheeksi.

Varsinaisen realismin ohjelmajulistuksen esitti ranskalainen Gustave Courbet (1819–1877), joka totesi: ”en voi maalata enkeliä, koska en ole koskaan nähnyt sellaista”. Pyhimysten ja enkeleiden sijasta oli maalattava vain ”modernia ja tavallista”. Courbet´n myötä realismin kotimaaksi tuli Ranska, joka otti Saksalta takaisin asemansa eurooppalaisen taiteen edelläkävijänä.

Realismi sai vaikutteita luonnontieteestä, joka eteni 1800-luvun puolivälissä pitkin harppauksin. Realismin maalaajat pyrkivät maalaamaan vain tieteellisesti todistettavia seikkoja.

Kirjailija Minna Canth välitti uusia eurooppalaisia aatteita 1800-luvun lopun Suomessa. Työväenaate, naiskysymys, kieli- ja kansallisuuspolitiikka, darwinismi, lääketiede ja psykologia kiinnostivat Canthia. Ennen kaikkea Canth pohti kuitenkin ihmisen jokapäiväistä taistelua näiden aatteiden keskellä. Näytelmä lapsensa surmanneesta Anna Liisasta toi julkiseen keskusteluun kipeitä asioita naisen asemasta, mutta myös kärsimyksen kautta saavutettavasta puhdistumisesta. Kuva Anna Liisan TV-esityksestä vuodelta 1988.

Realismi perustui myös ajatukselle, että ihminen on ympäristönsä tuote ja siten osa luontoa. Näin ollen myös luonnon kauneutta pyrittiin kuvaamaan teoksissa.

Varsinkin realismin kirjallisuus pyrki tuomaan esille yhteiskunnallisen eriarvoisuuden. Monet kirjailijat kuvasivat naisen heikkoa asemaa tai kaupunkien slummikorttelien elämää. Myös ilmaisutapa hioutui. Ympäristön ja ihmisten kuvauksessa korostettiin äärimmäistä todenmukaisuutta. Kirjailijat tekivät tutkimusretkiä kuvaamiensa ihmisten elämään ja kirjoittivat tarkkoja muistiinpanoja, joiden pohjalta he loivat teoksensa.

Kuuluisia ranskalaisia realismin kirjailijoita olivat muun muassa Honoré de Balzac ja Émile Zola. Zola tarkasteli perimän ja ympäristön vaikutusta ihmiskohtaloihin ja kuvasi viileästi raadollisiakin elämänalueita kuten prostituutiota ja työväestön kurjia oloja. Venäjällä esimerkiksi Leo Tolstoi, Fjodor Dostojevski ja Anton Tsehov kirjoittivat myötätuntoisesti niin yhteiskunnallisista kuin henkilökohtaisistakin ongelmista. Suomessa muun muassa Minna Canth kiinnitti teoksissaan huomiota sukupuolten väliseen tasaarvoon ja yhteiskunnallisiin epäkohtiin.

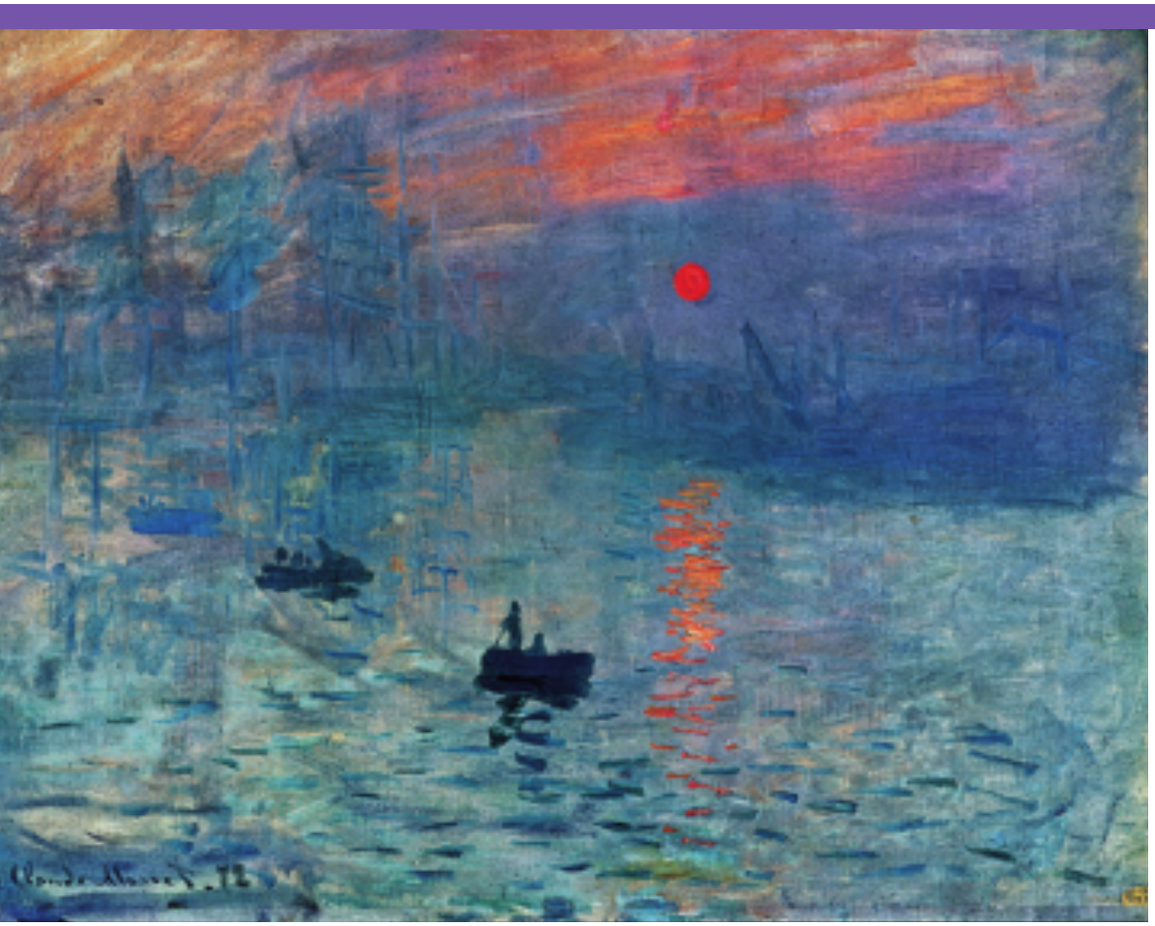

Claude Monet oli tienraivaaja, jonka teoksesta Impressio: auringonnousu (1873) tuli esikuva monelle uusia kuvaustapoja etsivälle taiteilijalle.

Vincent van Gogh, omakuva vuodelta 1887.

Pirstoutunut moderni taide

Maalaustaiteelle kamera oli haaste, johon taitelijat pyrkivät vastaamaan eri tavoin. Monet realistit käyttivät kameraa inspiraationsa lähteenä ja apuvälineenään, kun he pyrkivät tuomaan teoksiinsa yhteiskunnallisia teemoja. Toinen vastaus haasteeseen oli pyrkiä maalaustaiteen keinoin kuvaamaan jotain sellaista, jota kamera ei ylipäänsä pysty vangitsemaan.

1800-luvun jälkipuoliskolla taiteilijat kiinnittivät erityistä huomiota siihen, miten ihmisen havainnointi erosi kameran ”objektiivisesta” kuvasta. Monet taiteilijat huomauttivat, että ihmisen silmä kykenee tarkentamaan katseen vain yhteen kohtaan ja kaikki muu jää hämäräksi. Sen sijaan monien nopeasti ohikiitävien hetkien tunnelmien taltiointi on kameralle mahdotonta.

Taiteilijat alkoivat kiinnittää erityistä huomiota valoon ja väriin, koska ne tallentuivat heidän mielestään ihmisen mieleen muotoja voimakkaammin. Pyrittiin taltioimaan maalauksiin hetkessä ohikiitäviä vaikutelmia. Uutta taidetta alettiin kutsua **impressionismiksi**, kun uuden taiteen edustajien ensimmäinen näyttely Pariisissa 1874 päättyi kriitikoiden pilkkaan.

Nimensä impressionismi sai Claude Monet´n maalauksesta Impressio: auringonnousu, johon taidekriitikot eivät suhtautuneet ollenkaan suopeasti. Eräänkin kriitikon mukaan Monet´n työ ”loukkasi taiteen hyviä tapoja, muotokulttuuria ja vanhoja mestareita”. Pilkkakirveet väitti-

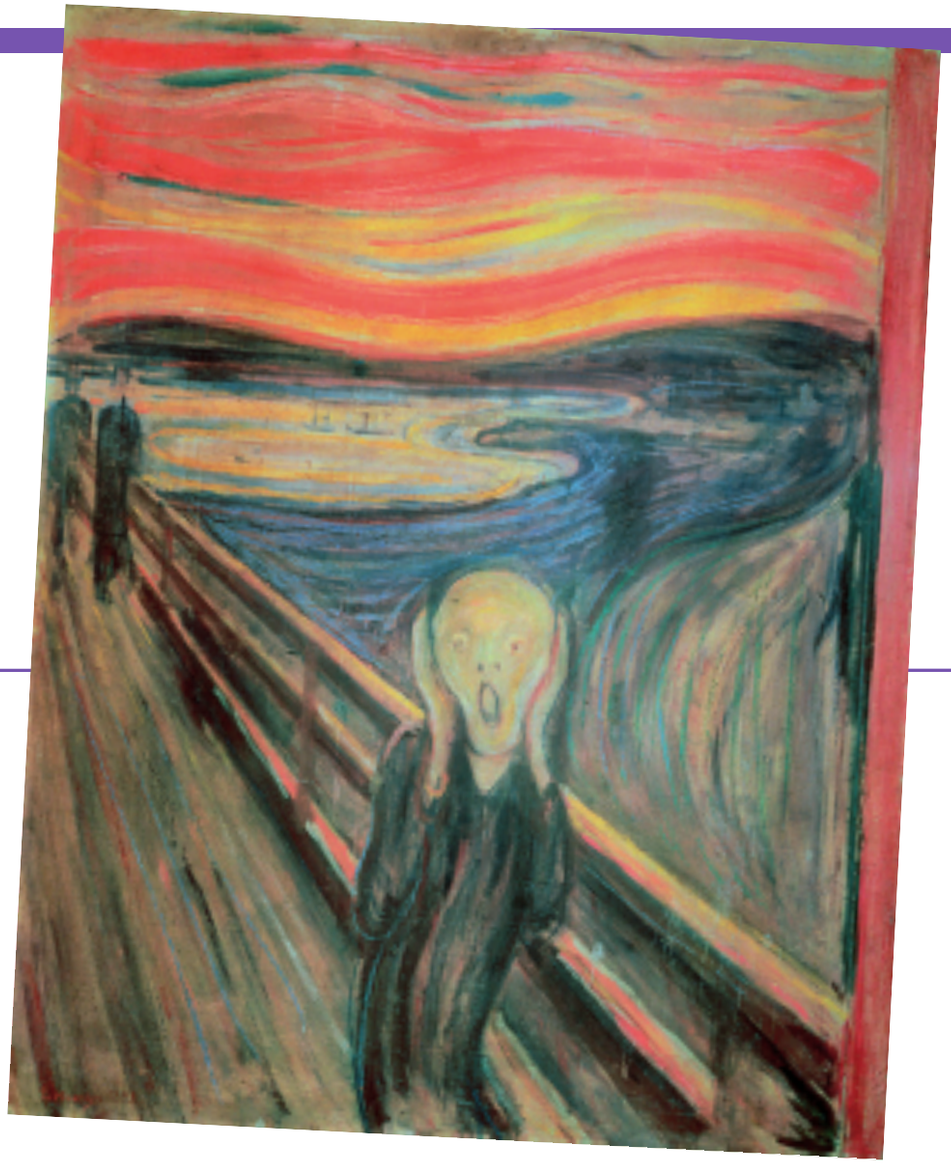

Ekpressionismi pyrki ilmaisemaan vahvoja tunnetiloja. Edvard Munchin Huuto (1893)

vät, että mielisairaalaan oli avattu osasto uuden taiteen edustajille.

Impressionismi sai muutamien vuosien kuluessa tunnustetun aseman. Esimerkiksi Pierre-Auguste Renoirista ja Paul Cézannesta tuli taiteilijoita, joiden teoksista maksettiin korkeita hintoja. Taide oli kuitenkin jo siirtymässä uusiin ulottuvuuksiin. Paul Gauguinin teoksissa oli jo uudenlaisia piirteitä, mutta varsinkin Vincent van Goghin (1853–1890) työt edustivat selkeästi jo uutta taidesuuntausta, jota alettiin kutsua **ekspressionismiksi**. Tyylin nimi juontuu siitä, että sen tavoitteena oli ilmaista tunnetiloja.

Ekpressionismia on pidetty usein pessimistisenä tyylinä, koska siinä muodot ovat usein vääristyneitä ja värit epäluonnollisen vahvoja. Pessimismin lähtökohtana oli vuosisadan vaihteessa vahvistunut tieteen ja edistyksen kritiikki, joka purkautui voimakkaammin vasta 1900-luvulla. Pohjoismaissa ekspressionismia edusti etenkin norjalainen Edvard Munch (1863–1944).

Tehtävät

1. **Miksi 1800-lukua voi nimittää porvariston vuosisadaksi?**
2. **Pohdi, miksi valistuksen järkeisusko sai väistyä romantiikan tunteen korostamisen tieltä.**
3. **Miksi romantiikka merkitsi muutosta taiteilijan asemassa?**
4. **Miten romantiikka ja realismi suhtautuivat**
   a) yhteiskunnallisen todellisuuden kuvaamiseen?
   b) mielikuvitukseen inspiraation lähteenä?
5. **Pohdi syitä sille, miksi taiteen suuntausten vaihtelu nopeutui voimakkaasti 1800-luvun kuluessa.**

15. Tiede haastaa uskonnon

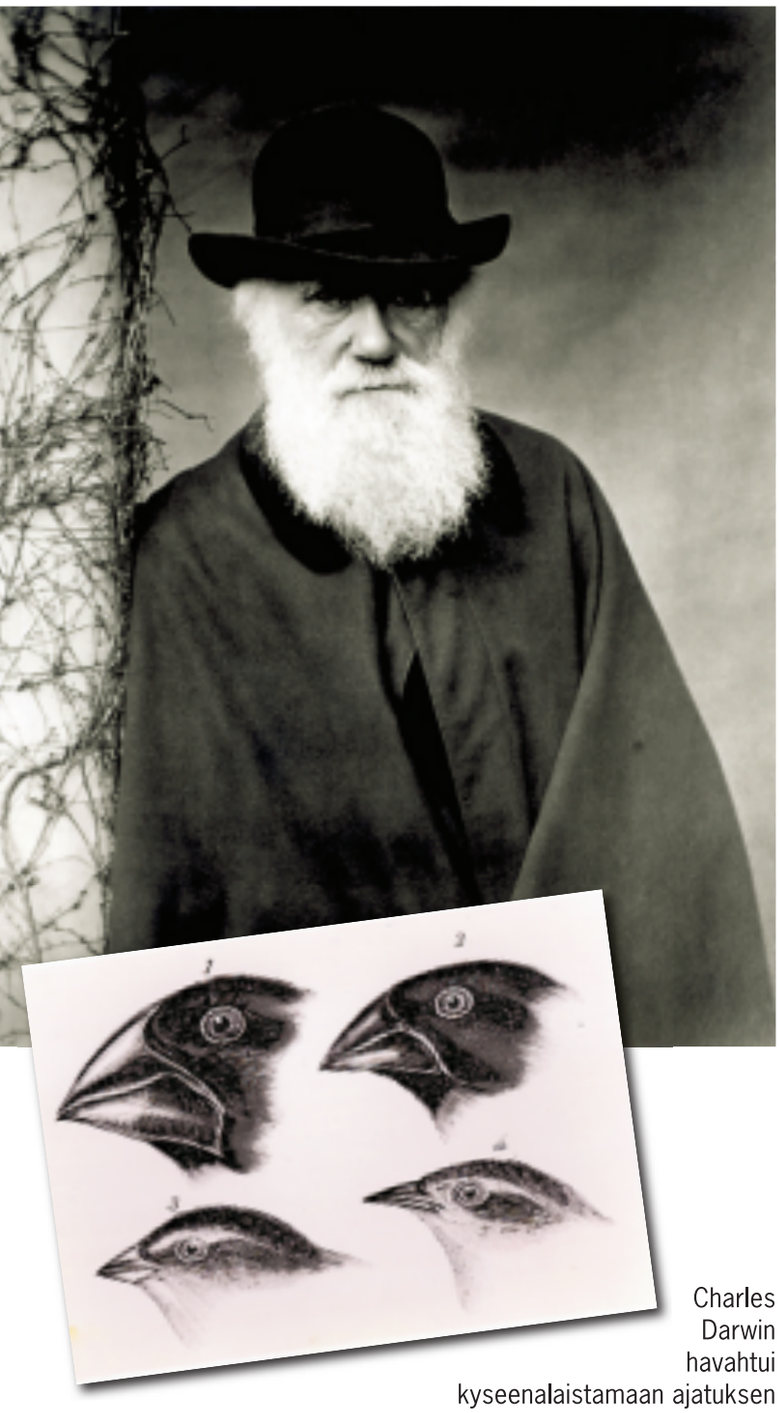

Charles Darwin havahtui kyseenalaistamaan ajatuksen lajien muuttumattomuudesta tehtyään matkan Galápagossaarille 1835. Hän havaitsi, että saman lajin lintujen nokat saattoivat olla erilaisia eri saarilla, ja päätteli myöhemmin niiden muuttuneen luonnonvalinnan seurauksena.

Darwin ja evoluutioteoria

Vaikka valistus halusi alistaa kaikki kristinuskon käsitykset järjellisen kritiikin kohteeksi, ei luomisteorialle vielä valistusaikana haettu kilpailijaa. Vielä 1800-luvun alkupuolella uskottiin yleisesti, että koko maailma eläimineen, kasveineen, järvineen ja vuoristoineen oli luotu samanaikaisesti, vain joitakin tuhansia vuosia aiemmin, eikä historian kulku ollut muuttanut sitä ratkaisevasti.

Ensimmäisenä kritiikkiä luomisteoriaa kohtaan esitti Jean Baptiste de Lamarck (1744–1829). Hänen mukaansa kaikki lajit eivät ole syntyneet luomistapahtumassa, vaan ne ovat kehittyneet asteittain. Lamarckin mukaan ympäristötekijät vaikuttivat lajien kehitykseen, ja muutokset siirtyivät seuraaville sukupolville. Lamarck siis uskoi, että hankitut ominaisuudet periytyvät.

Lamarck loi **evoluutioteorian** perustan. Hän oli kuitenkin väärässä hankittujen ominaisuuksien periytymisessä, minkä vuoksi evoluutioteorian kehittäminen luetaan Charles Darwinin (1809–1882) saavutukseksi. Darwin sai virikkeen tutkimuksilleen pessimistisistä väestönkasvua kuvaavista ennusteista, joiden mukaan väestö kasvaa niin nopeasti, ettei kaikille pystytä tulevaisuudessa turvaamaan ravinnonsaantia.

Darwin teki 1830-luvulla tutkimuksia niin Afrikassa, Australiassa kuin Etelä-Amerikassakin. Hän vakuuttui, että jotkin lintulajeista olivat muuttuneet ympäristötekijöiden seurauksena sellaisiksi, että niiden elämä eteläisten merien saarilla oli tullut mahdolliseksi. Tästä Dar-

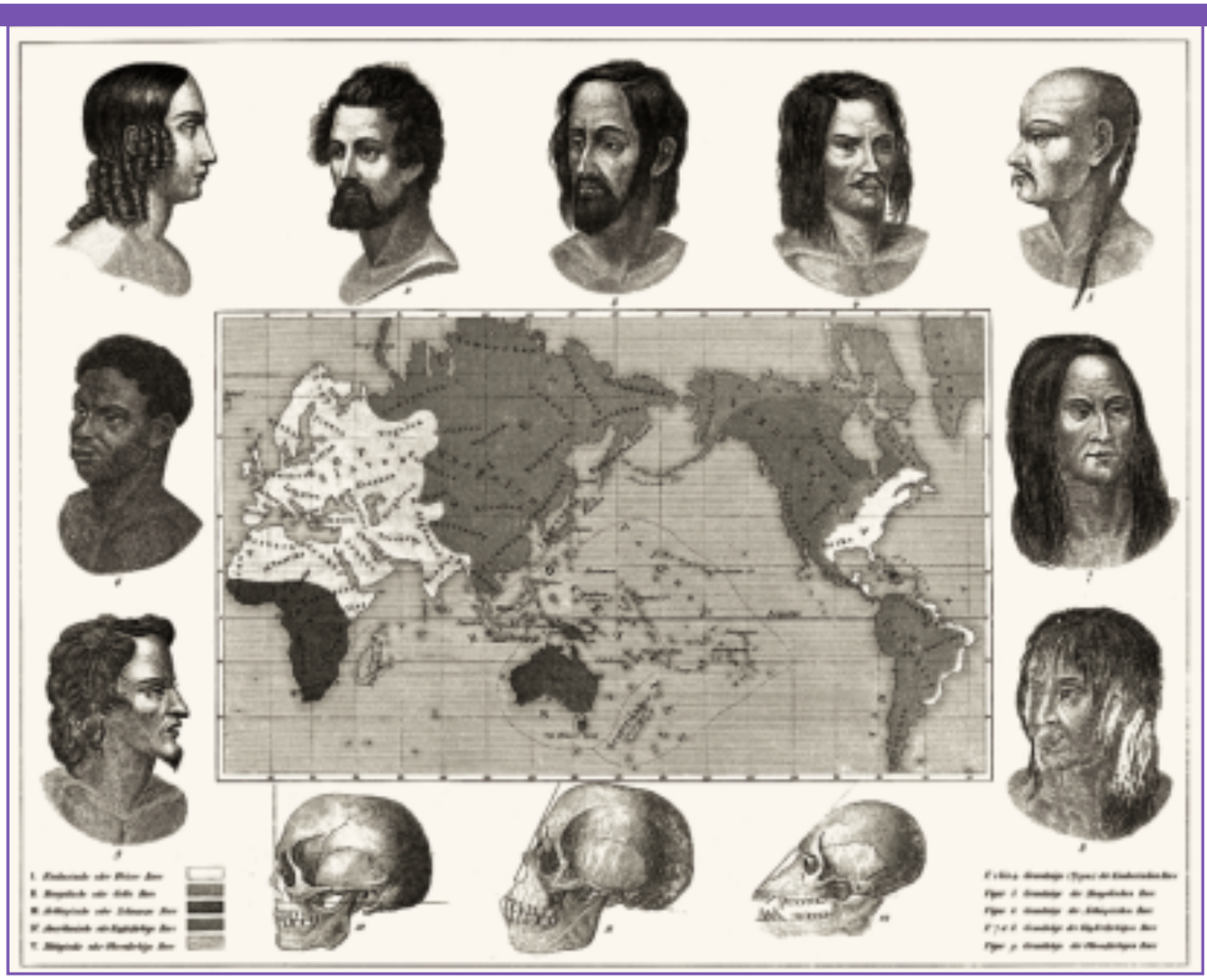

1800-luvulla oli erityisen muodikasta jaotella ihmiskuntaa eri rotuihin ja tyypitellä kullekin rodulle tyypillisiä piirteitä. Saksalainen J. F. Blumenbach erotteli ihmiset neljään rotuun, jotka olivat kaukasialainen eli valkoinen rotu, mongolidi eli keltainen rotu, negridi eli musta rotu sekä intiaani eli punainen rotu.

win löysi perustan evoluutioteorialleen: lajit ovat kehittyneet luonnonvalinnan seurauksena. Teoriansa hän esitti teoksessaan Lajien synty (1859).

Darwinin mukaan maailmassa käytiin olemassaolon taistelua. **Luonnonvalinta** karsi yksilöt, joilla ei ollut sopivia ominaisuuksia selviytyä ympäristön haasteista. Ne yksilöt, joilla oli parhaat biologiset ominaisuudet, pääsivät jatkamaan sukuaan ja siirsivät hyvät ominaisuudet jälkeläisilleen. Myöhemmin Darwin käsitteli myös ihmisen lajinkehitystä teoksessaan Ihmisen polveutuminen. Siinä hän selitti ihmisen kehityksen alkeellisista kädellisistä nykyihmiseen.

Darwinin teorian vaikutukset

Darwinin teokset saivat hyvin ristiriitaisen vastaanoton. Tiukkaan kristilliseen maailmankuvaan sitoutuneet tuomitsivat teorian. Erityisesti tuomittiin ajatus, että ihmisen kehitystä ohjasi luonnonvalinta eikä Jumala. Käsitys siitä, että elämä maapallolle oli syntynyt asteittain eikä kertakaikkisessa luomisessa, oli kirkolle täysin mahdoton.

Myöskään sosialistit eivät hyväksyneet Darwinin käsityksiä kehitystä ohjaavasta sattuman elementistä. Marxin mukaan eteneminen kohti kommunistista yhteiskuntaa oli historiallinen välttämättömyys. Marx uskoi myös ihmisen kehityskelpoisuuteen: kommunistinen ihminen oli luotavissa kasvatuksen keinoin.

Tieteen saavutuksia 1700–1800-luvuilla

Tieteenala		Keskeinen saavutus	Saavutuksen arviointia
kemia	Antoine Laurent Lavoisier (1743–1794)	Erotti toisistaan aineet ja niiden yhdisteet sekä loi alkuaineen käsitteen.	Kehitti kemiantutkimuksen keskeiset lähtökohdat.
kemia	John Dalton (1766–1844)	Loi atomiteorian	Huomio kiinnittyi nyt atomien tutkimukseen.
kemia	Dmitri Mendelejev (1834–1907)	Alkuaineiden jaksollinen järjestelmä	Jaksollinen järjestelmä tärkeä uusia alkuaineita etsittäessä.
biologia	Jean Baptiste de Lamarck (1744–1829)	Biologiset lajit syntyneet asteittaisen kehityksen kautta, eivät luomalla.	Loi evoluutioteorian perustan.
biologia	Charles Darwin (1809–1882)	Evoluutioteorian muotoilu	Muutti käsitykset elämän muotoutumisesta maapallolla ja haastoi kristinuskon selitykset.
biologia	Theodor Schwann (1810–1882)	Osoitti solun olevan kaikkien elintoimintojen perusta.	Merkitsi vallankumousta etenkin lääketieteessä.
biologia	Ferdinand Cohn (1837–1871)	Eristi bakteerin	Immunologian kehitys: rokotusten kehittäminen
yhteiskuntatiede	Auguste Comte (1798–1857)	Ihminen on luonnon tuote ja hänen elämänsä yhteiskunnallisten lakien alaista.	Sosiologian synty: yhteiskuntaa tutkittava samoilla menetelmillä kuin luonnontieteitä
lääketiede	Robert Koch (1843–1910)	Löysi kolerabakteerin	Koleran tehokkaampi hoito ja ennaltaehkäisy
fysiikka	Marie Curie (1867–1934)	Löysi miehensä kanssa poloniumin ja radiumin.	Radioaktiivisten aineiden tutkimuksen edistyminen
fysiikka	Wilhelm Röntgen (1845–1923)	”Röntgensäteet”	Lääketieteelle tehokas diagnoosimenetelmä

Vastustuksesta huolimatta evoluutioteoria saavutti vähitellen yleisen hyväksynnän. Luonnontieteilijät täydensivät teorian aukkoja ja tekivät sen helpommin ymmärrettäväksi. Evoluutioteoriasta tuli 1800-luvun jälkipuoliskolla tärkeä ihmisen maailmankuvan selittäjä.

Darwinin oppeja sovellettiin myös yhteiskuntateorioihin. Erityisesti Herbert Spencerin (1820–1903) muotoilema **sosiaalidarwinismi** sai kannattajia teollistuneissa maissa, kuten Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa.

Sosiaalidarwinismi siirsi biologisen kehitysopin yhteiskuntaan ja selitti, miksi toiset ihmiset menestyvät ja toiset eivät. Kilpailu oli sen mukaan keino, jolla suurimpaan taloudelliseen vaurauteen ja onnellisuuteen voitiin päästä. Heikot joutuvat sivuun, kun voimakkaat rynnistävät esiin. Kovista haasteista selviävät ovat sopivimpia yksilöitä jatkamaan ihmissukua. Erityi-

Turun Kauppatorin apteekin offisiini-interiööri vuonna 1907.

Puolalaissyntyinen Marie Curie teki elämäntyönsä radioaktiivisten aineiden tutkijana. Röntgensäteistä peräisin ollut säteily lähes sokeutti hänet myöhemmällä iällä, mutta leikkausten avulla Curie saatiin pidettyä työkykyisenä kuolemaansa saakka.

sesti teollisuusjohtajat asettuivat kannattamaan Spencerin oppeja.

Luonnontieteiden edistysaskeleita

Biologian ohella etenkin kemian ja fysiikan tutkimus eteni 1800-luvulla suurin harppauksin. Kemian tutkijat loivat atomiteorian sekä alkuaineiden jaksollisen järjestelmän. Biologien tutkimukset puolestaan toivat lisää tietoa soluista sekä bakteereista, minkä seurauksena esimerkiksi immunologia kehittyi voimakkaasti. Vuosisadan kuluessa yleisimpiin tauteihin kehitettiin rokotteita.

Fyysikko Ernest Rutherford letkautti, että vielä 1800-luvun alussa kaiken pätevän fysiikan saattoi selittää tarjoilijatytölle. Tutkimuksen suuria edistysaskeleita kuvaa röntgensäteiden löytäminen vuonna 1895. Wilhelm Röntgen löysi säteilykokeita tehdessään säteen, joka tunkeutui paperin, puun, käden ja ohuen metallinkalvon läpi. Samalla hän huomasi säteilyn jättävän jälkiä valokuvausfilmiin. Keksintö yleistyi nopeasti ja Suomeenkin saatiin ensimmäiset röntgenlaitteet jo ennen vuosisadan loppua.

Marie Curie oli puolestaan radioaktiivisten aineiden tutkimuksen uranuurtaja. Hän onnistui yhdessä miehensä Pierre Curien kanssa löytämään poloniumin ja radiumin. Saavutuksestaan aviopari sai puolikkaan fysiikan Nobel-palkinnon vuonna 1903. Marie Curie jatkoi tutkimuksiaan ja sai uuden Nobel-palkinnon vuonna 1911, tällä kertaa kemiasta.

"Professori Gambacorta kiskaisee hampaasi pois ilmaiseksi". Vielä 1700-luvulla hampaita voitiin hoitaa lähinnä vain vetämällä reikiintynyt hammas pois. Luonnontieteiden vuosisadan fysiikan ja kemian alan keksintöjen myötä hampaita alettiin paikata, puuduttaa ja jopa kuvata röntgenillä. Sähköpora, vastaanottohuone ja koulutettu ammattilainen tulivat julkisen hampaiden poisvetämisen ja puoskaroinnin tilalle. Hampaiden hoidosta tuli hammaslääketiedettä ja hammaslääkäreistä valkotakkisia akateemisia ammattilaisia.

Luonnontieteen voittokulku heijastui myös ihmistä tutkiviin tieteisiin. Yhteiskuntatieteissä yleistyi käsitys ihmisestä luonnon tuotteena. Uskottiin, että yhteiskunnallista kehitystä ohjaavat samanlaiset lainalaisuudet kuin luontoakin. Tämä ajatus loi uuden yhteiskuntatieteen alan, sosiologian. Sosiologien mukaan yhteiskuntaa voidaan tutkia osin samoilla menetelmillä kuin luonnontieteitä. Myös historiantutkimuksesta tuli tiedettä 1800-luvulla.

Eurooppalainen uskoo edistykseen

Tieteellisen tiedon lisääntyminen muutti voimakkaasti eurooppalaisen ihmisen maailmankuvaa. Perinteisesti uskonnolle kuulunut arvovalta maailman selittämisessä lankesi nyt tieteelle. Tiede antoi uskottavia vastauksia ihmisten kysymyksiin maailman todellisesta luonteesta.

Tieteen arvostus kasvoi entisestään, kun se linkittyi teknologisiin innovaatioihin ja lääketieteen kehitykseen. Koulutusta uudistettiin radikaalisti, ja tiede syrjäytti uskonnon aseman koulujen keskeisimpänä opillisena sisältönä. Vaikka tiede näytti tarjoavan vastauksia moniin kysymyksiin, ei se kuitenkaan tarjonnut uskottavia vastauksia moraalisiin pohdintoihin. Näin uskonnoille jäi edelleen oma asemansa ihmisten elämässä.

Tieteen ja tekniikan liitosta tuli kuitenkin voimakkaimmin Eurooppaa eteenpäin työntävä tekijä. Kemian, biologian ja fysiikan saavutusten soveltaminen teolliseen tuotantoon kasvatti vaurautta ja loi käsityksen yhä kohti suurempaa vaurautta kulkevasta ihmiskunnasta. Markkinoille tulleet uudet tekniset laitteet loivat illuusion jatkuvasta edistyksestä ja ihmisen herruudesta luontoon nähden. Uuden aikakauden sankareita olivat etenkin lääkärit, joiden katsottiin pitävän ihmisten henkeä käsissään.

Katolisen kirkon oli mahdotonta sulattaa asemaansa uhannutta tiedettä, joka näytti repivän kirkon opinkappaleet riekaleiksi. Paavi Pius IX ottikin vuonna 1864 tiukan kannan luonnontieteellisiä selityksiä ja evoluutiota kohtaan. Hän julisti niin edistyksen kuin koko modernin yhteiskunnan olevan täysin ristiriidassa katolisen kirkon opetusten kanssa.

Alemmissa yhteiskuntaryhmissä uskonnon merkitys väheni voimakkaasti 1800-luvun kuluessa. Sen sijaan porvariston elämässä uskonnolla oli edelleen tärkeä sija. Uskonnollisuus tosin muuttui voimakkaasti tieteellisen kehityksen edetessä. Papit saattoivat saarnata seurakunnalle koneiden ja rautateiden siunauksellisuudesta. Taivaan valtakunnasta tuli porvaristolle ”taivaspysäkki”, jonne hurskaan porvarin oli kiskoja pitkin edettävä.

Tehtävät

1. **Miten Darwin päättyi esittämään evoluutioteoriansa?**
2. **Miten teoriaan suhtauduttiin Euroopassa?**
3. **Valitse evoluutioteorian lisäksi kolme mielestäsi keskeisintä tieteen edistysaskelta 1800-luvulla. Perustele valintasi.**
4. **Miten tieteen ja uskonnon suhde muuttui 1800-luvun kuluessa?**

Sisäkuva Charing Crossin asemalta Englannista, 1860-luku.

1800-luvun arkkitehtuuri ammentaa aikaisemmasta

Tyypillistä 1800-luvun rakentamiselle ja suunnittelulle oli muokata aiempien aikakausien tyyleistä jotain uutta ja omaan aikaan sopivaa. Vuosisata oli niin sanottujen kertaustyylien aikakautta.

Valistusajalle tyypillinen uusklassismi oli edustanut rakentamisessa paluuta entiseen ja ennen kaikkea antiikin yksinkertaisen muodon maailmaan. Sen jälkeen alettiin kertaamaan antiikkia tuoreempien aikakausien rakentamista. Rakentaminen kehittyi, ja aiempaa suuremmat yhtenäiset tilat vaativat uusia rakenteellisia ratkaisuja. Rakenteelliset ratkaisut kuitenkin piilotettiin koreiden kuorien sisäpuolelle.

Ensimmäiseksi virkosi romantiikan hengessä innostus keskiaikaiseen arkkitehtuuriin, ennen kaikkea gotiikkaan. Englannissa oltiin niin innostuneita gotiikasta, että

Kahdensadan euron setelin kuvan teemana on teräs- ja lasiarkkitehtuuri.

Englannin parlamenttitalo

Pariisin ooppera

uusi parlamenttitalo toteutettiin goottilaiseen henkeen. Voiton vieneen arkkitehdin Charles Barryn uusklassinen suunnitelma koristeltiin vielä goottilaisella kuorrutuksella, jonka suunnitteli A.W. Pugin. Rakennustyöt tehtiin vuosina 1840–1888. Parlamenttitalon Thames-joen puoleinen sivu on 275 metriä pitkä. Suurten yhtenäisten tilojen rakentaminen vaati moderneja keksintöjä, jotka kuitenkin verhottiin goottilaisen kuoren sisään. Koristelu koostuu ristikosta, joka luo vaikutelman kuoresta, joka peittää rakennusta.

Gotiikan ohella 1800-luvulla kerrattiin myös romaanisen tyylin, renessanssin sekä barokin rakentamista. Arkkitehdit tekivät parhaansa loihtiakseen alun perin kirkko-, palatsi- tai hovityyleiksi suunnitelluista tyyleistä esimerkiksi parlamentti- ja oopperataloja.

Porvariston vaatimukset ja uusien vapaa-ajanviettotapojen suosio näkyivät ennen kaikkea suurten oopperatalojen sekä teattereiden rakentamisessa. Oopperoista ja teattereista tuli porvariston näyttäytymispaikkoja, joiden sisustus henki aikakauden muotivirtauksia.

Pariisin oopperaa pidetään vuosisadan loppupuoliskon oopperataloista suurenmoisimpana. Sitä rakennettiin vuosina 1861–1874. ”Pariisilaisporvariston katedraaliksi” nimitetyn Pariisin oopperan sisustus ei edusta mitään tiettyä tyyliä, vaan se sisältää aineksia useista eri sisustustyyleistä renessanssista uusklassismiin. Tämän tyylin katsottiin parhaiten tyydyttävän vaativan pariisilaisen oopperayleisön makua. Porvaristolle oli tärkeää ”nähdä ja tulla nähdyksi”, niinpä kaikista sisätiloista yli kolmannes oli varattu oopperayleisön seurustelutiloiksi.

Aineistotehtävät

”Goyan ranskalaissotilaat – ampuvat puolustuskyvytöntä siviilijoukkoa, joka on kerätty Madridista edellispäiväisen Ranskan miehitysarmeijan vastaisen kapinan jälkeen. Painopiste on kuitenkin uhreissa, joihin myös katsojan myötätunto kohdistuu, ennen muuta valkopaitaisessa miehessä, joka seisoo käsivarret levällään kasvottoman teloitusryhmän edessä.”

”– Se on kiihkoton; aikalaiset pitivät sitä tunteettomana. Siinä ei ole pienintäkään viitettä hänen (Manet’n) myötätuntonsa suunnasta – oliko se nationalistien vai heidän uhriensa puolella – Oikealla kivääriään virittävän komppanianjohtajan arkinen asenne ja ilme määräävät kohtauksen tunnelman, jota maalari tuntuu tarkkailevan yhtä välinpitämättömän, melkein puolihuolimattoman uteliaana kuin muurin takaa tirkistelevä väkijoukko.”

1. Tällä sivulla on Francisco de Goyan teos Toukokuun kolmas 1808 (1814) ja Edouard Manet´n teos Keisari Maksimilianin teloitus (1867). Teosten yhteydessä on taidehistorioitsijoiden Hugh Honourin ja Ian Flemingin luonnehdinnat teoksista.

a) Selitä perustellen, mihin taidesuuntauksiin teokset kuuluvat.
b) Miten taiteilijan yhteiskunnallinen asema muuttui 1800-luvulla?

2. **Alla on kaksi 1800-luvun aatteisiin liittyvää katkelmaa.**

I

Vapaus ei minun mielestäni ole mikään lähtökohta, vaan pikemminkin tulos. Lähtökohtana olkoon aina järjestys. Vain järjestyksestä voi kehittyä vapauskin. Ilman järjestyksen perustaa ei vapauden pyrkimys voi olla enempää kuin jonkin puolueen epämääräinen tavoite. Jos se pannaan täytäntöön, se ei voi ilmetä muuna kuin tyranniana. Samalla kuin itse aina olen ollut järjestyksen mies, olen pyrkinyt todelliseen enkä valheelliseen vapauteen.

II

Järjestelmässä täytyi olla jokin sisäinen ristiriita, joka johti vastakohtaisuuksiin, liikkeeseen ja muutokseen. – Kapitalismin sisäinen perusristiriita johtuu siitä, että tuotanto uusista tuotantomenetelmistä johtuen on yhä enemmän yhteiskunnallista ja yhteistyöhön perustuvaa, kun taas tuotantovälineet (tämän vastakohtana) ovat yksilöiden omistuksessa. – (Tästä johtuu) väistämätön vihamielisyys kahden luokan välille, joiden edut ovat sovittamattomia.

a) Mihin aatteisiin katkelmat liittyvät? Perustele.
b) Mikä oli kyseisten aatteiden syntytausta?

3. **1800-lukua on luonnehdittu usein eri nimityksin.**

- **aatteiden vuosisata**
- **porvariston vuosisata**
- **edistyksen vuosisata**
- **eriarvoisuuden vuosisata**

a) Perustele lyhyesti, miksi yllä olevia nimityksiä voi käyttää kuvaamaan 1800-lukua.
b) Keksi itse yksi nimitys lisää ja perustele, miksi juuri se on hyvä kuvaamaan 1800-luvun kehitystä.

Kertaus

- Euroopan suurista aatteista etenkin konservatismi, liberalismi ja nationalismi syntyivät reaktioina valistukseen ja Ranskan suureen vallankumoukseen.
- Sosialismi syntyi työväestön aatteeksi. Myöhemmin aate jakautui sosiaalidemokraattiseen ja vallankumouksellliseen haaraan.
- Yhteiskunta demokratisoitui 1800-luvun kuluessa, kun äänioikeutta laajennettiin. Naisten äänioikeus toteutui silti pääosin vasta 1900-luvulla.
- Taiteilija muuttui 1800-luvulla käsityöläisestä tulkitsijaksi ja yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi.
- Evoluutioteoria haastoi kirkon käsitykset elämän synnystä ja muutti muiden tieteen saavutusten ohella voimakkaasti ihmisen maailmankuvaa.

1900-luvun alkupuolella kulttuuri koki suuria muutoksia. Taidemaailma kehittyi yhä abstraktimpaan suuntaan. Samaan aikaan syntynyt viihdeteollisuus tarjosi ajanvietettä suurille massoille. Kulttuurissa näkyivät toisaalta pyrkimykset vapauteen ja ennakkoluulottomuuteen. Monissa maissa yksinvaltainen ja kansalliskiihkoinen johtaja alisti taiteen politiikan käyttöön. Uusimman ajan kulttuurille on ominaista pirstaloituminen ja moniarvoisuus.

16. Taistelu kulttuurista

Kapinallinen taide

Ensimmäinen maailmansota (1914–1918) ravisteli länsimaista yhteiskuntaa ja kulttuuria. Sen jälkimainingeissa monet pienet kansakunnat saavuttivat itsenäisyyden. Nationalismin hengessä ne pyrkivät kehittämään omaleimaisia kulttuurejaan.

Monissa Länsi-Euroopan maissa oli vallalla liberaalin demokratian ihanne. Vapaus näkyi myös taiteessa. Länsi-Euroopassa kehittyi 1900-luvun alussa monia taidesuuntia, jotka sananmukaisesti repivät kappaleiksi aiemmat taiteen ja tyylin säännöt. Modernistiset taidesuuntaukset hylkäsivät ihanteet, joiden mukaan taiteen tuli tavoitella näköisyyttä tai ylimalkaan esittää mitään.

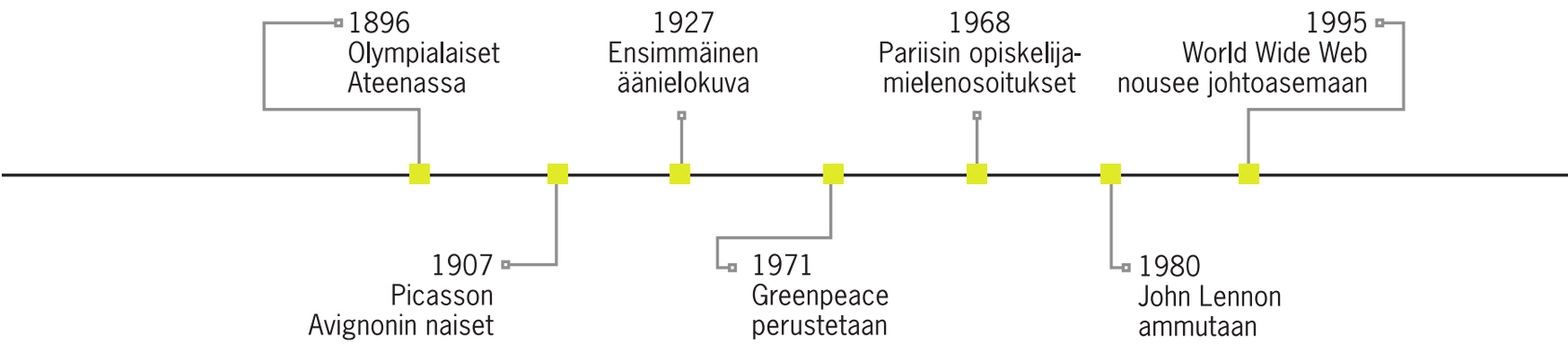

Pablo Picasso käänsi tietoisesti selkänsä länsimaisen kuvataiteen historialle ja pyrki löytämään uusia tapoja kuvata ihmistä. Hän uskaltautui asettamaan Avignonin naiset -teoksensa julkisesti näytille vasta yhdeksän vuotta maalauksen valmistumisen jälkeen. Silloinkin sen esittämien naisten aggressiivinen eroottisuus herätti hämmennystä ja yleistä paheksuntaa.

Eräs tärkeä suuntaus oli **kubismi**, jonka merkkitapauksena oli Pablo Picasson maalaus Avignonin naiset vuodelta 1907. Kubistit hylkäsivät aiempien taidesuuntien aistilliset värit ja koristeelliset sommitelmat. Maalausten näkymät olivat litteitä, muodot hajotettuja ja värit hillittyjä. Kubistit valmistivat myös kollaaseja, joihin liimattiin sanomalehtien, tapettien, ja kankaiden paloja.

Samaan aikaan myös **futuristit** ja **dadaistit** nousivat vastustamaan perinteistä taidetta, jonka he kokivat porvarilliseksi. Futuristit ihailivat teollisen maailman väkivaltaista estetiikkaa. Heidän patsaansa ja maalauksensa tavoittelivat ikuisen vauhdin ja taistelun kauneutta. Tätä vauhtia edusti uusi kulkuneuvo, auto. Futuristinen runous hajotti lauserakenteet ja luopui vanhan kieliopin vaatimuksista.

Monet dadaistit olivat ensimmäisessä maailmansodassa menettäneet uskonsa ihmisyyteen. Dada vastusti sekä sotaa että taiteen jäykkiä sääntöjä. Dadaistien mielestä kaaos ja sattuma olivat luonnollisia, järjestys ja sommittelu eivät. Dadaistit käyttivätkin taideteoksissaan sattumanvaraisesti löytämiään arkisia esineitä. Dadaistisissa runoissa listattiin sattumanvaraisia sanoja tai tavuja.

Dadan piirissä kehittyi **surrealismi**. Surrealismi hylkäsi todellisuuden ja pyrki löytämään selittämättömien sattumien hallitseman maailman. Taiteilijoiden mielenkiinto kohdistui alitajunnan liikkeisiin. Surrealistien ajatusmaailmaa on kuvattu lauseella ”kaunis kuin ompelukoneen ja sateenvarjon satunnainen kohtaaminen ruumiinavauspöydällä”.

Saksalainen Otto Dix osallistui ensimmäisessä maailmansodassa muun muassa Sommen taisteluihin, joissa kaatui noin puoli miljoonaa saksalaista. Dadaistien tavoin Dix kuvasi sodan julmuuksia maalauksissaan. Vain vuosi teoksen Sota (1932) jälkeen valtaan nousseet natsit pitivät Dixin taidetta rappiotaiteena ja lopulta erottivat Dixin taiteenopettajan virastaan. Hän sai maalata maisemia ja muita harmittomia maalauksia. Siitä huolimatta Dix maalasi salassa natseja arvostelleita töitä.

Salvador Dali: palava kirahvi (1937)

Kuvaus dadaistien tapaamisesta:

Dadat kuljeksivat edestakaisin ilman solmioita ja valkoiset käsineet käsissään. André Breton pureksi tulitikkuja, Georges Ribemont-Dessaignes huusi koko ajan: ”Sataa kallolle”, Aragon ulvoi kissan tavoin. Philippe Soupault leikki piilosta Tzaran kanssa samalla kun Benjamin Péret ja Charchoune kättelivät toisiaan jatkuvasti. Ovella Rigaut laski ääneen autoja ja naisvierailijoiden helmiä.

Timo Kaitaro: Runous, raivo, rakkaus.
Johdatus surrealismiin.

Sosialistinen realismi palasi tarkkoihin näköisyysvaatimuksiin. Neuvostoliiton pitkäaikainen johtaja, Josif Stalin, vangitsi taiteilijat ja muusikot, jotka eivät hänen mielestään ylistäneet maata kyllin suurin sanoin.
Miekkaa heiluttava patsas on Stalingradin puolustuksessa toisessa maailmansodassa kaatuneiden muistomerkki. ”Avaruuden valloittajat” -teoksen on maalannut Aleksandr Aleksandrovic.

Italian fasistien taide noudatti futuristien väkivaltaista ja sotaa ihannoivaa linjaa. Kaikki vanha ja rappeutunut oli raivattava uuden tieltä. Futuristit ehdottivat muun muassa, että Venetsian kaupunki olisi hävitettävä ja tilalle rakennettava uusi, teollinen ja sotilaallinen valtakeskus. Futuristisen liikkeen perustaja F. T. Marinetti ylisti sotaa "maailman hygieniana". Hän kuoli itse toisessa maailmansodassa.

Kahlittu taide

Venäjästä tuli vallankumouksen ja sekasorron kauden jälkeen sosialistinen Neuvostoliitto, joka pyrki onnellisen ja tasa-arvoisen elämän mallimaaksi. Käytännössä valta oli kuitenkin pienen ihmisryhmän käsissä, ja pian maa muuttui yksinvaltaiseksi.

Myös osa Länsi-Euroopan nuorista kansallisvaltioista muuttui sotilasdiktatuureiksi tai harvainvaltaisiksi. Syntyi **äärinationalistisia** liikkeitä, jotka pitivät omaa kansaa ja sen saavutuksia ylivertaisina. Vaikeina aikoina turvaa haettiin vahvasta johtajasta, joka lupasi kaikille työtä ja leipää. Italiassa Benito Mussolinin johtamat **fasistit** nousivat valtaan jo vuonna 1922. Saksassa Adolf Hitler nosti **kansallissosialistisen** natsipuolueen valtaan vuonna 1933. Rotuajatteluun perustunut nationalismi korostui erityisesti Saksassa.

Sosialistiset ja fasistiset valtiot olivat **totalitaristisia**: valtio tarkkaili ihmisten toimintaa ja mielipiteitä, myös heidän yksityiselämäänsä. Totalitaristiset valtiot valjastivat myös kulttuurin ja taiteen omaan palvelukseensa. Taiteen tuli ylistää sosialismin tai fasismin aatetta ja valtion johtajaa. Eriäviä mielipiteitä ei sallittu.

Varhaisina vuosina neuvostoliittolaiset taiteilijat kokeilivat uudenlaisia esittämisen keinoja ja rikkoivat vanhaa muotokieltä. Tavoitteena oli luoda uusi, elinvoimainen vastine vanhalle, "porvarilliselle" taiteelle. Pian vaatimukset kuitenkin tiukkenivat. Lopulta sallittiin vain yksi taidesuuntaus, **sosialistinen realismi**.

Sosialistinen realismi oli esittävää taidetta, jonka tuli kuvata neuvostokansalaisia rakentamassa uutta, sosialistista yhteiskuntaa. Maalauksissa kuvattiin yltäkylläistä elämää Neuvostoliiton viljavainioilla. Onnellisia työläisiä kuvaavat maalaukset kätkivät irvokkaan todellisuuden, puutteen ja nälänhädän, joka tappoi monet neuvostokansalaiset.

Natsi-Saksassa taide ihannoi sekä antiikin että germaanisen historian menneisyyden malleja. Kuvissa ylistettiin sotaisuutta ja ihannoitiin ruumiinvoimaa. Modernismia ja sosialistista taidetta koottiin lähinnä "rappiotaiteen näyttelyihin", joita esiteltiin varoittavana esimerkkinä sairaalloisesta taiteesta. Myös amerikkalaista viihdettä, esimerkiksi Mikki Hiirtä, pidettiin rappiokulttuurin edustajina.

Jazz-musiikki sai alkunsa Yhdysvaltain etelävaltioiden puuvillapelloilla. Orjilta kiellettiin puhuminen työaikana, joten he kommunikoivat laulamalla. Orjuuden lakkauttamisen jälkeen musiikki kehittyi ja tuli suosituksi 1910-luvulla niin tumma- kuin vaaleaihoisenkin väestön keskuudessa.

Viihdettä massoille

Pirstaloituvan modernin taiteen ja totalitaristisen taiteen rinnalla eli myös populaarikulttuuri, massoille suunnattu viihde. Jo 1800-luvulla keskiluokka ja työläiset olivat virkistäytyneet lukemalla aikakauslehtien jännityskertomuksia ja keltaisen lehdistön skandaaliuutisia. Halvat viihderomaanit tarjosivat lukijoilleen kaavamaisia tarinoita, jotka pursuivat romantiikkaa, jännitystä ja väkivaltaa.

Kaupungeista tuli tärkeitä viihteen keskuksia, joissa kukin käytti vapaa-aikaansa ja ansaitsemaansa rahaa omiin huvituksiinsa. Kevyet show-tyyppiset tanssi- ja musiikkiohjelmat vetivät ihmisiä teattereihin ja viihdenäytöksiin. Vuosisadan vaihteessa keksitty elokuva sai pian hallitsevan aseman.

Myös erilaiset musiikkielämykset tavoittivat yhä useammat. 1800-luvulla oli keksitty tapa tallentaa ääntä, ja 1900-luvun alussa syntyi äänilevyteollisuus. Vuonna 1914 Yhdysvalloissa oli jo puoli miljoonaa gramofonia, joiden soittamat äänilevyt toivat kuuluisten orkesterien musiikin ihmisten koteihin. Toisen maailmansodan jälkeen yleistyivät myös radiolähetykset, joiden kautta uutiset, urheiluselostukset, kuunnelmat ja konsertit tavoittivat yhä suuremman osan ihmisiä.

Eräs uusista suosituista musiikkilajeista oli amerikanafrikkalaisten yhtyeiden soittama orkesterimusiikki, jota kutsuttiin jazziksi. 1920-luvulla uuden ajan ihanteeksi nousi jazz-tyttö, lyhythiuksinen ja -hameinen, sovinnaisia tapoja rikkova nuori nainen, joka tupakoi, meikkasi ja ajoi autoa.

Yhdysvallat, joka oli tähän asti ammentanut kulttuurin vaikutteita Euroopasta, nousi 1900-luvulla viihdeteollisuuden johtajamaaksi. Hollywoodin elokuvatähdistä tuli ihailtuja myös Euroopassa. Viihdeteollisuus herätti myös kritiikkiä: nationalismin hengessä monet halusivat torjua ”ulkopuoliset” vaikutteet. Viihteen vastapainoksi ja haastajaksi järjestettiin kansallisia kulttuuritapahtumia, joissa esitettiin kansallisen perinteen mukaisia laulu- ja tanssinumeroita.

Elävät ja puhuvat kuvat

Maailman kuvaaminen mullistui 1800-luvun lopulla. Vuosisadan kuluessa oli vähitellen kehitetty valokuvaustekniikkaa, joka näytti jäljentävän havaittua maailmaa sellaisenaan. 1900-luvun vaihteessa yhä useammat saivat nähdä myös ”elävää kuvaa”.

Ensimmäiset elokuvat olivat mustavalkoisia, muutaman minuutin mittaisia pätkiä. Uutuudenviehätyksen vallassa yleisö oli kiinnostunut kaikesta, oli kyseessä sitten rautatietä pitkin kulkeva juna tai rantaan lyövät aallot.

1910-luvulla tehtiin jo pitkiä draamaelokuvia ja toisaalta hilpeitä lyhytelokuvia ja komedioita. Amerikkalainen elokuvateollisuus vakiinnutti asemansa. Koheltavat Keystone-poliisit, kivikasvoinen Buster Keaton ja kulkuri Charlie Chaplin tarjosivat yleisölle naurunaiheita. Suuria tunteita näyttelevät elokuvatähdet nostivat päätähuimaavia palkkoja elokuvasuorituksistaan.

1920-luvun lopulla äänielokuva mullisti elokuvamaailman. Elokuvan fyysinen slapstick-komedia vaihtui sanaleikkeihin ja näyttäviin musikaaliesityksiin. 1930-luvun lopulla elokuvayleisö lumoutui myös värielokuvista, joista varhaisimpiin kuuluivat draamaelokuva *Tuulen Viemää* sekä piirretty *Lumikki ja seitsemän kääpiötä*.

Elokuvat olivat monille ennen kaikkea viihdettä, mutta niitä käytettiin myös kasvatuksen ja politiikan tukena. Valistavissa elokuvissa näytettiin esimerkiksi sukupuolitautien vaaroja, uskonnollisissa elokuvissa kerrottiin pyhimysten elämästä. Natsi-Saksassa elokuvaohjaaja Leni Riefenstahl ohjasi näyttäviä propagandaelokuvia, Neuvostoliitossa Sergei Eisenstein kuvasi muun muassa maansa historiallisia tapahtumia.

Hitlerin johtama Saksa pyrki näyttämään mahtiaan panostamalla voimakkaasti vuoden 1936 olympiakisojen järjestämiseen. Hitlerin hoviohjaaja Leni Riefenstahl sai tehtäväkseen dokumentoida arjalaisen rodun ylivallan jälkipolvia varten. Riefenstahlin elokuva Olympia (1938) herättää katsojassa ristiriitaisia tunteita. Toiset pitävät sitä kaikkien aikojen dokumenttina, jossa ihmisen liike on kuvattu kauneimmalla mahdollisella tavalla. Toiset pitävät dokumenttia natsien propangandana, jonka ainoa tehtävä on julistaa arjalaisen rodun ylivaltaa.

Ruumiinkulttuuria: liikunta ja voimistelu

Urheilu ja liikunta olivat olleet arvostettuja antiikin Kreikassa. Keskiajalla ja uuden ajan alussakin maatyöläiset ja käsityöläiset arvostivat voimannäyttöjä, mutta ylemmät säädyt eivät arvostaneet ruumiin vapaata liikettä ja vähäpukeisuutta.

1800-luvun lopulla liikunnasta ja urheilusta syntyi kuitenkin varsinainen joukkoliike. Urheilemista ja etenkin kilpailemista pidettiin ensin sopivina lähinnä miehille, mutta 1900-luvun alussa naisetkin alkoivat kilpailla urheilukisoissa tenniksestä uintiin.

Työnantajat ja sivistyneistö suosivat urheilua ja perustivat työväestölle jalkapallo- ja muita urheiluseuroja. Taustalla oli osittain huoli siitä, että työläiset viettäisivät muuten vapaa-aikansa alkoholin ja uhkapelin parissa. Kansallismielisten tavoitteena oli, että liikunta parantaisi kansanterveyttä ja kehittäisi ihmisistä hyväkuntoisia työntekijöitä ja sotilaita.

Urheilu- ja voimisteluseurojen toiminta tarjosi hauskaa ajanvietettä, kun nuoret tapasivat liikunnan merkeissä. Urheilun katsomisesta tuli suosittua viihdettä, ja otteluihin alettiin myydä pääsylippuja. Jalkapallosta tuli Englannissa suosittu laji, Yhdysvalloissa taas koripallo ja baseball saivat suuren suosion. Urheilusta tuli kansallistunnon kohottaja, kun oman maan urheilija tai joukkue sai edustaa koko kansakuntaa.

Myös ruumis vapautettiin liikkumaan. Urheilua varten suunniteltiin vaatteita, kuten T-paita ja golf-housut, joiden kanssa urheilusuoritukset sujuivat helpommin. Vähitellen peittävät uima-asutkin muuttuivat liikunnanvapauden nimissä linjakkaammiksi. Toisaalta uusi kulttuuri korosti myös ruumiin hallintaa.

Olympialaiset – urheilua ja politiikkaa

1800-luvulla itsenäistynyt Kreikka alkoi tähytä menneisyyteensä. Arkeologiset kaivaukset ja kansallisen historian tutkimus toivat esiin paitsi Antiikin temppeleitä, myös urheilun historiaa. Antiikin olympiakisoja alettiin jäljitellä erilaisissa otteluissa.

Liikunnasta toivottiin yhdistävää piirrettä kansalliskiihkon ja poliittisten riitojen repimään Eurooppaan. Syntyi olympialiike, joka halusi rakentaa rauhallisempaa maailmaa ja tuoda ihmiset yhteen urheilun avulla.

Ensimmäiset nykyajan olympialaiset järjestettiin Ateenassa vuonna 1896. Historian ensimmäinen maraton-kilpailu kulki samaa reittiä, jota antiikin ajan sankarin kerrottiin juosseen, kun hän oli juossut Ateenaan kertomaan Marathon-solassa saadusta sotavoitosta. Ensimmäisissä olympialaisissa oli vain miehiä, mutta seuraavissa naiset alkoivat osallistua ensin yläluokan lajeihin kuten ratsastukseen ja miekkailuun. Tukholmassa vuonna 1912 naisten uinnista tuli uusi laji.

Olympiatunnuksen viisi toisiinsa yhdistyvää rengasta kuvaavat maailman viittä maanosaa, jotka urheilu yhdistää toisiinsa. Niiden voi tulkita kuvaavan myös omaaloitteisuutta, sitkeyttä ja peräänantamattomuutta, tehokkuutta, täydellisyyden tavoittelua ja vaaran halveksuntaa.

Olympiakisojen mottona ovat latinankielen sanat *citius, altius, fortius* – ”nopeammin, korkeammalle, voimakkaammin”. Näitä ihanteita on tavoiteltu myös kyseenalaisin keinoin. Alkuvaiheessa olympialaisiin saivat osallistua vain urheilun harrastajat: ammattiurheilijoita ei hyväksytty. Toisen maailmansodan jälkeen olympialaisista tuli nimenomaan ammattilaisten temmellyskenttä, jossa doping on ollut jatkuva keskustelunaihe.

Koska olympialaiset ovat suuri ja näyttävä tapahtuma, ne ovat usein olleet politiikan taistelukenttänä. Räikeimmin näin kävi vuoden 1936 Berliinin kisoissa, joita natsi-Saksan johtaja Adolf Hitler yritti käyttää omana propagandanäytelmänään. Mustan amerikkalaisjuoksijan olympiavoitto oli kova isku valkoisen arjalaisen rodun ylivoimaisuutta korostaneelle Hitlerille.

Myöhemminkin esimerkiksi Neuvostoliiton (1984) ja Kiinan olympialaiset (2008) herättivät paljon kritiikkiä ja keskustelua järjestäjämaan heikosta ihmisoikeustilanteesta. Vuoden 1972 olympialaiset Münchenissä muuttuivat murhenäytelmäksi, kun palestiinalaississit hyökkäsivät israelilaisten urheilijoiden leiriin. Valtiot ovat myös boikotoineet olympialaisia poliittisista syistä.

Tehtävät

1. **Vertaa 1900-luvun alun taidesuuntauksia. Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja löydät?**
2. **Miten totalitaristinen valtio valjasti eri kulttuurimuodot käyttöönsä?**
3. **Millä perusteilla voidaan puhua viihdeteollisuudesta?**
4. **Pohdi urheilun merkitystä tavalliselle ihmiselle ja kansakunnalle.**

17. Pirstoutuva kulttuuri

Unelmia ja ahdistusta

Toisen maailmansodan jälkeen eurooppalaisten ihmisten elämää hallitsi toisaalta ilo sodan päättymisestä, toisaalta huoli tulevaisuudesta. Sodan aiheuttama hävitys, keskitysleirien kauhut ja ydintuhon pelko vaikuttivat ihmisten ajatteluun ja taiteeseen.

Toisaalta sodan jälkeen tunnettiin myös helpotusta ja optimismia, kun elämä alkoi vähitellen palata normaaliksi. Sotien jälkeen syntyi ennätysmäärä lapsia. Nämä suuret ikäluokat kasvoivat viihdeteollisuuden ja muodin suurkuluttajiksi, mutta toisaalta myös vanhan maailman kyseenalaistajiksi.

Sodan jälkeen suuri osa Eurooppaa oli raunioina, ja jälleenrakentamisen aikana maanosa jakautui vuosikymmeniksi kahteen vihamieliseen leiriin. Itä-Eurooppa jäi Neuvostoliiton valtapii-

Neuvostoliittolainen balettitanssija Rudolf Nurejev loikkasi 1960-luvulla Ranskaan, kun häntä uhkasi Neuvostoliitossa matkustuskielto. Häntä syytettiin liiallisen tuttavuuden solmimisesta länsimaisten vieraiden kanssa. Esiintymismatkalta Pariisiin Nurejev ei enää palannut. Hän pääsi vierailemaan synnyinmaassaan vasta vuonna 1989.

Ranskalainen suunnittelija Christian Dior loi vuonna 1947 ”New Look” -tyylin. Sota-ajan kulmikkaat, niukat linjat hylättiin, tilalle tulivat kapea vyötärö ja kellohameet.

Dimitri Shostakovitsin (1906–1975) musiikki oli aika ajoin esityskiellossa Neuvostoliitossa.

riin, Länsi-Euroopan kansallisvaltioita taas uudelleenrakennettiin Yhdysvaltojen tuella markkinatalouksiksi. Näiden kahden leirin – sosialististen maiden ja länsimaiden – välillä käytiin ”kylmää sotaa” politiikan, asevarustelun ja myös kulttuurin keinoin.

Sosialistiset maat, ”kansandemokratiat” julistivat, että niissä vallitsi tasa-arvo, vapaus ja yltäkylläisyys. Todellisuudessa valta oli pienen eliitin käsissä ja monet kärsivät puutteesta, mutta epäkohdista ei saanut puhua. Sanavapautta ja muutoksia vaatineita ”toisinajattelijoita” vangittiin.

Länsimaat julistivat suojelevansa demokratiaa, vaikka osa Länsi-Euroopan maista pysyi vuosikymmeniä diktatuureina. Kommunismin pelko johti länsimaissa toisinaan ylilyönteihin. Esimerkiksi 1950-luvulla Yhdysvalloissa järjestettiin näyttäviä kommunismioikeudenkäyntejä. Joukko kommunisteiksi syytettyjä tieteen ja taiteen huippunimiä karkotettiin maasta. Näiden joukossa oli elokuvatähti Charlie Chaplin, jota epäiltiin ”epäamerikkalaisesta toiminnasta” ja kommunistisympatioista.

Historian arvet Berliinissä

Saksan johtaja Adolf Hitler teki laajamittaisia suunnitelmia Berliinin muuttamiseksi Saksan uudeksi pääkaupungiksi Germaniaksi. Germanian tuli olla kooltaan ja asukasmäärältään maailman suurin kaupunki. Hitler oli valmis purkamaan koko vanhan Berliinin uuden metropolinsa tieltä. Suunnitelman toteuttajaksi asetettiin Hitlerin luottoarkkitehti, varusteluministeri Albert Speer. Toisen maailmansodan sytyttyä Speer kuitenkin määräsi Germaniaan varatut raaka-aineet ja työvoiman Saksan sotatoimiin ja suunnitelmat jäivät toteuttamatta.

500 euron seteli edustaa 1900-luvun modernia arkkitehtuuria.

Kun Saksa oli hävinnyt toisen maailmansodan, maa ja sen pääkaupunki Berliini jaettiin länsiliittoutuneiden ja neuvostojoukkojen hallitsemiin alueisiin. Pian oli muodostettu kaksi Saksaa: demokraattinen Länsi-Saksa sekä sosialistinen Itä-Saksa, DDR. Jaetun Berliinin rakennuksissa ja arkkitehtuurissa näkyivät kylmän sodan rajanvedot: Länsi-Berliinistä tuli länsivaltojen saareke Itä-Saksan sosialistisessa tasavallassa.

Koska Itä-Saksan asukkaita pakeni jatkuvasti Berliinin kautta länteen, DDR rakennutti vuonna 1961 Länsi-Berliinin ympärille muurin. Berliinin muurista tuli jaetun Saksan ja kylmän sodan vertauskuva. Muuri erotti ystävät, entiset naapurit ja jopa perheenjäsenet toisistaan. Se erotti toisistaan myös kaksi Saksan rakennustaiteen kansallista symbolia: länsipuolelle jääneen, vaurioituneen valtiopäivätalon sekä Brandenburgin portin, josta avautui kuuluisa lehmusten reunustama bulevardi Unter den Linden.

Kylmän sodan aikana Itä-Berliinin arkkitehtuurilla pyrittiin luomaan vaikutelmaa itäblokin voimasta ja menestyksestä. Berliiniin kohosi 368 metriä korkea tv-torni, teknologian riemuvoitto ja DDR:n pääkaupungin ylpeys. Itä-Berliinin historiallisesta keskustasta purettiin kaupunginlinna, ja sen tilalle rakennettiin moderni Tasavallan palatsi.

Syksyllä 1989 Berliinin muuri murtui. Itä- ja länsiberliiniläiset kohtasivat toisensa jälleen. Seuraavana vuonna Länsi- ja Itä-Saksa yhdistyivät, ja Berliinistä tuli yhdistyneen Saksan pääkaupunki.

Yhdistymisen merkkinä Berliinin vanha valtiopäivätalo kunnostettiin uudestaan käyttöön

Itä-Berliinin Tasavallan palatsin (yllä) tuli kylmän sodan aikana korostaa kommunistisen järjestelmän mahtavuutta. Nyt Tasavallan palatsi on purettu. Potsdamer Platz Berliinin keskustassa tuhottiin toisessa maailmansodassa lähes maan tasalle. Berliinin muurin aikaan alue sijaitsi Länsi- ja Itä-Berliinin välisellä vyöhykkeellä. Muurin murtumisesta on nyt kulunut yli 20 vuotta ja Potsdamer Platzin aluetta halkovat pilvenpiirtäjät ja mielikuvitukselliset rakennukset kuten Sony Center (oikealla). Kylmän sodan raunioista on noussut merkittäviä modernin arkkitehtuurin luomuksia.

ekologisen arkkitehtuurin keinoin. 1800-luvun kertaustyylejä ja uutta lasiarkkitehtuuria yhdistävä rakennus kertoo eurooppalaisen historian monista kerroksista.

Tasavallan palatsi sen sijaan päätettiin purkaa maan tasalle. Päätös herätti myös vastustusta. Kriitikoiden mielestä yhdistyminen tapahtui liian yksipuolisesti Länsi-Saksan ehdoilla. Monista tuntui, että DDR:n historia koetettiin hyllyttää kun siitä muistuttavat rakennukset haluttiin hajottaa maan tasalle.

James Deanista tuli sodanjälkeiselle nuorisolle esikuva, joka kykeni ilmentämään nuorison tuntemuksia valkokankaalla. Dean kuoli ennen kuin hänen viimeinen elokuvansa Jättiläinen (1956) sai ensi-iltansa.

Nuorisokulttuurin synty

Toisen maailmansodan jälkeen syntynyt ennennäkemättömän suuri ikäluokka muodosti selkeämmän erillisen ryhmän kuin entisaikojen nuoret sukupolvet. Uudenlainen nuorisokulttuuri näki päivänvalon, kun suurten ikäluokkien nuoriso kehitti oman kulttuurinsa ja muotinsa.

Sodanjälkeinen nuoriso erottautui joukosta omalla vaatemuodillaan ja erityisesti musiikillaan. 1950-luvun lopulla he ottivat omakseen rock'n roll -musiikin, jonka juuret olivat Yhdysvaltojen mustien rhythm & blues -musiikissa. Uusi räväkkä musiikki protestoi vanhemman sukupolven arvoja ja kulttuuriarvoja vastaan.

Myös elokuvat heijastelivat sodanjälkeiseen kehitykseen pettyneen nuorison tunnelmia. James Deanin tulkitsema *Nuori kapinallinen* kertoi sukupolvien välisestä kuilusta. Rockin synnystä kertova musikaalielokuva *Rock around the Clock* aiheutti levottomuuksia elokuvateattereissa.

Nuoret olivat toki ennenkin kapinoineet vanhempia sukupolvia vastaan. Toisen maailmansodan jälkeiset suuret ikäluokat elivät kuitenkin aivan toisenlaista nuoruutta kuin heidän vanhempansa aikanaan. Länsimaiden vaurastuessa nuoret opiskelivat entistä kauemmin ennen töihin menoa. Heillä oli omaa rahaa ja aikaa kulutettavaksi. Levy- ja elokuvayhtiöt ja muotimaailma tarttuivat tilaisuuteen ja kehittelivät yhä enemmän tuotteita nuorison omaan käyttöön.

Yhdysvaltojen lisäksi Iso-Britannia nousi merkittäväksi nuorisokulttuurin esikuvaksi. 1960-luvulla liverpoolilaisyhtye the Beatles villitsi nuorisoa. Yhtyeen jäsenet herättivät paheksuntaa "pitkine hiuksineen", jotka sotivat miehille asetettuja perinteisiä ulkonäkövaatimuksia vastaan.

Radioasemat suhtautuivat ensin varovaisesti uuteen musiikkiin, jota välittivät ennen kaikkea pienet vaihtoehtokanavat. Vähitellen musiikki saavutti kuitenkin laajemman hyväksynnän. Samoin on käynyt monille myöhemmille-

The Beatles nousi musiikkitaivaan kiintotähdeksi ja nuorison ihailun kohteeksi 1960-luvulla. Yhtye herätti konservatiivisissa piireissä paheksuntaa lausunnoillaan. Vuonna 1966 yhtyeen laulaja-kitaristi John Lennon letkautti yhtyeen olevan suositumpi kuin Jeesus, mikä sai aikaan kohun Yhdysvalloissa. Kristilliset piirit järjestivät tilaisuuksia, jossa Beatlesin levyjä, paitoja ja muita tuotteita poltettiin julkisilla paikoilla.

kin musiikkityyleille, jotka ovat syntyneet protestina; monet metallimusiikin ja punkin edustajat herättivät paheksuntaa 1980-luvulla, mutta vakiintuivat pian hyväksytyksi osaksi musiikkikulttuuria.

Televisiolla oli tärkeä merkitys nuorisokulttuurin ja viihteen leviämisessä. Televisiolähetykset ja -vastaanottimet yleistyivät 1950-luvulta lähtien eri maissa. TV-viihdesarjat, uutiset ja ajankohtaisohjelmat ajoivat elokuvatuotannon pitkäksi aikaa vaikeuksiin: elokuvateatterien sijasta ihmiset kokoontuivat nyt kotiinsa television ääreen.

Naiset polttavat rintaliivejään Kanadassa vuonna 1979 merkkinä seksuaalisesta vapautumisestaan.

Marilyn Monroe nousi jo 1950-luvulla pop-ikoniksi, joka edusti uudenlaista tähtityyppiä. Toisaalta Marilyn oli vanhan ajan palvottu elokuvatähti, mutta toisaalta häneen liittyi uudenlainen kohujulkisuus. Andy Warhol käytti Marilynin nostamista ikoniksi hyväkseen teoksessaan vuonna 1967.

Rock, rauha, rakkaus?

1960-luvulla syntyi monia liikkeitä, joiden tavoitteena oli maailman muuttaminen. Nuoruuttaan elävät suuret ikäluokat olivat monien liikkeiden taustavoimana: 1960-luvulla he aloittivat opiskelunsa ja koettivat löytää itselleen paikkaa yhteiskunnassa, jonka arvot tuntuivat heistä vanhentuneilta. Katse ei enää kohdistunut vain omaan kansakuntaan vaan koko maailmaan, jota ydinsodan uhka varjosti.

Eräs merkittävä muutosvoima oli rauhanliike, joka vastusti länsimaiden ja itäblokin välistä asevarustelua. Rauhanliikettä vahvisti epäonninen Vietnamin sota, jota Yhdysvallat kävi estääkseen kommunismin leviämisen Aasiassa.

Vaadittiin myös tasa-arvoa ja yhtäläisiä ihmisoikeuksia. Monet Yhdysvaltojen mustat asukkaat olivat vielä 1960-luvulla vailla kansalaisoikeuksia. Rauhanomaiset mielenosoitukset auttoivat lopettamaan rotuerottelun, joka oli ollut todellisuutta esimerkiksi kouluissa ja linja-autoissa. Myös Euroopassa siirtomaavallan ajalta periytyvä asenne vähemmistöihin herätti kritiikkiä, vaikka rotuerottelu ei ollutkaan yhtä selkeä osa arkea kuin Yhdysvalloissa.

1900-luvun alkupuolella useimmat Euroopan ja Amerikan naiset olivat saaneet äänioikeuden ja muut perustavanlaatuiset kansalaisoikeudet, minkä jälkeen feministinen liike oli vaimentunut. 1960-luvulla naisten oikeuksia alettiin vaatia uudestaan. Äänioikeus ei ollut ratkaissut

kaikkia ongelmia: nyt naisille vaadittiin oikeutta aborttiin ja avioeroon. Ehkäisyvälineiden kehittyminen mullisti samoihin aikoihin seksuaalisen elämän. E-pilleriin liittyi kuitenkin omat ongelmansa, eivätkä ne suojanneet esimerkiksi sukupuolitaudeilta, jotka levisivät aiempaa nopeammin.

Nuoret aikuiset etsivät ratkaisuja hyvin erilaisista keinoista. Monet kokeilivat vaihtoehtoisia elämäntapoja. Hipit kritisoivat urasuuntautuneisuutta ja kannattivat rauhaa ja vapaata rakkautta. Hippien elämäntapaan liittyi usein myös huumausaineiden käyttö ja psykedeelinen musiikki.

Jotkut lähtivät muuttamaan maailmaa väkivaltaisemmin keinoin. Kuuluisimpiin ryhmiin kuului saksalainen Punainen armeijakunta -terroristijärjestö, jonka tavoitteena oli vallankumous. Nuorten ja poliisin välillä syntyi myös satunnaisia yhteenottoja. ”Hulluna vuonna 1968” nuoret ottivat yhteen poliisin kanssa muun muassa Pariisissa ja monissa Yhdysvaltojen yliopistoissa. Myös itäblokin maissa oli nuorisoliikehdintää: siellä opiskelijat osoittivat mieltään muun muassa puutteellisten asumismahdollisuuksien vuoksi.

Myös monet järjestöt korostivat yksittäisen ihmisen vastuuta ja vaikutusvaltaa. Vuonna 1961 perustettiin Amnesty International, joka pyrkii edistämään ihmisoikeuksia ja paljastamaan ihmisoikeuksien loukkauksia kaikkialla maailmassa. Samana vuonna perustettiin ”luonnon punainen risti”, WWF eli World Life Fund, jonka tavoitteena oli ympäristön suojelu. Väkivallattomaan suoraan toimintaan turvautunut ympäristöjärjestö Greenpeace aloitti toimintansa 1970-luvun alussa.

Kulttuuri viihteellistyy

Toisen maailmansodan jälkeen kulttuurielämä hajautui ja pirstaloitui. Mikään yksittäinen tyylisuunta ei enää hallinnut taidetta. Kirjallisuus ja teatteri muuttuivat entistä kokeilevammiksi: myös tulenarat aiheet kuten seksuaalisuus, väkivalta ja yhteiskunnan epäkohdat nousivat käsittelyyn. Toisaalta myös perinteiset romaanit ja suuret kertomukset säilyttivät asemansa.

Nuoripari lampaineen Woodstockin musiikkifestivaaleilla vuonna 1969. Kyltissä sanotaan: ”Eläinten tappaminen johtaa ihmisten tappamiseen”.

”Korkeakulttuurin” ja ”**populaarikulttuurin**” välillä vallitsi edelleen tietty vastakkainasettelu. Populaarikulttuurin käsitteeseen liittyy ajatus kertakäyttöisestä, viihdyttävästä esityksestä, kirjasta tai elokuvasta, jolla ei ole syvällisempää merkitystä tai sanomaa. 1960-luvun poptaide teki kuitenkin säilyketölkeistä, sarjakuvahahmoista ja elokuvatähdistä hyväksyttäviä taiteen aiheita.

1900-luvun lopulla voimistui ajatus, että kokijan oma tulkinta ratkaisi taideteoksen tai kulttuurituotteen merkityksen. Taideteoksella ei ollut yhtä määrättyä sanomaa, vaan kuulija, katsoja tai lukija tulkitsi sitä omien kokemustensa kautta.

Taiteen paikka ei välttämättä ole museoissa, ainakaan englantilaisen graffititaiteilija Banksyn mielestä. Banksyn mukaan graffitilla on enemmän mahdollisuuksia muuttaa asioita kuin millään sisätiloissa olevalla. Kuva Banksyn ”lakaisijasta” on otettu Lontoossa. Graffitien maalaaminen ilman lupaa on Englannissa rikos, mistä syystä Banksyä on nimitetty ”taideterroristiksi”.

Viihdeteollisuutta on moitittu siitä, että se tuottaa samaan muottiin puristettuja ihmisiä. Toisaalta viihteeseen on 1900-luvun lopulta lähtien syntynyt hyvinkin erilaisia alakulttuureita. Televisiokanavien lisääntynyt määrä, erilaiset kaapeli- ja satelliittikanavat, uudet tallennuskeinot sekä internet ovat luoneet tilaa harrastaja- ja faniryhmille, jotka voivat ylittää ajan ja paikan rajoitukset.

Televisio kehitti yhdessä viihdelehtien kanssa myös uudenlaista julkkiskulttuuria. Julkisuuden valokeilaan nostettiin elokuvatähtiä, urheilijoita ja poliitikkoja. Poptaitelija Andy Warhol kuvasi ilmiötä vuonna 1968 toteamalla, että tulevaisuuden nopeatempoinen media ja yleisö tulisivat nostamaan yksittäisiä ihmisiä hetkeksi valokeilaan, ennen kuin huomio kiinnittyisi muualle. Näin jokainen saisi ”viisitoista minuuttia kuuluisuutta” ennen vaipumistaan unohdukseen.

1900-luvun lopulta lähtien voimistunut tosi-TV-ohjelmatyyppi muutti jälleen julkkiskulttuuria. Julkisuuteen pääsemiseksi ei enää vaadittu erityisiä taitoja. Näkyvä osallistuminen vaikkapa johonkin kilpailuohjelmaan riitti. Julkisuudessa pidettiin esillä henkilöitä, joita kohtaan katsojat tunsivat ihailun sijasta myötähäpeää. Tosi-TV-tähtien tempausten ja intiimien paljastusten ruotiminen verkkokeskusteluissa ja iltapäivälehtien palstoilla muuttui arkipäiväiseksi.

Eurooppalainen verkottuneessa maailmassa

Historian perintö näkyi uuden vuosituhannen Euroopassa. Poliittinen yhdentyminen voimistui 1990-luvulla, kylmän sodan päätyttyä. Entiset itäblokin maat hakivat taloudellista ja kulttuurista yhteyttä länsimaihin ja niiden perinteisiin. Vaikka Euroopan unioni laajeni ja sai lisää vaikutusvaltaa, 1800-luvun kansallisvaltiot olivat kuitenkin yhä voimakkaita tekijöitä. 1990-luvun lopussa Euroopassa syntyi myös verisiä kansallisia yhteenottoja, vaikeimpana niistä Balkanin sota.

2000-luvun maailmassa vuorovaikutus on entistä tiiviimpää. Nopeat satelliitti- ja tietokoneverkostot yhdistävät toisiinsa samasta aiheesta kiinnostuneita eri puolilla maailmaa. Olipa kyseessä sitten roolipeli, elokuvat tai eläintensuojelu, ihmiset voivat kohdata toisensa kansain-

Moderni taide ei ole vain viihteellistä, vaan se ottaa kantaa monin eri keinoin. Ilmastonmuutos näkyy Euroopassa esimerkiksi Alppien jäätiköiden sulamisena. Valokuvaaja Spencer Tunick kuvasi vuonna 2007 joukon vapaaehtoisia Aletschin jäätiköllä Sveitsissä.

välisillä keskustelufoorumeilla. Toisaalta levottomuutta on herättänyt myös esimerkiksi tietokonevirusten nopea leviäminen ja viharyhmien aggressiivinen toiminta.

Euroopan yhdentymisprosessi on herättänyt mielenkiinnon eurooppalaisia juuria kohtaan. Euroopan valtioiden entisistä siirtomaista on tullut uusia asukkaita, jotka ovat rikastuttaneet kulttuuria. Samalla on syntynyt myös jännitteitä. Antiikin ajoista lähtien ja jo aikaisemminkin eurooppalaiset ovat saaneet vaikutteita muiden maanosien kulttuureista. Eurooppa ja sen asukkaat eivät elä umpiossa.

Tehtävät

1. **a) Mitkä tekijät mahdollistivat nuorisokulttuurin syntymisen?**
   b) Luettele sodanjälkeisen nuorisokulttuurin piirteitä.
2. **Miksi kulttuuri pirstaloitui toisen maailmansodan jälkeen?**
3. **Millaisen leiman suuret ikäluokat ovat antaneet kulttuurille**
   a) 1960-luvulla
   b) 2000-luvulla?
4. **Miten Euroopan historiaa on hyödynnetty esimerkiksi Euroopan unionin rahoissa?**

Aineistotehtävät

1. **Ohessa on kaksi kuvaa, joissa kuvataan Jeesusta.**

a) Mitä muutoksia tavassa kuvata Jeesusta on tapahtunut?
b) Pohdi syitä kuvauksen muuttumiseen.

2. **Pohdi, miten 1800-luvun suuret aatteet näkyivät 1900-luvulla.**

3. **Ohjaaja Jari Halonen totesi vuonna 2009:**

"Viihteestä on tullut taidetta. Viihde on ottanut taiteen roolin, koska taidetta ei enää ole."

Vertaa Halosen antamaa kuvaa nykypäivän taiteesta

a) antiikin taiteeseen
b) keskiajan taiteeseen
c) renessanssin taiteeseen
d) barokin taiteeseen
e) romantiikan taiteeseen
f) 1900-luvun alun taiteeseen

4. **YK:n ihmisoikeuksien julistuksessa (1948) todetaan seuraavasti:**

"Kaikki ihmisolennot syntyvät vapaina ja tasavertaisina arvoltaan ja oikeuksiltaan"

Pohdi, miten seuraavat henkilöt olisivat suhtautuneet väitteeseen ja miksi:

a) antiikin Ateenan vapaa kansalainen
b) keskiajan pappi
c) aatelinen 1600-luvulla
d) porvari Ranskan suuren vallankumouksen pyörteissä

5. **Alla on katkelmat Ranskan suuren vallankumouksen aikaisesta ihmisoikeuksien julistuksesta sekä Suomen voimassa olevasta perustuslaista.**

"Kaikki oikeus vallan käyttöön perustuu pohjimmaltaan kansaan.

Laki ilmentää yleistä tahtoa. Kaikilla kansalaisilla on oikeus henkilökohtaisesti tai edustajiensa välityksellä osallistua sen muotoilemiseen. Kaikkien tulee olla saman lain alaisia, olipa kysymys suojelemisesta tai rankaisemisesta. Kaikki kansalaiset ovat lain edessä samanarvoisia ja siis myös yhtä oikeutettuja pääsemään kaikkiin julkisiin arvoihin, virkoihin tai toimiin, kukin kykynsä mukaan ja ilman muuta eroa kuin heidän erilaiset ansionsa ja taitonsa."

"Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta.

Kansanvaltaan sisältyy yksilön oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristönsä kehittämiseen.

Julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin. Kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia."

a) Mitä yhteisiä piirteitä katkelmissa on?
b) Pohdi väitettä: Nykyaikaisen demokratian pohja luotiin Ranskan suuressa vallankumouksessa.

6. **Pohdi väitettä: antiikki syntyy aina uudelleen.**

7. **Miten eurooppalainen ihminen on suhtautunut menneisyyteensä**

a) keskiajalla
b) valistusajalla 1700-luvulla
c) 1800-luvun alun romantiikan kaudella

8. **Luonnehdi kolmella lauseella ihmisen maailmankuvaa**

a) antiikin Kreikassa
b) keskiajalla
c) valistusajalla
b) 1800–1900-lukujen taitteessa

Kertaus

- 1900-luvun taiteilijat repivät kappaleiksi aiemmat taiteen ja tyylin säännöt. Heidän mielestään taiteilijan tuli olla vapaa kaikista taideteoksen muotoa kahlehtivista tyylisäännöistä.
- Totalitaristisissa valtioissa valtio kahlehti taidetta voimakkaasti. Taiteen tuli ylistää totalitaristista aatetta, kuten Neuvostoliitossa sosialismia ja Saksassa kansallissosialismia.
- 1900-luvun alkupuolella saivat alkunsa myös massoille suunnatut viihdemuodot, kuten elokuva ja populaarimusiikki.
- Toisen maailmansodan jälkeen nuoruutensa eläneet ikäluokat kehittivät itselleen omaa kulttuuria, josta sai alkunsa nuorisokulttuuri.
- Vuosisadan loppupuolella kulttuuri viihteellistyi voimakkaasti.

Käsitehakemisto

abbedissa
nunnaluostarin johtajatar. *56*

absolutismi
hallitsijan rajoittamaton yksinvalta taloudessa ja politiikassa, erityisesti 1600- ja 1700-lukujen Ranskassa. Kuuluisin yksinvaltias oli ”Aurinkokuningas” Ludvig XIV. *94*

ammattiyhdistysliike
teollistumisen myötä syntynyt liike, joka ajaa työväen olojen parantamista ja parempaa tulotasoa. *139*

anekauppa
keskiajalla kirkon harjoittama kauppa. Aneen ostajalle luvattiin helpotusta kuolemanjälkeisestä kiirastulesta, tai jopa varmuutta taivaspaikasta. Luther tuomitsi anekaupan. *87*

anglikaani
englantilainen protestanttinen uskonliike, joka irtautui katolisesta kirkosta, mutta säilytti joitakin ulkoisia merkkejä ja tapoja. *88*

antiikki
Kreikan ja Rooman kulttuurien kukoistusaika, noin 800 eKr.–400. jKr. (muinaisaika). *77*

aristokratia
sananmukaisesti parhaiden valta, harvojen ylimyssukujen valta esimerkiksi antiikin Kreikassa. *19*

arkaainen kausi
vanha aika, ajanjakso Kreikan kulttuurihistoriassa noin 600–480 eKr. Ilmeni taiteessa jäykkänä, kaavamaisena ilmaisuna (kuros- ja korepatsaat). *25*

arvoperspektiivi
arvokkaammat henkilöt kuvataan muita suurempina, mittasuhteet eivät määräytyneet perspektiivin tai etäisyyden mukaan. Tyypillistä esimerkiksi keskiajan taiteelle. *69*

ateenalainen filosofia
400-luvulla eKr. antiikin Kreikassa vaikuttaneiden ajattelusuunnan yhteisnimitys. Ateenalaisen filosofian edustajille oli ominaista pohtia poliittisia ja eettisiä kysymyksiä. Esimerkiksi Sokrates, Platon, Aristoteles. *15*

barokki
taidesuuntaus 1600- ja 1700-luvuilla. Tyypillistä yksinvaltiuden ja kirkon vallan korostaminen, mahtailevuus, koristeellisuus ja jyhkeys. benediktiinien veljeskunta varhaisimpia luostarijärjestöjä, Benedictus Nursialainen perusti 500-luvulla. *100*

bonapartisti
Napoleonin kannattajat, merkittävä rooli vuoden 1830 vallankumouksessa Ranskassa. *137*

bysantti
Itä-Rooman valtakunta Rooman hajoamisen jälkeen vuoteen 1453 saakka. *45*

chinoiserie
kiinalaismuodin ja tuotteiden (silkki, tee, posliini) ihailu Euroopassa 1700-luvulla. *101*

Corpus iuris civilis
merkittävä lakikokoelma, joka perustui roomalaisiin, kaikkia kansalaisia koskeviin lakeihin, koottiin 500-luvulla keisari Justianuksen toimesta Bysantissa. *47*

curriculum vitae
virkaluettelo, antiikin Roomassa tärkeä *29*

dadaismi
eli dada; ensimmäisen maailmansodan aikana kehittynyt kapinallinen, sodanvastainen taidesuuntaus, joka hylkäsi vallitsevat säännöt ja korosti kaaosta ja sattumanvaraisuutta. *164*

diaspora
hajaannus, juutalaisten eläminen maanpaossa vuodesta 70 alkaen. *58*

dominikaanimunkki
kerjäläisveljeskunnan jäsen, joka vaelsi kansan keskuudessa opettamassa. Dominikaanijärjestö syntyi 1200-luvulla Pyhän Dominicuksen esimerkin innoittamana. *57*

draama
näytelmäkirjallisuus, näyttämötaide, vuoropuhelun muodossa esitettävä näytelmä syntyi, antiikin Kreikassa. edistysusko 1700-luvun valistusajattelijoiden näkemys, jonka mukaan maailma voidaan muuttaa paremmaksi järkeä käyttämällä. *26*

Eleusiin kultti
antiikin Kreikassa, Eleusiissa harjoitettu mysteeri, jolle oli tyypillistä uskonnolliset menot ja jumalatar Demeterin palvonta. *13*

empiirinen
kokeisiin perustuva, esimerkiksi empiirinen tutkimus, joka yleistyi uudella ajalla. *93*

empire-tyyli
myöhempi uusklassinen tyylisuunta, joka näkyi rakentamisessa ja sisustuksessa antiikin ihannointina. Nimitys viittaa keisari (emperor) Napoleoniin. *124*

ennakkosensuuri
painettujen tekstien yms. ennakkotarkastus *116*

epiikka
kertomakirjallisuus *26*

epikurolaiset
antiikin filosofin Epikuroksen ajattelun kannattajat, joiden mielestä tärkeintä elämässä oli nautinto, mielihyvä ja ystävyys. *15*

evoluutioteoria
kehitysoppi; Darwinin kehittämä käsitys nykyisten lajien syntymekanismista: nykyiset eliölajit ovat kehittyneet sopeutumalla kukin ympäristöönsä luonnonvalinnan kautta. Ympäristöön parhaiten sopeutuneiden ominaisuudet säilyvät, ja populaation geenivarastossa tapahtuu muutoksia sukupolvien myötä. *152*

fasismi
ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Italiassa syntynyt äärikansallinen, vahvaa ja keskitettyä vallankäyttöä kannattanut poliittinen aatesuunta. *167*

feministiliike
naisten asemaa ja oikeuksia ajava liike, joka syntyi 1800-luvulla. *139*

fransiskaani
kerjäläisveljeskunnan jäsen, kirkon palvelija, jonka tuli vaeltaa kansan keskuudessa opettamassa. Järjestö syntyi 1200-luvulla Pyhän Franciscus Assisilaisen esimerkin innoittamana. *57*

futurismi
1900-luvun taidesuuntaus, joka ihaili kaikkea uutta ja modernia mm. tekniikkaa ja teknologiaa, vaikutti erityisesti Italiassa. *164*

gotiikka
rakennustyyli sydän- ja keskiajalla, nk. suippokaarityyli. 68

hellenistinen kausi
kreikkalaisen kulttuurin ja idän kulttuureiden hedelmällinen sekoittuminen, näkyi taiteessa tunteikkaina ja elävinä hahmoina. *25*

hippodromi
hevosurheiluareena antiikissa *23*

humanismi
näkemys, jonka mukaan ihminen on maailmankaikkeuden keskipiste; syntyi renessanssiaikana, kun oppineet kiinnostuivat ihmisestä, tiedosta, kriittisestä ajattelusta ja alkuperäislähteistä. *79*

humanitas
antiikin Roomassa arvostettu ominaisuus, tieteen ja kirjallisuuden tuntemus ja sosiaalisissa suhteissa tarvittavat taidot. Ihmisyys. *29*

inkvisitio
paavin ja katolisen kirkon kuulusteluelin ja tuomioistuin, joka valvoi oikean uskon harjoittamista, perustettu vuonna 1231. *58*

jesuiittajärjestö
Jeesuksen veljeskunta, vuonna 1534 perustettu paavin ja katolisen kirkon edunvalvojajärjestö. joonialaiset luonnonfilosofit 500-luvulla eKr. vaikuttaneet kreikkalaisajattelijat, jotka pyrkivät selittämään ilmiöitä järjen avulla. *88*

järkeisusko
ks. valistus *108*

kalvinismi
protestanttisen kristinuskon oppisuunta, syntyi 1500-luvulla, nimi sveitsiläisen uskonpuhdistajan Jean Calvinin mukaan. *88*

kansalliskokous
Ranskan vallankumouksen käynnistänyt kolmannen säädyn julistautuminen ylimmän päätösvallan käyttäjäksi. *121*

kansallissosialistinen puolue
Adolf Hitlerin ja Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen NSDAP:n äärikansallinen ja demokratian vastainen aatesuunta, joka oli vallassa Saksassa 1933–45. Se sai vaikutteita fasismista, minkä lisäksi siihen kuului rotuoppi ja tiukka antisemitismi. Kansallissosialismi uskoi vahvaan valtioon, jota johti yksi johtaja. Yhteiskuntaa pyrittiin valvomaan tiukasti. Ulkopolitiikassa kansallissosialistit vaativat Saksan alueellista laajentumista ja elintilan hankkimista saksalaisille maan itäpuolelta. *167*

kansallisuusaate
ks. nationalismi *132*

kansallisuusperiaate
vaatimus, että kunkin kansan on saatava kuulua omaan valtioonsa. Nationalismin keskeinen sisältö. *133*

kansantuomioistuin
antiikin Ateenan oikeusistuin, jonka tuomaristo muodostui tavallisista kansalaisista. *21*

kapitalisti
omistavan luokan edustaja, markkinatalouden, yksityisomistuksen ja vapaan kilpailun kannattaja. *138*

kasvatusoptimismi
1700-luvun valistusajattelijoiden edustama ajatussuunta, jonka mukaan järkeileviä, parempaa yhteiskuntaa ja elämää haluavia ihmisiä voidaan luoda kasvatuksen avulla. *109*

katedraali
kirkko, jossa sijaitsee piispanistuin, hiippakunnan pääkirkko, tuomiokirkko, nimitystä alettiin käyttää keskiajalla. *49*

keisariaika
antiikin Rooman ajanjakso Rooman tasavallan luhistumisesta ja ensimmäisen keisarin (Augustus v. 31 eKr.) valtaan tulosta 400-luvulle. *28*

kerettiläinen
harhaoppinen, katolinen kirkko tuomitsi keskiajalla monia uskonnollisia uudistusliikkeitä harhaoppisiksi. *58*

keskeisperspektiivi
renessanssiajalla yleistynyt tapa kuvata ”oikein” etäisyyksiä ja mittasuhteita taiteessa (matemaattiset mittaukset apuna). *80*

keskiajan yhtenäiskulttuuri
käsite, jolla korostetaan sitä, että keskiajan eurooppalaisia yhdisti sama usko, kristilliset opit, pyhimyskalenteri jne. *49*

kiirastuli
katolisen kirkon mukaan kuoleman jälkeinen vaihe, jossa ihmisen sielu puhdistuu synneistä ennen taivaaseen pääsyä. *54*

klassinen kausi
Kreikka 300–400-luvuilla eKr. ja Rooma keisari Augustuksen aikana. Klassisen kauden antiikissa vallitsi taidesuuntaus, jonka ihanteena oli sopusuhtaisuus ja tasapaino. *25*

klausuuri
luostariin sulkeutuminen, luostarisäännön noudattaminen *56*

kolmas sääty
Ranskan kansan enemmistöä, talonpoikia ja porvareita edustanut valtiopäiväsääty, jolla ei ollut päätösvaltaa; vallankumouksen käynnistäjä. *121*

komedia
hupinäytelmä, syntyi antiikin Kreikassa. *27*

konservatismi
poliittinen suuntaus ja aate, joka halusi säilyttää perinteet ja vallitsevat olot, taantumuksellisuus, vanhoillisuus. *132*

kontraposto
kuva- ja veistotaiteen sommittelu, jossa kohde varaa painoa toiselle jalalle. *25*

kristikunta
keskiajan kristittyjen eurooppalaisten yhteisö, johon kuulumista vahvisti yhteinen usko, yhteiset pyhimykset, tavat, kalenteri ja juhlat. *49*

kubismi
1900-luvun taidesuuntaus, joka rikkoi taiteen totutut rajat ja kuvasi maailmaa geometristen muotojen avulla. *164*

kultti
uskonnolliset palvontamenot, myös yhteisö, joka harjoittaa niitä. *13*

kuvariita
väittely siitä, saako pyhiä esittäviä kuvia käyttää vai johtaako se kuvienpalvontaan; ikonoklasmi. *48*

legenda
erityisesti keskiajalla suositut kertomukset pyhien ihmisten elämästä. *66*

liberalismi
vapausaate, 1800-luvulla syntynyt aate, joka sai kannatusta erityisesti keskiluokan parissa. Tärkeää yksilön vapaus, sananvapaus, uskonnonvapaus, yhdistymisen ja kokoontumisen vapaus. *132*

lisäarvoteoria
Karl Marxin kehittämä teoria, jonka mukaan työn todellisen arvon ja maksetun palkan välinen ero eli lisäarvo jää kapitalistille. *138*

luokkataistelu
Marxin ajatus jaosta omistavan ja työtätekevän luokan välillä, epätasa-arvoinen voitonjako murrettava vallankumouksella ja omaisuuden uusjaolla (yhteisomistajuus). *138*

luonnonvalinta
Darwinin evoluutioteoriassa keskeinen käsite; luonto karsii ne yksilöt, joilla ei ole sopivia ominaisuuksia selviytyä ympäristön haasteista. *153*

lyriikka
laulurunoelma, tunnerunous, esimerkiksi antiikin Kreikassa. *26*

maailmankuva
tietylle ajalle tai kansalle tyypillinen kokonaisnäkemys maailmasta. *8*

machiavellisti
häikäilemätön oman edun tavoittelija, viekas vallantavoittelija, nimetty renessanssiajan poliittisen ajattelijan Niccolo Machiavellin mukaan. *88*

magia
taikuus *85*

materialistinen historiakäsitys
Marxin näkemys siitä, että koko ihmiskunnan historia on ollut taistelua riistävän ja riistetyn luokan välillä. *138*

metoikki
antiikin Kreikassa käytetty nimitys kreikkalaisesta muukalaisesta, ei-syntyperäisestä kaupunkivaltion asukkaasta. *19*

mysteeri
salaiset menot, joilla tavoiteltiin yhteyttä tuonpuoleiseen, erit. antiikin Kreikassa tärkeä. *13*

mytologia
jumaltarusto, tietyn kansan tai ihmisryhmän yhteinen tarusto ja uskomusten kokonaisuus. *10*

myytti
kertomus, taru, joka käsittelee jumalia tai muita yliluonnollisia olentoja, maailman syntyä ja maailman olemusta. *10*

nationalismi
kansallisuusaate, jonka mukaan jokaisella kansalla on oikeus omaan valtioon. Sisältää myös oman kansan, sen historian ja kielen korostamista. Syntyi 1800-luvun alussa. Ks. myös kansallisuusperiaate. *132*

okkultismi
salaoppi tai salatiede, taikuus *85*

oligarkia
harvainvalta, harvojen valta *19*

olympolaiset jumalat
antiikin Kreikan mytologian 12 tunnetuinta jumalaa, jotka asuivat Olympos-vuorella. *11*

oraakkeli
merkitsee sekä ennustaja, ennustuspaikkaa että itse ennustusta, antiikin kreikkalaisille suuri merkitys. *13*

orgiat
antiikin Roomassa yltäkylläiset juhlapidot *37*

ostrakismos
antiikin Kreikassa käytetty häätöäänestys, jolla demokratialle vaaralliset henkilöt voitiin tuomita maanpakoon. *21*

ottomaanien sulttaani
uskonnollinen ja valtiollinen johtaja, joka hallitsi turkkilaisten ja muiden islaminuskoisten kansojen muodostamaa valtakuntaa (myös Ottomaanivaltakunta) idässä 1300-luvulta 1900-luvulle. *47*

paavi
Rooman piispa, katolisen kirkon johtaja *49*

pankration
vapaapaini, antiikin urheilulaji, yhdistelmä nyrkkeilyä ja painia. *23*

panna
sulkeminen kirkollisten toimitusten ulkopuolelle, kirkonkirous. *53*

paterfamilias
antiikin Roomassa vallalla ollut käsitys siitä, että mies oli perheen pää. *28*

patriisi
antiikin Roomassa ylimystön, aatelissuvun edustaja. Tällä suljetulla ryhmällä oli oikeus virkoihin, korkeimpiin tehtäviin ja arvoasemiin. *28*

perustuslaillinen monarkia
valtiomalli, jossa perustuslaki säätelee kuninkaan valtaa. perustuslaki kansalaisten oikeudet suhteessa hallitsijaan määritelty laissa, yleistyi 1800-luvulla. *111*

plebeiji
antiikin Roomassa tavallisen kansan eli rahvaan edustaja, esimerkiksi pienviljelijät, käsityöläiset ja kauppiaat. *28*

polis
antiikissa kreikkalainen kaupunkivaltio (kr. kaupunki). populaarikulttuuri suurelle yleisölle suunnattu kulttuuri, massakulttuuri, kevyt viihde. *18*

proletariaatti
työläiset, kapitalistien riistämä työväenluokka, Marxin käyttämä termi. *138*

protestantti
uskonpuhdistuksen kannattaja; useat liikkeet irrottautuivat katolisesta kirkosta 1500-luvulla. *88*

realismi
1800-luvulla syntynyt taidesuuntaus, joka pyrki totuudenmukaiseen kuvaamiseen, muuntelematta ja kaunistelematta. *150*

reformaatio
uskonpuhdistus, 1500-luvulla käynnistynyt uudistusliike, jonka seurauksena katolisesta kirkosta irrottautui useita uskonnollisia liikkeitä. Ks. myös protestantti. *88*

reliikki
pyhäinjäännös; jonkun kirkon pyhimykseksi julistaman henkilön ruumiin, vaatteiden tai henkilölle kuuluneen esineen osa. *55*

renessanssi
1200- ja 1300-lukujen vaihteessa Italiassa syntynyt aika- ja tyylikausi, jolle oli keskeistä antiikin kulttuurin kukoistuksen uudelleen herättäminen. *78*

retoriikka
puhetaito *22*

rokokoo
1700-luvun tyyli- ja taidesuuntaus, jolle oli tyypillistä keveys, koristeellisuus, sirous ja keimailu. *100*

romaaninen taide
keskiajan rakennustyyli, nk. pyörökaarityyli. *68*

romantiikka
1700- ja 1800-luvuilla syntynyt taidesuuntaus, joka korosti tunnetta ja ilmaisua. *142*

Seneca Fallsin julistus
naisasialiikkeen ajama julistus naisten aseman parantamisesta Yhdysvalloissa vuonna 1848. *140*

skolastiikka
keskiajalla teologian ja antiikin tieteen filosofian yhteensovittaminen (esimerkiksi Aristoteles ja Raamattu) Tuomas Akvinolainen tunnetuin edustaja. *65*

sofisti
kiertävä puhetaidon opettaja antiikissa *22*

sosiaalidarwinismi
aate, jonka mukaan biologiasta tuttu valintaprosessi pätee myös yhteiskunnassa; sosiaalidarwinistien mukaan on luonnollista, että toiset menestyvät ja toiset tuhoutuvat eloonjäämistaistelussa. *154*

sosiaalidemokratia
liike, joka irtautui marxismista 1800-luvun lopulla ajaakseen sosialismia lainsäädännön avulla, ilman vallankumousta. Nykyiset sosiaalidemokraattiset puolueet eivät tavoittele lainkaan sosialismia. *138*

sosialistinen internationaali
Kansainvälinen Työväenliitto, jonka perustivat Marx ja Engels vuonna 1864, ja jonka tavoitteena oli liittää kaikkien maiden työtätekevät yhteen. *138*

sosialistinen realismi
sosialismin saavutuksia ylistävä taidesuuntaus, erityisesti Stalinin ajan (1924–53) Neuvostoliitossa. *167*

stadion
kilpaurheiluareena antiikissa *23*

stoalaiset
antiikin Kreikassa filosofisen suuntauksen edustajat, jotka korostivat mielenrauhaa ja itsehillintää. *15*

strategi
antiikin Kreikassa neuvoston valitsemat poliittiset vaikuttajat, esimerkiksi Perikles. *20*

suffragetti
naisten äänioikeuden puolustaja *140*

surrealismi
taidesuunta, joka hakee usein innoituksensa alitajunnasta ja unista, kuvaa epätodellisia unenomaisia asioita. *164*

suuri skisma
katolisen kirkon hajaannus vuosina 1378–1417, jolloin kaksi ja jopa kolmekin paavia hallitsi yhtä aikaa (Vatikaanissa ja Avignonissa). *52*

sääty
yhteiskuntaryhmä, jolla on tietyt oikeudet ja velvollisuudet. Esimerkiksi Euroopassa ihmiset kuuluivat sydänkeskiajalta teollistumisen aikakaudelle syntyperänsä ja ammattinsa mukaisiin säätyihin. Erillisiksi säädyiksi luetaan yleensä aateli, papisto, porvaristo ja talonpojat. *121*

tasavallan aika
antiikin Rooman ajanjakso, jolloin valtaa käytti senaatti, etruskikuninkaiden karkotuksesta (500-luku eKr.) keisari Augustuksen aikaan (v. 31 eKr.) saakka. *28*

termit
kylpylät antiikin Roomassa. *37*

timokratia
varallisuuteen perustuva valta *19*

totalitaristinen valtio
yhteiskuntajärjestelmä, jossa valtion etu on asetettu yksilön edun edelle, esimerkiksi diktatuurit. *167*

tragedia
murhenäytelmä, teatterikirjallisuuden lajityyppi, syntyi antiikin Kreikassa. *26*

Kuvalähteet

trubaduurirunous
keskiajalla suosittu laulurunous, jossa usein aiheena oli naisen ylistys ja palvonta. *66*

utopistisosialisti
sosialistiryhmät, jotka etsivät ihanneyhteiskuntaa, perustivat tai suunnittelivat niitä. *137*

uusklassismi
antiikin tyylejä jäljittelevä taidesuuntaus 1700- ja 1800-lukujen taitteessa.
Erit. arkkitehtuurissa. *122*

valistunut itsevaltius
Voltairen suosittelema hallitsemismuoto, jossa sivistynyt hallitsija osaisi hallita viisaasti ja ajaa koko kansan etua. *113*

valistus
1700-luvulla kriittinen ajattelutapa, joka korosti järkeä. *107*

vallan kolmijako
valistusfilosofi Montesquieun kehittämä vallan jako päätös-, toimeenpano- ja tuomiovaltaan; tällä estettiin vallan kasautuminen yhdelle taholle. *113*

vapausaate
ks. liberalismi *132*

vastauskonpuhdistus
katolisen kirkon vastaisku uskonpuhdistukselle 1500-luvun lopulla, protestantit pyrittiin käännyttämään katolilaisiksi. *88*

viidensadan neuvosto
antiikin Kreikassa valtaa käyttänyt taho, virkamiehet, jotka valmistelivat kansankokouksen asiat, valittiin arpomalla. *20*

viktoriaaninen
kuningatar Viktorian hallinnon aika 1837–1901, konservatiivinen aikakausi Euroopassa, tyypillistä esimerkiksi moraalisesti tiukka asenneympäristö. *142*

yleistahto
valistusfilosofi Rousseaun käsite; yhteinen kansan tahto, josta poistetaan itsekäs oman edun tavoittelu, kansanvalta. *114*

yliopisto
keskiajalla kirkon vaikutuspiiristä irtautunut oppineiden ja opettajien yhteisö, korkeimman sivistyksen ja koulutuksen tarjoaja. *63*

äärinationalistinen liike
kiihkomielinen kansallismielisyys; esimerkiksi natsi-Saksan kansallissosialistit, fasistit. *167*

Kansikuva: Bettmann/Corbis/SKOY
s. 6 Yannis Kontos/Sygma/Corbis
s. 8 Araldo de Luca/Corbis
s. 9 Photo Scala, Firenze, SPIEGEL
s. 10 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 11 Hip/Scala, Florence (vas.), Photo Scala, Florence
s. 12 Hip/Scala, Florence (vas.), bpk
s. 13 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 14 The Gallery Collection/Corbis
s. 16 bpk/SBB (vas.), AISA
s. 17 The Art Archive/MVphotos
s. 18 Jon Hicks/Corbis/SKOY
s. 19 The Art Archive/MVphotos (vas.), White Images/Scala, Florence
s. 20 akg-images
s. 21 akg-images (vas.), akg-images
s. 22 Photo Ann Ronan/HIP/Scala, Florence
s. 23 akg-images (vas.), The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 24 Corbis/SKOY (vas.), Photo Scala, Florence, R. Sheridan/Ancient Art & Architecture Collection Ltd
s. 25 Herve Champollion/akg-images (vas.), Araldo de Luca/Corbis, Erika Ripatti
s. 26 akg-images/Bildarchiv Steffens
s. 27 Ronald Sheridan/Ancient Art & Architecture Collection
s. 28 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 29 Bob Krist/Corbis/SKOY
s. 30 Araldo de Luca/Corbis/SKOY
s. 31 C.M.Dixon/Ancient Art & Architecture Collection Ltd
s. 32 Herve Champollion/akg-images
s. 33 The Art Archive/Corbis/SKOY
s. 34 akg-images
s. 35 RAGA/AISA
s. 36 Photo Scala, Florence-courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali (vas.), akg-images
s. 37 akg-images/Gilles Mermet
s. 38 Photo Scala Florence/Hip
s. 39 AISA
s. 40 WSOYpro Oy (ylh.), EKP, Joel W. Rogers/Corbis/SKOY (alh.), DeAgostini Picture Library/Scala, Florence, WSOYpro Oy, Robert O'Dea/Arcaid/Corbis/SKOY
s. 41 Atlantide Phototravel/Corbis/SKOY
s. 42 Jon Arnold/JAI/Corbis (ylh.), Gideon Mendel/Corbis
s. 44 akg-images
s. 46 Photo Scala, Florence
s. 47 Gianni Dagli Orti/Corbis/SKOY
s. 48 Photo Scala, Florence
s. 50 Gianni Dagli Orti/Corbis/SKOY
s. 51 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 52 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 53 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 54 The Gallery Collection/Corbis
s. 55 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 56 Huber-images/Lehtikuva
s. 57 bpk/SBB
s. 59 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 61 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 62 AISA
s. 63 akg-images
s. 64 akg-images
s. 66 akg-images
s. 67 akg-images
s. 68 White Images/Scala, Florence
s. 69 Ritva Bäckman, Suomen kansallismuseo
s. 70 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 71 IMAGO Stock/MVphotos
s. 72 RAGA/AISA (ylh. vas.), AISA, EKP, akg-images
s. 73 Photo Scala, Florence (vas.), Massimo Ripani/Grand Tour/Corbis/SKOY
s. 74 The Bridgeman Art Library/SKOY (ylh.), The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 76 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 78 Photo Scala, Florence-courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali (vas.), White Images/Photo Scala, Florence

Kuvalähteet

s. 79 bpk
s. 80 AISA
s. 81 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 82 Photo Scala, Florence-courtesy of the Ministero Beni e Att. Culturali
s. 83 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 84 Photo Scala, Florence
s. 85 MIRISCH-7 ARTS/MVphotos (vas.), The Kobal Collection/MVphotos
s. 86 akg-images
s. 87 akg-images (vas.), Frans Hals Museum
s. 88 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 89 White Images/Photo Scala, Florence
s. 90 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 91 Enzo & Paolo Ragazzini/Corbis/SKOY
s. 92 AISA
s. 93 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 94 Laurent Grandguillot/REA/MVphotos
s. 95 AISA
s. 96 Photo Scala, Florence
s. 97 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 98 akg-images/Bildarchiv Monheim
s. 99 Photo Scala, Florence/BPK, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin (vas.), Nicole Duplaix/Corbis/SKOY
s. 100 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 101 Kuvataiteen keskusarkisto/Matti Janas
s. 102 Alinari Archives/Corbis/SKOY
s. 103 Kevin Jordan/Corbis/SKOY (vas.), EKP, Laurie Chamberlain/Corbis/SKOY
s. 106 Photo Art Resource/Scala, Florence
s. 108 White Images/Scala, Florence
s. 109 The National Gallery, London/Scala, Florence
s. 110 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 111 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 112 White Images/Scala, Florence
s. 113 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 114 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 116 National Gallery of Ireland
s. 117 Roger-Viollet/MVphotos
s. 118 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 120 akg-images
s. 121 Mary Evans Picture Library
s. 122 akg-images
s. 124 Rex Features/Lehtikuva
s. 125 Roope Permanto/WSOYpro Oy
s. 126 Photo Scala, Florence (ylh.), White Images/Scala, Florence
s. 128 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 130 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 131 White Images/Scala, Florence
s. 133 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 134 akg-images
s. 135 Bettmann/Corbis/SKOY
s. 136 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 137 bpk/Dietmar Katz
s. 139 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 140 Mary Evans Picture Library/MVphotos
s. 141 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 143 The Metropolitan Museum of Art/Art Resource/Scala, Florence
s. 144 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 145 The Gallery Collection/Corbis
s. 146 White Images/Scala, Florence
s. 147 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 148 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 149 Heikki Oksanen/YLE Valokuva-arkisto
s. 150 Photo Scala, Florence (vas.), Photo Scala, Florence
s. 151 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 152 The Bridgeman Art Library/SKOY (ylh.), The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 153 ullstein bild-Granger Collection/MVphotos
s. 155 Turun maakuntamuseoiden kuvakokoelmat (vas.), AFP/Lehtikuva
s. 156 The Art Archive/MedicineMuseum Rome/Dagli Orti (A)/MVphotos (ylh.), Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 158 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 159 Atlantide Phototravel/Corbis (vas.), Arnaud Chicurel/Hemis/Corbis, EKP
s. 160 Photo Scala, Florence (ylh.), Photo Scala, Florence/BPK, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin
s. 162 Samuel Zuder/laif/MVphotos
s. 164 The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 165 The Bridgeman Art Library/SKOY (vas.), The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 166 Dean Conger/Corbis/SKOY (ylh.), The Bridgeman Art Library/SKOY
s. 167 akg-images
s. 168 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 169 Hulton Archive/Getty Images/All Over Press
s. 170 akg-images
s. 172 Selwyn Tait/Corbis SYGMA/SKOY
s. 173 ullstein bild-Nowosti/MVphotos (vas.), Studio Lipnitzki/Roger-Viollet/MVphotos
s. 174 akg-images, EKP
s. 175 Messerschmidt/ullstein bild/MVphotos (vas.), Robert Wallis/Corbis
s. 176 Bettmann/Corbis/SKOY (vas.), Underwood&Underwood/Corbis/SKOY
s. 177 Everett Collection/Lehtikuva
s. 178 Bettmann/Corbis/SKOY (vas.), BPK, Berlin/Photo Scala, Florence
s. 179 Tom Miner/The Image Works/MVphotos
s. 180 Neil Farrin/JAI/Corbis
s. 181 Reuters/Lehtikuva
s. 182 The Bridgeman Art Library/SKOY (vas.), North Carolina Museum of Art/Corbis/SKOY